

PITKÄAIKAINEN TOIMEENTULOTURVAN KÄYTTÖ

Kannustimien puutetta vai selviytymistä toimintamahdollisuuksien rajoissa

Laura Meriluoto

Pro Gradu -tutkielma

Itä-Suomen yliopisto

Yhteiskuntatieteiden ja kauppatieteiden tiede-
kunta

Yhteiskuntatieteiden laitos

Sosiologian pääaine

Lokakuu 2015

Itä-Suomen yliopisto

Tiedekunta Yhteiskuntatieteiden ja kauppatieteiden tdk.	Laitos Yhteiskuntatieteiden laitos
Tekijä Laura Meriluoto	
Työn nimi PITKÄAIKAISEN TOIMEENTULOTURVAN KÄYTTÖ. Kannustimien puutetta vai selviytymistä toimintamahdollisuuksien rajoissa	
Oppiaine Sosiologia	Työn laji Pro gradu
Tutkielman ohjaaja/ohjaajat professori Juho Saari, dosentti Sakari Kainulainen	
Aika Lokakuu 2015	Sivumäärä 102
<p><u>Tiivistelmä - Abstract</u></p> <p>Suomessa nousee aika ajoin kiivaaseenkin julkiseen ja poliittiseen keskusteluun toimeentuloturvaan liittyvät käytännöt. Viimesijaisten tukien pelätään passivoivan niiden käyttäjiä ja vähentävän motivaatiota tehdä palkkatyötä. Tässä tutkimuksessa tavoitteenani oli selvittää, millaisia tekijöitä pitkäaikaiseen toimeentuloturvan käyttöön liittyy asiakkaiden omasta näkökulmasta, millaiset tekijät tukevat käyttäjien selviytymistä arjessa ja millaisena palvelujärjestelmän rooli koettiin selviytymisen kannalta. Etsin sosiaaliturvariippuvuudelle vaihtoehtoisia selitysmalleja muun muassa toimintamahdollisuuksien (<i>capabilities approach</i>), sosiaalisen kimmoisuuden (<i>social resilience</i>), sopeutumisen (<i>adaptive preferences</i>) ja niukkuuden (<i>scarcity</i>) teorioiden avulla. Haastattelin tutkimusta varten 17 pitkäaikaista toimeentuloturvan käyttäjää, joista valtaosa oli toimeentulotuen asiakkaita.</p> <p>Tutkimuksessa selvisi, että valtaosa haastateltavista olisi halunnut osaksi säännöllistä työelämää, mutta heidän toimintamahdollisuutensa olivat rajalliset esimerkiksi terveyden tai koulutuksen suhteen. Erityisesti terveyteen liittyvät ongelmat, kuten esimerkiksi selkävaihat ja masennus, korostuivat tässä aineistossa. Siitä huolimatta useimmat haastateltavista kertoivat pärjäävänsä melko hyvin.</p> <p>Haastateltavien selviytymistä arjessa tukivat muun muassa sosiaali- ja terveystalvet, luotettavat ihmissuhteet sekä sopeutuminen hankalaan tilanteeseen. Läheisiltä saatu sosiaalinen tuki sekä taloudellinen apu olivat monelle haastateltavalle hyvin tärkeitä. Selviytymisen kannalta merkittävää tukea saatiin myös kolmannelta sektorilta. Järjestöjen tarjoama toiminta, tuki ja ruokalahjoitukset koettiin tärkeiksi.</p> <p>Tutkimuksen tulokset asettivat kyseenalaiseksi viimesijaisen sosiaaliturvan riittävyyden. Moni tutkimukseen osallistuneista joutui turvautumaan läheisten tai järjestöjen lahjoituksiin. Niin sanotut kannustinloukut eivät näytelleet merkittävää roolia tutkimuksen tuloksissa. Joitakin sosiaaliturvajärjestelmään liittyviä ongelmia nousi kuitenkin esille. Matalat tulorajat ja ylimääräinen byrokratia saivat jotkut haastateltavat miettimään, kannattaako lyhyisiin työsuhteisiin ryhtyä.</p>	
Asiasanat toimeentuloturva, kannustinloukut, toimintamahdollisuudet, selviytyminen, köyhyys	
Säilytyspaikka	Itä-Suomen yliopiston kirjasto

University of Eastern Finland

Faculty Faculty of Social Sciences and Business Studies	Department Department of Social Sciences
Author Laura Meriluoto	
Title LONG-TERM USE OF INCOME SECURITY. An incentive trap or coping with limited capabilities	
Academic subject Sociology	Type of thesis Master's Thesis
Date September 2015	Pages 102
<p>Abstract</p> <p>From time to time, in Finland, public and political discussion concerning the practicalities of income security rises. There are concerns that last-resort forms of income security make clients passive and decrease their motivation for paid work. In this study, my aim was to find out, in the perspective of a client, what kind of factors there are in the long-term use of income security, what kind of factors support coping of the clients in their everyday life, and which kind of role the social service system has in the coping. I focused to search for alternative ways to explain so called dependency on social security by using theories such as <i>capabilities approach</i>, <i>social resilience</i>, <i>adaptive preferences</i> and <i>scarcity</i>. I conducted 17 interviews for this study. The interviewees were long-term users of income security. Most of them were clients of social assistance.</p> <p>According to my study most of the interviewees preferred to work regularly but their capabilities were limited because of f.e. health- or education-related reasons. Especially problems related to health - such as back problems and depression - became emphasized in this data. Despite of the problems, most of the interviewees told that they manage fairly well.</p> <p>According to my interviewees f.e. social and health services, trustworthy relationships and adapting to the difficult situation supported coping with everyday life. Social support and financial aid from intimates were extremely important for the interviewees. Remarkable support for daily coping was given by the third sector. The interviewees found activities, support and food aid provided by associations significant.</p> <p>This study sets the sufficiency of the last resort form of income (social assistance) questionable. Many of the interviewees had to rely on their intimates or the aid of the associations. Based on the findings so called incentive traps had no significant role. However, some problems related to the social security system were faced. Low income limits and extra bureaucracy made some of the interviewees to reflect whether they should accept short-term contracts.</p>	
Keywords income security, incentive traps, capabilities approach, coping, poverty	
Archive location	University of Eastern Finland Library

Sisällys

1 JOHDANTO	5
1.1 Suomalainen sosiaalipolitiikka köyhyyttä vastaan.....	6
1.2 Ihmisluntoa etsimässä.....	8
1.3 Tutkimuskysymykset.....	10
1.4 Aiempia tutkimuksia	11
2 KÖYHYYS ON RAJALLISIA TOIMINTAMAHDOLLISUUKSIA JA SELVIITYMISTÄ.....	18
2.1 Köyhyys ja rajalliset toimintamahdollisuudet.....	18
2.2 Selviytymisen monet ulottuvuudet.....	25
2.3 Yhteenvetoa tutkimuksen teoreettisesta viitekehyksestä	33
3 AINEISTO JA MENETELMÄ.....	35
3.1 Aineiston keruu ja käsittely	36
3.2 Analyysi.....	39
3.3 Aineiston rajoitteet ja mahdollisuudet.....	40
3.4 Tutkijan positiot	41
4 TULOKSET	43
4.1 Rajalliset toimintamahdollisuudet selittävät työttömyyttä	43
4.2 Selviytymistä tukevat yksilön sisäiset mekanismit sekä ulkopuolelta saatu apu	50
4.3 Yhteenvetoa sekä alustavaa pohdintaa tuloksista.....	68
5 POHDINTA	76
5.1 Ahtaasta taloudellisesta tulkinnasta kohti monipuolisempaa ihmiskäsitystä	80
5.2 Toimintamahdollisuuksien puutteet ja syrjivät käytännöt.....	83
5.3 Sosiaaliturvajärjestelmän ongelmakohtia ja asiakkaiden kehittämisehdotuksia.....	85
5.4 Rakenteellisia ratkaisuja.....	86
5.5 Jatkotutkimuksen tarpeita.....	89
Lähteet.....	90
Liitteet	

Liitteet

Liite 1. Tiedote

Liite 2. Haastattelurunko

Taulukot

TAULUKKO 1. Tärkeimmät tutkimuksessa käytetyt teoriat	13
TAULUKKO 2. Empiirisiä tutkimuksia	17
TAULUKKO 3. Kuopion tilanne toimeentulotuen käyttäjien ja pienituloisten määrän suhteen...	19
TAULUKKO 4. Aineiston olennaisimmat taustatiedot.....	37
TAULUKKO 5. Analyysin mukaiset yläluokat ja alaluokat.....	39

Kuviot

KUVIO 1. Sosiaalista kimmoisuutta heikentävät ja vahvistavat tekijät.....	31
KUVIO 2. Sopeutumisen vaikutuksia ja tärkeimpiä teoreetikkoja.....	33
KUVIO 3. Sopeutuminen tässä aineistossa.....	57
KUVIO 4. Sosiaalista kimmoisuutta vahvistavia tekijöitä.....	61
KUVIO 5. Selviytymistä tukevia tekijöitä.....	63
KUVIO 6. Sosiaaliturvan vaikutuksia.....	68

1 JOHDANTO

Nälkä kesyttää hurjimmatkin eläimet, se opettaa säädyllisyyttä ja kohteliaisuutta, tottelevaisuutta ja alistumista uppiniskaisimmallekin. Nälkä on ylimalkaan ainoa, joka pystyy kannustamaan ja yllyttämään heitä [köyhiä] työntekoon; laeissamme kuitenkin todetaan, ettei heidän koskaan tarvitse nähdä nälkää. Laeissa sanotaan myös, se on toki myönnettävä, että heidät tulee pakottaa työntekoon. Joseph Townsend (ref. Polanyi 1944/2009, 195–196.)

Sitaatti on peräisin 1700- ja 1800- luvun vaihteesta, mutta viitteitä tällaisesta townsedilaisesta ajattelusta voi yhä huomata kolmesataa vuotta myöhemmin käytävässä ”aktivointipoliittisessa keskustelussa”. Tässä keskustelussa aktivoinnin ohessa kulkevat myös esimerkiksi käsitteet kannustinloukku, osallistaminen ja oleskeluyhteiskunta.

Aihe vaikuttaa olevan sekä viranomaisten että tutkijoiden keskuudessa melko arka. Tämä on ymmärrettävää, kun ottaa huomioon viimeaikaisen Suomessa käydyn julkisen keskustelun, johon ovat ottaneet osaa poliitikkojen lisäksi myös huolestuneet kansalaiset. Pelätään, että köyhydessä elävät, työttömät tai osa-aikatyössä olevat ihmiset, leimataan laiskoiksi ja kunnianttomiksi, niin sanotuiksi sosiaalipummeiksi. Tällaisen leiman seurauksena saatetaan toimeentuloturvan käyttäjiltä pahimmillaan evätä oikeus riittävään perusturvaan. Syytöksiä on esiintynyt julkisessa keskustelussa usein, ja tasavallan presidentti Sauli Niinistön (2013) uudenvuodenpuheessaan käyttämästä oleskeluyhteiskunnan käsitteestä on tullut osa sosiaalipoliittista keskustelua.

Oleskeluyhteiskunnan teoreettisena vastineena voi pitää sosiaaliturvariippuvuuden käsitettä. Sosiaaliturvariippuvuudella tarkoitetaan ”liian pitkälle” mennyttä markkinariippuvuuden vähentämistä (Saari 2015, 217). Poliittisessa keskustelussa puhe toimeentulotuen saajien ehdollistumisesta valtion takaamiin etuihin sekä yrittämisen ja haluamisen kyvyn menettäminen voidaan asemoida niin sanottuun oikeistolaiseen toimeentulotukidiskurssiin (Kangas & Sikiö 1996, 129).

Uusi Suomi (2015) julkaisi verkkosivuillaan uutisen otsikolla: *Suomi on todellisessa hädässä: Yhä useampi on työtön tahallaan*. Otsikon sitaatti on peräisin tietokirjailija ja viestintävalmentaja Jouko Marttilan blogista. Varsinaisessa blogitekstissä Marttila kirjoittaa istuneensa uimahallin saunassa ja kuulleensa, kuinka nuorehko mieshenkilö oli pohtinut irtisanoutumista töistään. Tarinan mukaan myös kyseisen miehen kaveri elää talvet ansioturvan varassa palmupuiden katveessa. Tämän lisäksi kirjoittajan kaveri on tekstin mukaan laittanut mökkinsä kuntoon ansiosidonnaisen turvin ja Marttila oli myös lukenut verkosta naisesta, joka elää mieluummin tukien varassa kuin käy töissä. Uutinen oli

valmis. Uusi Suomi kertoo lukijoilleen, kuinka Suomi on hädässä, koska työnkarttajien määrä kasvaa. Jutussa ilmaistaan selkeästi, että sen perustana on vain yksi blogiteksti, mutta sen synnyttämä mielikuva on joka tapauksessa hyvin provosoiva. Lähivuosina samankaltaista uutisointia on esiintynyt paljon.

Vaikka edellä olevien väitteiden tieteellinen näyttö on puutteellinen, ajatuksilla on katu-uskottavuutta ja normatiivista hyväksyttävyyttä. Ne vetoavat arkimoraaliin, jonka peruspilareita ovat arvot kuten työnteko, itsensä elättäminen ja oma vastuu. (Julkunen 2001, 164.) Julkisessa keskustelussa esitetyt oletukset pohjaavat siis enemmän ideologioihin kuin tutkittuun tietoon. Sosiaaliturvariippuvuutta varmasti esiintyy jossain määrin, mutta ilmiön yleisyydestä ei voida esittää faktatietoa. Mielestäni on hankittava lisää ymmärrystä sen suhteen, millaisia ilmiöitä liittyy köyhyyden ainakin näennäisen vapaaehtoiseen valitsemiseen.

Tutkimuksessa pyrin saamaan uutta tietoa pitkäaikaisesti toimeentuloturvan varassa eläneiden ihmisten elämäntilanteista, selviytymistä tukevista seikoista sekä syistä, jotka estivät työskentelyn. Esittelen tutkimuksen teoreettisia lähtökohtia ja aiempia tutkimuksia johdantoluvussa. Toisessa luvussa syvennyn tarkemmin tutkimuksen teorioihin, jotka liittyvät köyhyyteen, toimintamahdollisuuksiin sekä selviytymiseen. Kolmannessa luvussa kuvailen haastatteluaineistoani sekä laadullista tutkimusmenetelmäni. Neljäs luku sisältää tutkimuksen empiiriset tulokset sekä esittelee alustavaa pohdintaa. Viimeisessä luvussa tarkastelen tutkimusaihetta ja -tuloksia laajemmasta yhteiskunnallisesta näkökulmasta käsin, ja pyrin kiinnittämään rakenteellista sosiaalipoliittista keskustelua tutkimukseni osaksi.

1.1 Suomalainen sosiaalipoliittikka köyhyyttä vastaan

Vastikkeettomasta sosiaaliturvasta pitäisi päästä eroon. Järjestelmää pitäisi muuttaa siten, että sosiaaliturvan saajan olisi pakko osallistua yhteiskunnan toimintaan. Yhteiskunta ei voi järjestää kaikkea.

Sosiaali- ja terveysministeri Paula Risikko (Ilkka 2013.)

Suhtautuminen köyhyyteen ja sen vaatimiin toimenpiteisiin on ideologinen ja poliittinen kysymys, joka on vaihdellut historian aikana. Myös nykyisin kiivaana käytävä keskustelu vastikkeettomista eduista ja niiden oikeutuksesta ei ole uusi. Jo sosiaalipoliittikan alkuvaiheessa pohdittiin sitä, kuka on

”kunnollinen köyhä”, jolle julkista tukea pitäisi antaa, ja kuka on ”kelvoton köyhä”, jonka ei pitäisi saada mitään yhteiskunnan etuja. Taloustieteissä on painotettu yksilön omia valintoja eli ”oikeistolaista näkökulmaa”, ja sosiaalitieteissä on korostettu enemmän yhteiskunnan rakenteita eli ”vasemmistolaista näkökulmaa”. (Kangas & Sikiö 1996, 129.)

Kun jäljitetään suomalaista keskustelua *Homo Economicuksesta*, on mielekästä aloittaa tarkastelu 1990-luvun sosiaalipoliittisesta reformista. Julkunen puhuu 1990-luvun mentaalisestä siirtymästä, jossa yksi olennainen muutos on käsitys työttömyyden syistä. Aiemmin on opittu ajattelemaan, että ongelmana on työpaikkojen puute, johon voidaan vaikuttaa kokonaiskysynnällä eli talouden kasvulla. Mentaalisen siirtymän jälkeen alettiin sen sijaan ajatella, että ongelmana ei ole työn vähäisyys vaan sen hinta. Ajatus sisältää muun muassa oletuksen siitä, että työvoiman hinnan laskiessa tarpeeksi alas markkinat tasapainottavat työvoiman kysynnän ja tarjonnan. Lisäksi, jotta työvoiman hinta voi laskea, myös sosiaaliturvan on oltava riittävän matala, ettei sen antama toimeentulo kilpaile matalapalkkaisen työn kanssa. (Julkunen 2001, 174.)

Oleennaista sosiaalipolitiikan ja hyvinvointivaltion muutoksessa on se, että työllisyydestä tuli myös sosiaalipolitiikan tavoite aiempaa vahvemmin. Alettiin puhua aktiivisesta sosiaalipolitiikasta ja aktiivipolitiikasta, jonka tavoitteena on aktivoida työttömiä. Aktivoinnissa määritellään uudelleen työttömän kansalaisen vastuita ja velvollisuuksia hyvinvointiyhteiskunnassa. Tämä tarkoittaa käytännössä sitä, että oikeus toimeentuloturvaan ja velvollisuus osallistua työhön tai koulutukseen kytkeytyvät aikaisempaa tiiviimmin yhteen. Aktiivipolitiikan ja aktivoinnin taustalla voidaan nähdä ideologisia perusteita, ja erityisesti uusliberaali talouspolitiikka on tässä keskeinen vaikuttaja. (Keskitalo & Karjalainen 2013.)

Ahokkaan & Holapan (2014, 341) mukaan nykyistä politiikkaa johtaa käsitys siitä, että ei-vapaaehtoista työttömyyttä voi ilmetä ainoastaan lyhyellä aikavälillä tässä talousjärjestelmässä. Työttömyyden ja täystyöllisyyden alapuolella pysyttelevän työllisyyden syynä on aina liian vähäinen työn tarjonta, joka on seurausta työn tarjonnalle haitallisista instituutioista ja kannustimista. Tämän vuoksi työllisyyttä voidaan lisätä ainoastaan kannustamalla tai jopa pakottamalla ihmisiä ottamaan vastaan työtä. Keskeisiä keinoja ovat muun muassa sosiaaliturvan leikkaaminen ja työttömyysturvan ehtojen kiristäminen. Kirjoittajat eivät kuitenkaan itse näitä väitteitä allekirjoita, vaan hahmottelevat eräänlaista täystyöllisyyspolitiikkaa, joka ei perusturvaan liittyvillä ehdoilla pakota yksilöä töihin.

Aktivointi on muuttanut yksilön ja yhteiskunnan suhdetta hyvinvointivaltion alkuvuosikymmenistä. Työttömän työttömyys- ja sosiaaliturvan saantiehtot ovat kiristyneet, ja hänellä on velvoite osallistua

julkisen vallan osoittamiin työllistymis- ja aktivointitoimiin. Velvoitteet ovat kiristyneet vuosi vuodelta. Uutta aktiivisuuntauksessa on ollut työhön liittyvien velvollisuuksien liittäminen viimesijaiseen työttömyysturvaan ja sosiaalihuollon toimeentulotukeen. (Keskitalo & Karjalainen 2013.)

1.2 Ihmisluontoa etsimässä

Kaksi vinttikoiraa, jotka jahtaavat samaa jänistä, näyttävät joskus toimivan tavalla tai toisella yhteistuumin. Kumpikin niistä yrittää kääntää jäniksen juoksun kohti toveriaan taikka sitten yrittää saada sen kiinni, kun jahtitoveri ajaa sen lähemmäs. Tämä ei kuitenkaan johdu minkäänlaisesta sopimuksesta vaan siitä, että ne tuolla samalla hetkellä sattumalta pyrkivät samaan päämäärään. Kuukaan ei ole koskaan nähnyt, että koira olisi tehnyt luusta tasapuolisen ja harkitun kaupan toisen koiran kanssa. Adam Smith (1776/2015,34.)

Julkisessa sosiaaliturvan käyttäjiä koskevassa keskustelussa painottuu usein käsitys ihmisestä, joka pyrkii maksimoimaan oman hyötynsä, vaikka se tarkoittaisi yhteisön hyötyä vastaan toimimista. Jo Adam Smith esitti 1700-luvulla, että ihminen on taipuvainen vaihtoon, kaupantekoon ja esineen vaihtamiseen toiseen. Teoriansa hän perusti primitiivisen ihmisen oletettuun mieltymykseen voittoa tuottavaa toimintaa kohtaan. (Smith 1776/2015, 25–37.) Smithin näkemysten pohjalta kehittyi myöhemmin taloudellisen ihmisen käsite. Tällaista taloudellista ihmistä kutsutaan *Homo Economicukseksi*, ja kyseinen käsitys ihmisluonnosta on vallinnut erityisesti taloustieteessä. (Polanyi 1944/2009, 93–97.) *Homo Economicus* on looginen ja rationaalinen olento, joka tietää mitä tahtoo ja pyrkii määrätietoisesti sitä kohti. Äärimmillään kaikki ihmisen toiminta on perusteltu taloudelliseen hyötyyn pyrkimisen kautta, mutta yleensä *Homo Economicuksen* motiiveja tulkitaan hie-man maltillisemmin. (vrt. Kangas 1997.) Ei kuitenkaan ole tavatonta törmätä olettamukseen, että ihminen tavoittelee ensisijaisesti taloudellista hyötyä ja mahdollisimman suurta määrää vapaa-aikaa. Tällainen on *Homo Economicuksen* luonto.

Pitkäaikaisten toimeentuloturva-asiakkaiden kohdalla ihmiskäsitys *Homo Economicuksesta* tarkoittaisi, että yksilö valitsee elävänsä mieluummin toimeentuloturvan varassa kuin töitä tekemällä. Tämä johtuisi siitä, että toimeentuloturva mahdollistaa hänelle niin hyvän elintason, että hän ei koe kannattavaksi vaihtaa vapaa-aikaansa työntekoon. Kyseessä on siis hyvin yksilökeskeinen selitysmalli pitkit-

tyneelle työttömyydelle. Työttömyyttä selitetään rationaalisin perustein tehdyillä yksilöllisillä valinnoilla. Kuitenkaan kukaan tuskin täysin kiistää muitakin mahdollisia selityksiä, mutta *Homo Economicukseen* uskovalle yksilöllinen selitysmalli on usein yksi tärkeimmistä.

Polanyi on tarkastellut Smithin tapaa varhaisia yhteiskuntia ja niiden sosiaalianthropologista tutkimusta, mutta vetänyt hyvin erilaiset johtopäätökset: ”Ihmisen muuttumattomuus sosiaalisena olentona on nimittäin se loppupäätelmä, joka kaikkein vahvimmin nousee esille varhaisten yhteiskuntien viimeaikaisessa tutkimuksessa.” Hän kirjoittaa (1900-luvun puolivälissä) viimeaikaisen historiallisen ja antropologisen tutkimuksen merkittävimmän löydöksen olevan se, että ihmisen talouselämä on yleensä alisteinen hänen sosiaalisille suhteilleen. Ihmisen toiminnan motivaattorina ei siis ole suojella henkilökohtaisia etuja, kun kyse on hyödykkeiden omistamisesta, vaan hän toimii turvatakseen sosiaalisen asemansa, sosiaaliset oikeutensa ja sosiaaliset etunsa. Aineellisia hyödykkeitä hän arvostaa vain siinä määrin kuin ne palvelevat tätä tarkoitusta. (Polanyi 1944/2009, 93–97.) Tällaista Polanyin kuvaamaa ihmistä voidaan kutsua *Homo Sociologicukseksi*. (vrt. Kangas 1997.)

Ihmiskäsityksellä on merkitystä silloin, kun pohdimme esimerkiksi toimeentuloturvan kannustinvaikutuksia ja mietimme, miten toimeentuloturvaa käyttävät ihmiset saataisiin osaksi työmarkkinoita. Jos uskomme *Homo Economicuksen* olemassaoloon, saatamme päätyä leikkaamaan toimeentuloturvaa aiheuttaaksemme sen käyttäjälle tilanteen, jossa kotiin jääminen tuottaisi riittävän suuret taloudelliset tappiot. Uskoisimme hänen tämän seurauksena hakeutuvan töihin. Jos näkisimme *Homo Sociologicuksen* työttömänä, saattaisimme päätyä etsimään ja purkamaan taloudellisten kannustinloukujen sijaan muita mahdollisia työllistymisen esteitä. Ajatus kannustinloukuista tuntuisi liian yksinkertaiselta selitykseltä. Se, kumpaa näkökulmaa pidämme todennäköisempänä, näyttäisi riippuvan omista tuloistamme. (Yle 2014.) Tutkimustiedolla tuskin on kovin suurta osaa mielipiteenmuodotuksessa. Puolet suomalaisista pitää edelleen sosiaaliturvaa lähes yhtä passivoivana kuin vuonna 1992, vaikka sen jälkeen on toteutettu lukuisia aktivointiuudistuksia. Jos ihmiset perustaisivat mielipiteensä pelkkään tutkimustietoon, tulokset tuskin olisivat vastaavanlaisia. (Pulka 2014, 94 – 95.)

Jokainen ihmistä koskeva tutkimus lähtee liikkeelle jostakin ihmisen perimmäistä luontoa koskevasta olettamasta, ihmiskäsityksestä. Tämän tutkimuksen taustalla vaikuttaa käsitys sosiaalisesta ihmisestä, jolla voi olla myös itsekkäitä motiiveja. Ennakko-oletukseni oli, että sosiaalisella ympäristöllä on suurempi vaikutus ihmiseen kuin pyrkimyksellä taloudelliseen voittoon ja maksimaaliseen vapaa-aikaan. Tämän vuoksi oletin, että valtaosa ihmisistä haluaa tehdä työtä myös sosiaalisista syistä. Suomessa työnteko on vahva normi, ja se tarjoaa myös tärkeitä verkostoja.

1.3 Tutkimuskysymykset

Tämä Pro gradu-tutkimus on osa laajempaa suomalaisten selviytymistä ja sosiaaliturvariippuvuutta tutkivaa hanketta, jota johtaa professori Juho Saari. Tarkoituksena on selvittää, kuinka pitkäaikaisesti toimeentulotuella eläneet suomalaiset selviytyvät arjessaan, miten he itse näkevät elämäntilanteensa ja siihen johtaneet tekijät, ja mikä on heidän kanssaan työskentelevien sosiaalityöntekijöiden ja diakoniatyöntekijöiden näkökulma asiaan.

Asetin tutkimuksessani tarkastelun alle *Homo Economicuksen*, jonka sosiaaliturvakäyttäytyminen perustuu henkilökohtaisen taloudellisen hyödyn sekä käytössä olevan vapaa-ajan maksimointiin. Suhtauduin kriittisesti käsitykseen taloudellisten kannustinloukkujen takia työttömänä elävästä yksilöstä. Pyrin tarkastelemaan ihmistä laajempaan, historiallisena kokonaisuutena, jonka arvot ja preferenssit saattavat olla jotain muuta kuin ennakkoon voisi olettaa. Tavoitteenani oli selvittää, millaisia asioita haastateltavat kuvaavat työllistymisensä tai kouluttautumisen esteinä, millaiset seikat tukevat heidän selviytymistä ja millaisena he näkevät palvelujärjestelmän roolin elämässään. Vaikka keräsinkin aineistoni yksilökeskeisestä näkökulmasta käsin, pyrin kiinnittämään yksilöiden näkemysten tarkastelun ympäröivään yhteiskuntaan ja sen rakenteisiin.

Tutkimuskysymyksiäni ovat:

1. Mitkä ovat keskeiset pitkäaikaista viimesijaisen sosiaaliturvan käyttöä selittävät tekijät työikäisessä väestössä asiakkaiden näkökulmasta?
2. Millaiset tekijät tukevat haastateltavien selviytymistä arjessa?
3. Millaisena haastateltavat näkevät yhteiskunnan palvelujärjestelmän roolin hyvinvointinsa edistäjänä?

Miksi köyhyyttä ja toimeentuloturvan pitkäaikaista käyttöä pitäisi tutkia?

Urho Rauhala kysyi 1980-luvun loppupuolella, miksi edelleen tarvittiin köyhyyteen ja huono-osaisuuteen kohdistuvaa tutkimusta ja vastasi siihen itse näin: *Siksi ettei ongelmaa ole vielä ratkaistu! ja siksi, että ratkaisua on haettu väärältä suunnalta.* Rauhalan mukaan ongelma ei ollut tekninen, sillä jo sen aikaisella tietotekniikalla ja tietopohjalla olisi ollut mahdollista tuoda esille kaikki köyhät ja huono-osaiset. Kun näin ei ollut tehty ainakaan kattavasti, päätteli Rauhala ongelman olleen syvästi moraalinen, eettinen ja valtapoliittinen. (Rauhala 1988, 116.) Ajattelen, että sama pätee edelleen.

Köyhyyden ongelmaa ei ole ratkaistu, vaan päinvastoin esimerkiksi sosioekonomiset hyvinvointierot ovat kasvussa.

Williams (2009) kuvailee köyhyyteen ja alempaan yhteiskuntaluokkaan liittyvää negatiivista stigmaa, jonka mukaan on ihmisestä itsestään kiinni, onko hän köyhä vai ei. Williamsin mukaan on yleistä ajatella köyhyyttä luonteenomaisena vikana, ja tätä ajattelutapaa tuetaan myös (amerikkalaisessa) mediassa, jossa harvoin mainitaan rakenteellisia syitä köyhyydelle. Viimeaikaiset tutkimukset kuitenkin viittaavat siihen, että liikkuvuus yhteiskunta- ja tuloluokkien välillä on paljon vähäisempää kuin amerikkalaiset luulevat. Siksi yhteiskuntaluokkaa pitäisikin Williamsin mukaan tarkastella ainakin osittain stigmana, jota yksilö ei voi kontrolloida. Myös stigmatisoituun ryhmään kuuluvien ihmisten olisi syytä tiedostaa oma asemansa ja siihen liittyvät rajoitteet (näin ei läheskään aina ole), jotta he voisivat liittoutua taisteluun epäoikeudenmukaisuutta vastaan. Ihmisten olisi hyvä ymmärtää, että vaikka heille esiteltäisiinkin muutama ”symbolinen” ylempään yhteiskuntaluokkaan noussut henkilö, ei tuollainen liikkuvuus ole kovin yleistä.

Williams (2009) toivookin tutkijoilta yrityksiä vaikuttaa yleiseen mielipiteeseen lisäämällä ihmisten ymmärrystä köyhyyden syistä ja seurauksista. Jos ihmiset ymmärtäisivät, että köyhyyden taustalta löytyy rakenteellisia tekijöitä, jotka ovat yksilön vaikutusmahdollisuuksien ulkopuolella, he hyväksyisivät helpommin köyhien asemaa parantavat poliittiset ja taloudelliset toimenpiteet.

1.4 Aiempia tutkimuksia

Tutkimuksen kantava teoreettinen viitekehys on Amartya Senin toimintamahdollisuuksia tarkasteleva lähestymistapa (*capability approach*). Tässä viitekehyksessä ihmisen hyvinvointia arvioidaan suhteessa erilaisiin toimintoihin ja valinnanmahdollisuuksiin sen sijaan, että tutkittaisiin hänen käytössään olevia resursseja tai hyödykkeitä. Viitekehys tarjoaa mielekkään tavan arvioida yksilön elämäntilannetta monipuolisesti. Se myös mahdollistaa yksilöllisten halujen ja tarpeiden (*functionings*) huomioon ottamisen, sillä lähtökohtana on arvioida yksilön mahdollisuuksia saavuttaa hänen itse tärkeiksi arvioimansa tavoitteet. (Ks. esim. Sen 1993, 2009.)

Tutkimuksessani selviytymisen tarkasteluun liittyvät olennaisesti sopeutumisen sekä niukkuuden ja sosiaalisen kimmoisuuden teoriat. Eräs merkittävimmistä adaptiivisten preferenssien eli sopeutumisen tutkijoista on ollut Jon Elster. Elsterin (1983) teoksessaan *Sour grapes – Studies in the subversion*

of rationality esittämä keskeinen kysymys on, pitäisikö yksilön halujen tyydyttymistä käyttää oikeudenmukaisuuden mittarina, kun valinnanmahdollisuuksien puutteet ovat saattaneet muokata yksilön haluja. Elsterin mukaan yksilö saattaa alkaa halveksia sellaisia saavutuksia tai päämääriä, joihin hänellä itsellään ei ole mahdollisuutta. Jos esimerkiksi pitkään työttömänä olleelta kysyisi, että toivoisitko käytössäsä olevan enemmän rahaa, saattaisi ”happamat pihlajanmarjat-mekanismi” saada hänet vastaamaan kieltävästi. Tarinassa kettu totesi pihlajanmarjojen olevan happamia vasta, kun huomasi ettei itse pääse niitä maistamaan. Elster kyseenalaistaa juuri tällaisen sopeutumisen vuoksi subjektiivisten hyvinvointimittareiden käytön.

Niukkuuden kokemusta on tutkittu pitkään ja monipuolisesti. Siitä on kiinnostuttu erityisesti 2010-luvulla, jolloin on havaittu niukkuuden ja päätöksentekokyvyn väliset mekanismit. (Saari 2015, 39.) Sendhil Mullainathan ja Eldar Shafir (2013) ovat käsitelleet niukkuuden vaikutusta päätöksentekoon ja elämänhallintaan kattavasti teoksessaan *Scarcity – Why having too little means so much*. He osoittavat teoksessaan, kuinka esimerkiksi köyhyys saattaa kuormittaa yksilön keskittymiskykyä niin paljon, ettei hän välttämättä kykene tekemään itsensä kannalta hyödyllisiä päätöksiä. Keskittyessään esimerkiksi päivittäisen ravinnonsaannin turvaamiseen saattaa ihminen kokonaan unohtaa (tai joutua jättämään huomiotta) terveyden tai työnhaun edistämisen. Siksi kirjoittajat ovatkin sitä mieltä, että pienituloisille henkilöille pitäisi antaa useita mahdollisuuksia edistää omaa asemaansa, ja niukkuuden aiheuttamaa heikkoa päätöksentekokykyä tulisi ainakin tiettyyn pisteeseen asti sietää.

Sosiaalinen kimmoisuus tarkoittaa lyhyesti sanottuna yksilön kykyä selvitä vastoinkäymisistä. Oman tutkimukseni osalta sosiaalisen kimmoisuuden tutkimuksista tärkein on Markus Keckin ja Patrick Sakdapolrakin (2013) tutkimus, joka on esitelty artikkelissa *What is Social resilience? Lessons learned and way forward*. He tarjoavat laajan kirjallisuuskatsauksen sosiaalisen kimmoisuuden teorioihin ja esittävät, että sosiaalisella kimmoisuudella on kolme yksilön kannalta merkittävää ulottuvuutta. Näitä ovat tarkasteltavan kohteen kyky selviytyä kaikenlaisista välittömistä vastoinkäymisistä (coping-kyky), kyky oppia menneistä kokemuksista ja valmistautua tulevaisuuden haasteisiin (sopeutumiskyky) sekä kyky rakentaa ja hyödyntää yhteisön tarjoamia voimavaroja (transformaatiokyky).

TAULUKKO 1. Tärkeimmät tutkimuksessa käytetyt teorit

Teoria	Tärkeimmät lähteet	Ydinajatus
Teoria toimintamahdollisuuksista (<i>capability approach</i>)	Sen 1993, 2009	Ihmisen hyvinvointia arvioidaan suhteessa erilaisiin toimintoihin ja valinnanmahdollisuuksiin käytössään olevien resurssien tai hyödykkeiden sijaan.
Sopeutumisen teoria (<i>adaptive preferences</i>)	Elster 1983	Yksilö sopeuttaa tavoitteensa ja halunsa vallitseviin olosuhteisiin ja mahdollisuuksiin
Niukkuuden teoria (<i>scarcity</i>)	Mullainathan & Sharfir 2013	Niukkuus kuormittaa yksilön henkistä kapasiteettia ja heikentää päätöksentekokykyä saaden yksilön tekemään haitallisia valintoja.
Sosiaalisen kimmoisuuden teoria (<i>social resilience</i>)	Keck & Sapidopolrak 2013	Sosiaalinen kimmoisuus tarkoittaa yksilön kykyä selviytyä vastoinkäymisistä. Esim. ihmissuhteet vahvistavat sosiaalista kimmoisuutta, kun taas kolhut heikentävät sitä.

Suomalaisessa köyhyystutkimuksessa on keskitytty erityisesti köyhyyden mittaamiseen. Köyhyyden mittaamiseksi on kehitetty useita erilaisia mittaustapoja, joissa käytetyt tutkimusmenetelmät ovat olleet usein kvantitatiivisia. Aineistona on käytetty usein tulonjakotietoja ja muita tilastoja sekä erilaisia kyselyaineistoja. (Roivainen, Heinonen & Ylinen 2011.)

Suuri osa suomalaisesta köyhyystutkimuksesta on tehty viime vuosituhanella. Usein yhteiskunta- ja yhteiskuntatieteellisissä tutkimuksissa viitataan 1990-luvun merkittävimpiin köyhyystutkijoihin, kuten esimerkiksi Veli-Matti Ritakallioon. Ritakallio (1991) on tarjonnut kattavan kuvauksen köyhyystutkimuksen teoreettisista ulottuvuuksista. Tämän lisäksi hän on suorittanut laajan tutkimuksen, joka perustuu lähes 500 toimeentulotukiasiakkaan haastatteluihin. Tutkimuksessa kävi ilmi, että pääosalla asiakkaista asuminen ja perustarvikkeet olivat kunnossa. Sen sijaan nousi esille erilaisia hyvinvointipuutteita ja niiden kasautumista. Puolet tutkittavista määriteltiinkin kasautuvasti huono-osaisiksi. Tällöin tarvetta oli myös muulle kuin rahalliselle avulle. Monien asiakkaiden ongelmien keskeisimmät piirteet liittyivät itse asiassa tekijöihin, joita ei rahalla voida auttaa. Ritakallio puhuu tässä yhteydessä mieluummin sosiaalisesta syrjäytymisestä kuin köyhyydestä. Merkittävimpinä resurssipuutteina aineistossaan Ritakallio pitää koulutuksen puutetta ja työmarkkina-aseman heikkoutta.

Isola, Turunen, Hänninen, Karjalainen ja Hiilamo ovat tarkastelleet selviytymistä köyhyydestä (2015). Heidän tutkimuksensa perustuu 32 haastatteluun ja 119 kirjoitukseen. Niiden sisältöä analysoimalla kirjoittajat päätyvät toteamaan, että toimeentulotuen saajilla ei ole turvaa tuovia säästöjä, jolloin toimeentulon katkeaminen kuukaudeksi voi johtaa velkakierteeseen. Perusturvan hetkellinen katkeaminen on kannustinongelma, sillä sosiaaliturvaan liittyvän byrokratian pelätään aiheuttavan merkittäviä taloudellisia menetyksiä. Varmuus katkeamattomista työtuloista voi sen sijaan kannustaa vastaanottamaan pieniäkin työtarjouksia. Siitä saattaisi edelleen seurata, että yksilön elämään tulee uutta sisältöä, hänen sosiaalinen verkostonsa laajenee ja hänen yhteytensä työelämään ja muuhun yhteiskuntaan paranevat. Loppujen lopuksi selviytymisessä on kirjoittajien mukaan usein kyse pienestä myönteisestä tapahtumasta, joka synnyttää toivoa ja avartaa tulevaisuuden näkymiä.

Isola ym. (2015) päätyvät myös siihen tulokseen, että pitkään työelämän ulkopuolella olleiden lähi-suhteet, elämänpiiri ja yhteiskunnallinen tila kutistuvat. Häpeällisten tilanteiden karttaminen etäännyttää ihmisten kokemusmaailmoja, mikä vahvistaa myös ennakkoluuloja. Selviytymistä edistävät myötätuntoiset kohtaamiset sekä vertaiset ja luontevat ympäristöt. Kirjoittajille selvisi myös, että heidän aineistonsa perusteella yhteiskunnallisen vastavuoroisuuden puute eli puute tunnustuksesta, arvostuksesta ja luottamuksesta johtaa pitkään jatkuessaan tulevaisuudenuskon menettämiseen. Työtä tekevät saavat yleensä tunnustusta, mutta työttömillä on hankalampaa. Kuntouttava työ ei tutkijoiden mielestä riitä vastaamaan tuohon tarpeeseen, sillä moni ei tarvitse kuntoutusta vaan työtä, ja he saattavat kokea kuntouttavan työtoiminnan jopa orjuuttavaksi. Mielekkään elämänsisällön lisäksi vaikeuksissa elävät ihmiset tarvitsevat myös kokemuksen siitä, että he voivat osallistua yhteiskuntaan omalla panoksellaan. Isola ym. ovat ehdottaneet, että kuntien tulisi yhteistyössä kolmannen sektorin toimijoiden kanssa käynnistää yhteiskunnallisia projekteja, joissa työelämästä ulkopuolelle joutuneet ihmiset olisivat sekä toimijoina että päättäjinä.

Toimintamahdollisuudet ovat tutkimuksessani keskeinen teema. Aihetta ovat Suomessa tutkineet mm. Hirvilammi ja Mäki (2013). He laajensivat laadullisessa tutkimuksessaan perusturvan riittävyyden arviointia tarkastelemalla perusturvan saajien toimintamahdollisuuksia rajoittavia tekijöitä. Heidän aineistonsa koostuu 33 työikäisen perusturvan saajan haastatteluista. Pienituloisuus ja rajalliset toimintamahdollisuudet kietoutuivat haastatteluissa tiivistä toisiinsa. Rahan puute saattoi olla sekä toimintaa rajoittava tekijä että rajallisten toimintamahdollisuuksien seurausta. Rahanpuutteen lisäksi tutkittavien toimintamahdollisuuksia rajoittivat omiin elämäntilanteisiin liittyvä tekijät, kuten koulutuksen ja työkokemuksen puute sekä terveysongelmat. Sosiaalisten suhteiden osalta haastatellut erosivat toisistaan. Parhaimmillaan sosiaaliset suhteet mahdollistivat haastatelluille taloudellisen ja so-

siaalisen tuen, mutta pahimmillaan pienituloisuus rajoitti sosiaalisia kontakteja ja uusien tuttavuuksien solmimista. Tutkimuksessa selvisi myös, että viranomaiset ja ammattilaiset saattavat toiminnallaan rajoittaa perusturvan saajien toimintamahdollisuuksia. Lisäksi sosiaaliturvajärjestelmän säädökset rajoittivat työn vastaanottamista. Häpeä ja alemmuuden tunteet ovat läsnä haastateltujen elämässä erityisesti silloin, kun he joutuivat kohtaamaan uusia ihmisiä. Häpeän tunnetta pyritään torjumaan esimerkiksi vaikenemalla omasta työttömyydestään tai käymällä kuntosalilla kello neljän jälkeen työssä käyvien tavoin. Haastateltavat asemoivat itsensä alempiarvoisiksi perustellen sitä kokemallaan köyhien vähättelyllä.

Tulonsiirtojärjestelmän kannustinloukuista tutkimusta on tehnyt esimerkiksi Antti Parpo (2004), jolla on myöhemmin ollut tärkeä rooli osallistavan sosiaaliturvan nostamisessa esille. Parpon mukaan kannustinloukkuja tarkasteltaessa näkökulma painottuu taloudellisiin tekijöihin, ja oletuksen on, että vastikkeeton sosiaaliturva ja työstä saatavia tuloja pienentävä ansiotulojen verotus yhdessä vähentävät työn tarjontaa. Ajatus perustuu siihen, että rationaalisen yksilön uskotaan arvioivan, ettei hänen kannata mennä töihin. Kannustinloukuista kärsivät Parpon tutkimustulosten mukaan usein pienituloiset sosiaaliturvan varassa elävät työttömät, yksinhuoltajat ja nuoret kotitaloudet. Syinä kannustinloukuille hän näkee yleisimmin työttömyysturvaetuudet, yleisen asumistuen, toimeentulotuen ja ansiotulojen verotuksen. Tärkeimmäksi tavaksi purkaa kannustinloukkuja Parpo näkee veron kevenykset.

Virjo, Aho & Koponen (2006) ovat tutkineet työttömyysturvan kannustinvaikutuksia tarkastelemalla 305 000 suomalaisen tietoja. He osoittavat tutkimuksessaan, että ansioturvilla vaikuttaisi olevan jonkin verran yleisesti oletetun kaltaista passivoivaa vaikutusta. Ansioturvan päättyminen aiheuttaa selvän nousun työttömyyden päättymisen todennäköisyydessä. Osittain kyse on tutkijoiden arvion mukaan siitä, että jotkin ryhmät käyttävät turvaa eri tarkoitukseen kuin aktiiviseen työnhakuun. Ainakin pienten lasten vanhemmilla kannustinvaikutus vaikuttaa olevana suurempi kuin muilla. Kuitenkaan Virjon ym. mukaan vaikutus ei kaiken kaikkiaan ole merkittävä. Heidän karkean arvionsa mukaan avoin työttömyys olisi Suomessa vain n. 500 – 1500 henkilöä alemmalla tasolla ilman työttömyysturvan passivoivaa vaikutusta. Tutkimuksessa havaittu passivoiva vaikutus koskee ainoastaan ansioturva. Peruspäivärahan saajien kohdalla samaa vaikutusta ei ole. Nämä edellä esittelemäni tutkimukset ovat tiivistettynä talouksessa 2.

Lisäksi tutkimusaiheeni ja valitsemieni näkökulmien kannalta merkittäviä suomalaisen sosiaalipolitiikan tutkijoita ovat olleet Raija Julkunen, Juho Saari ja Heikki Hiilamo. Julkusen (2001) tarjoama kuvaus sosiaalipolitiikan reformista 1990-luvulla auttaa ymmärtämään nykyistä aktiivipoliittista kes-

kustelua. Reformilla Julkunen tarkoittaa, että aiemmin työttömyyden oli oletettu aiheutuvan työpaikkojen puutteesta, reformin jälkeen alettiin uskoa, että syynä on liian kallis työn hinta. Juho Saari on tutkinut paljon mm. suomalaista köyhyyspolitiikkaa (esim. 2005), köyhyyttä ja huono-osaisuutta (esim. 2015). Hänen tuorein teoksena, *Huono-osaiset – Elämän edellytykset yhteiskunnan pohjalla*, tarjoaa kattavan kuvan sekä huono-osaisuudesta tämän päivän Suomessa että siihen liittyvistä tärkeimmistä tutkimuksista ja teorioista. Heikki Hiilamon (esim. 2003) tärkeimpiä tutkimuskohteita ovat olleet sosiaaliturvajärjestelmä sekä toimeentuloturvan käyttäjät. Tämän tutkimuksen kannalta tärkeää tietoa hän on tarjonnut myös koulutuksen ja pitkäaikaistyöttömyyden välisestä yhteydestä (Hiilamo 2014).

TAULUKKO 2. Empiirisiä tutkimuksia

Tekijät ja vuosi	Tutkimuksen tavoite	Tutkimuksen empiirinen aineisto	Tutkimuksen keskeiset tulokset
Ritakallio 1991	Muodostaa systemaattinen kokonaiskuva toimeentulotukiasiakkaiden elinoloista	483 toimeentulotukiasiakkaan haastattelua	Toimeentulotuen saajien keskuudessa esiintyy erityisesti seköyhyys, johon liittyy epävaka työmarkkina-asema ja elämänhallinnan ongelmat.
Isola, Turunen, Hänninen, Karjalainen & Hiilamo 2015	Selvittää, mitä selviytyminen on, miten sitä ilmaistaan ja mikä mahdollistaa myönteisen elämänmuutoksen	32 haastattelua ja 119 kirjoitusta koskien selviytymistä	Toimeentulotuen katkeaminen (tai pelko siitä) aiheuttaa turvattomuutta ja on kannustinongelma. Pitkään työelämän ulkopuolella olleiden läheisyydet, elämänpiiri ja yhteiskunnallinen tila ovat vaarassa kutistua. Selviytymistä edistävät myötätuntoiset kohtaamiset ja kokemus omasta hyödyllisyydestä.
Hirvilampi & Mäki 2013	Laajentaa perusturvan riittävyyden arviointia tarkastelemalla perusturvan saajien toimintamahdollisuuksia rajoittavia tekijöitä	33 työikäisen perusturvan saajan haastattelua	Perusturvan saajien arjessa pienituloisuus on vain yksi toimintamahdollisuuksia rajoittavista tekijöistä. Muita ovat esim. koulutuksen puute, sairaudet ja velkaantuminen.
Parpo 2004	Kartoittaa nykyisen tulonsiirtojärjestelmän synnyttämät kannustinloukut, niiden laajuus ja kohdentuminen sekä arvioida tulonsiirtojärjestelmällä saavutettua tulonjakoa	Vuoden 2001 tulonjako aineisto	Tulonsiirtojärjestelmä estää laajamittaisen köyhyydensyntyä. Paras keino saavuttaa tulojen tasauksen ja kannustavuuden tavoitteet veronkevennyksillä.

2 KÖYHYYS ON RAJALLISIA TOIMINTAMAHDOLLISUUKSIA JA SELVIITYMISTÄ

Kaikki haastattelemanani henkilöt ovat pienituloisia, joten heidän voi ajatella olevan köyhyystutkimuksen kohderyhmää. Oletukseni tutkimuksen alussa oli, että haastateltavieni elämäntilanteisiin pätsivät myös laajemmat suhteellisen köyhyyden määritelmät, kuten puutteelliset mahdollisuudet ja voimavarat. Köyhyys on se tekijä, joka haastateltaviani yhdisti.

Tässä luvussa tarkastelen köyhyyden teoreettisia määritelmiä, sen syitä sekä suomalaisen sosiaaliturvan toimintaperiaatteita. Lisäksi käyn läpi mahdollisia pitkäaikaista toimeentuloturvan käyttöä selittäviä tekijöitä sekä toimeentuloturvan varassa elävien ihmisten selviytymistä tukevia tekijöitä.

2.1 Köyhyys ja rajalliset toimintamahdollisuudet

Köyhyys on hyvin monimutkainen ongelma sekä määriteltäväksi että ratkaistavaksi. Suomalainen hyvinvointivaltio on saanut hyviä tuloksia köyhyyden vähentämisessä, mutta tehtävää riittää vielä. Köyhyyteen liittyy tulkinnallisia erimielisyyksiä, ja sen oletetut syyt vaihtelevat. Köyhyyden ymmärtäminen on kuitenkin hyvin tärkeää, jos ongelmasta halutaan päästä eroon.

Kuka on köyhä?

Yleistäen voitaisiin sanoa, että köyhiä ovat sellaiset ihmiset, jotka hakevat toimeentulotukea tai ainakin sellaiset henkilöt, jotka hakevat sitä toistuvasti. Toimeentulotuki on viimesijainen sosiaaliturvan muoto, jonka myöntäminen perustuu tarveharkintaan. Sitä ei voi saada, mikäli ei osoita todella tarvitsevänsä sitä.

Köyhyyden määrittäminen ei kuitenkaan ole niin yksinkertaista, ja määritelmä voi vaihdella esittäjästä riippuen. Määrittelyä on silti ensiarvoisen tärkeää tehdä, jotta köyhyystutkimuksella olisi annettavaa käytännön sosiaalipolitiikan kehittämiseksi. Käytettävän köyhyysmääritelmän ja –mittarin pitää olla mahdollisimman aukoton ja tutkijoiden yleisesti hyväksymä (Ritakallio 1991, 4). Toisaalta on tärkeää, että suomalaisessa köyhyystutkimuksessa pohditaan monipuolisemmin myös köyhyyden taustatekijöitä ja ratkaisumalleja pelkän käsitteenmäärittelyn sijaan.

Köyhyydestä voidaan puhua sekä absoluuttisena että suhteellisena köyhyytenä. Absoluuttinen köyhystutkimus tutkii köyhyyttä sinänsä, eikä vertaa sitä koko yhteiskunnan oloihin. Suhteellinen köyhyys merkitsee sitä, että köyhyys määritellään suhteessa vallitsevaan kulttuuriin ja elinoloihin. Jos tavoitteena on poistaa absoluuttinen köyhyys, pitää tutkimus kohdentaa sen asian selvittämiseen, joka ainakin on välttämätöntä elämisen kannalta yhteiskunnassa. Suhteellista köyhyyttä tarkasteltaessa vertailukohtana on keskimääräinen kulutus maassa sekä siitä sallittavat poikkeamiset. Tällöin pitää myös pohtia sitä, onko keskimääräinen kulutus oikea vertailukohde, vai edellyttääkö hyvinvoinnin saavuttaminen yksilötasolla aina valinnan vapautta ja mahdollisuutta poiketa keskimääräisistä normeista. (Rauhala 1988, 5.) Hyvinvointiyhteiskunta on pystynyt eliminoimaan fyysistä toimintakykyä uhkaavan köyhyyden, jolloin köyhyyden tarkasteleminen niukoista taloudellisista resursseista johtuvana rajoitettuna sosiaalisena toimintakykenä on relevanttia hyvinvointivaltiossa. Siten köyhyyskäsite on suhteellinen. (Ritakallion 1991, 4.)

Kun Suomessa puhutaan köyhyydestä, tarkoitetaan yleensä suhteellista köyhyyttä. Suhteellinen köyhyys tarkoittaa sitä, että ihminen ei kykene saavuttamaan yhteiskunnassa odotettua, yleisesti hyväksyttyä kohtuullista vähimmäiselintasoja johtuen taloudellisesta puutteesta, kuten esimerkiksi pienistä tuloista. Meillä suhteellisena köyhyysrajana pidetään yleensä 60 % keskimääräisestä kotitalouksien tulotasosta. (Sosiaali- ja terveysministeriö.) Vuonna 2013 pienituloisuusraja oli Suomessa 1190€ kuukaudessa. Tämän rajan alapuolelle jäi tuolloin 690 000 henkilöä eli 12,9 % kokoväestöstä. (Suomen virallinen tilasto.)

Haastattelemi henkilöt asuvat pääasiallisesti Kuopiossa. Kuopiossa oli Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen (2015a) viimeisimmän tilaston mukaan 1 697 pitkäaikaisesti (vähintään 10 kuukautta) toimeentulotukea saanutta 25 – 64-vuotiasta henkilöä. Suhteellisen pienituloisuusrajan alle jäi 16 042 henkilöä. Oheisessa taulukossa samat tilastot ovat esitettyinä prosentteina, ja vertailun vuoksi mukana on myös koko maata koskevat vastaavat prosentit.

TAULUKKO 3. Kuopion tilanne toimeentulotuen käyttäjien ja pienituloisten määrän suhteen

			2013
<i>Toimeentulotukea pitkäaikaisesti saaneet 25-64 vuotiaat, % vastaavanikäisestä väestöstä</i>	<i>Koko maa</i>	<i>Yhteensä</i>	2,2
	<i>Kuopio</i>		3,1
<i>Kunnan pienituloisuusaste info ind.3099</i>	<i>Koko maa</i>		13,9
	<i>Kuopio</i>		15,4

Köyhyyden syitä

Köyhyyden taustalla on usein työttömyys, ja toimeentulotuen tarve liittyy selvästi työttömyyteen ja pitkäaikaiseen työttömyyteen (Kautto 2002, 86). Pitkäaikaistyöttömyys ja pitkäaikaistyöttömille kasautuvat toimeentulo- ja elämänhallintaongelmat ovat köyhyyden suurin syy (Julkunen 2001, 269). Vaikka tästä seikasta ollaan varmasti laajalti yhtä mieltä, vaihtelevat työttömyyden selitysmallit suuresti.

Köyhyyttä ja työttömyyttä voi lähestyä joko rakenteellisesta, yksilökeskeisestä tai fatalistisesta näkökulmasta käsin. Yksilöllinen lähestymistapa korostaa nimensä mukaisesti yksilöllisiä tekijöitä köyhyyden selittäjinä. Se painottaa yksilön omaa käyttäytymistä, moraalista, älykkyyttä ja elämäntapoja. Rakenteellinen näkökulma korostaa puolestaan yksilön ulkopuoleisia tekijöitä. Tällaisen lähestymistavan mukaan köyhät ovat epäedullisessa asemassa sosiaalisissa hierarkioissa. Köyhyys on rakenteellisen näkökulman mukaan seurausta esimerkiksi sellaisista rakenteellisista tekijöistä, kuten koulutusmahdollisuuksien puutteista tai matalista palkoista. Köyhät ovat siis rakenteiden uhreja. Fatalistisen selitysmallin mukaan köyhyys on tulosta kohtalosta, eli esimerkiksi sairaudesta tai huonosta onnesta. Köyhyys voi johtua kontrolloimattomista ja väistämättömistä tekijöistä, joiden taustalla ei ole selkeitä sosiaalisia toimijoita. (Niemelä 2007.)

Seppo Ruotsalainen pitää selvänä, ettei syrjäytymisestä puhuttaessa voida tyytyä vain syrjäytymisen käsitteen määritelmätasolle rajoittuvaan keskusteluun, vaan on syytä lähestyä myös ilmiöitä ja asioita, jotka ovat syrjäytymisen ”ympäriällä”. Erityisesti on pyrittävä lähestymään sen yhteiskunnan todellisuutta, jossa syrjäytymistä tapahtuu ja kysyttävä, mitä yhteiskunnan ”pinnan alla” tapahtuu. Ruotsalainen tarkastelee suomalaisia työelämää koskevia tietoja vuodelta 2003 ja päättelee, että sosiaalisen syrjäytymisen ydinongelma on irtisanomisten ja lomautusten muodossa tapahtunut työntekijöiden ja toimihenkilöiden tuotantoelämästä syrjäyttäminen. (Ruotsalainen 2005, 19, 199.) Tilanne on tuskin muuttunut noista ajoista parempaan suuntaan: kun vuonna 2003 11,3 % työvoimasta oli työttömänä, vuonna 2014 luku oli 12,4 % (Terveystieteiden tutkimuskeskus 2015c). Työttömyystilanne näyttäisi siis pahentuneen Ruotsalaisen tarkastelemasta tilanteesta. Työ- ja elinkeinoministeriön (2015) katsauksen mukaan elokuun 2015 lopussa työ- ja elinkeinotoimistoissa oli yhteensä 346 700 työtöntä työnhakijaa, mikä on 27 300 enemmän kuin vuotta aikaisemmin.

Rakenteellisista tekijöistä myös esimerkiksi vuoden 2008 talouskriisi näkyy Helsingin toimeentulotuen saajien kohdalla siten, että toimeentulotukea saavien kotitalouksien määrä kasvoi. Vuonna 2008 Helsingissä oli noin 34 000 toimeentulotukea saavaa kotitaloutta, ja vuonna 2009 tukea sai jo lähes

40 000 kotitaloutta. (Ahola & Hiilamo 2013.) Tällaisissa tilanteissa on tuskin syytä olettaa, että muutos selittyisi yksilökeskeisillä selitysmalleilla.

Myös Hiilamon (2011, 17) mielestä Suomessa on vähätelty ulkoisten syiden, kuten esimerkiksi työpaikkojen puuttumisen tai työn ja sosiaaliturvan yhteensovittamisen vaikeuden, osuutta köyhyyteen. Hiilamon väite on, että perusturvan on annettu meillä näivettyä, koska pienen perusturvan on ajateltu kannustavan köyhiä hankkimaan tuloja ja parantamaan asemaansa.

Köyhyyden taustalta voi siis löytyä monenlaisia syitä, jotka voidaan nähdä joko rakenteellisina, yksilöön liittyvinä tai kohtalonomaisina. Lopulta voi olla hyvin vaikeaa määritellä, mikä on syy ja mikä seuraus. Tämä seikka tuskin helpottaa köyhyyden poistamista, joka muutenkin on hyvin hankalaa. Köyhyys on loukku, josta on vaikea päästä pois siihen kerran jouduttuaan. Eräässä 17 OECD-maan vertailussa esimerkiksi Alankomaissa, Tanskassa ja Saksassa niistä ihmisistä, joiden tulot jäivät alle puoleen kansallisesta mediaanista, 40–46 prosenttia olivat edelleen köyhiä kolme vuotta myöhemmin. (Therborn 2014, 56–57.)

Köyhyys toimintamahdollisuuksien puutteena

Tutkijoiden keskuudessa on yleisesti vallinnut näkemys, jonka mukaan teollistuneissa yhteiskunnissa ilmenevässä köyhyydessä on kyse taloudellisten resurssien puutteesta johtuvasta sosiaalisen toimintakyvyn rajoittuneisuudesta eli siitä, että henkilöllä ei ole mahdollisuutta elää ympäröivässä yhteiskunnassa vallitsevalla tavalla. Köyhyyden poissaolo edellyttää siis fyysisen toimintakyvyn takaamisen (asianmukainen asunto, ravitsemus, vaatetus, terveys jne.) lisäksi myös mahdollisuuksia osallistua, elää ja kuluttaa niin, että tarpeentyydytys täyttää ympäröivän yhteiskunnan mukaiset laatuvaatimukset. (Kangas & Ritakallio 1996, 11.)

Vaikka useat tutkijat määrittelevät köyhyyden syrjäytymiseksi yhteiskunnasta vallitsevasta ”normaalista” elämästä, tutkimuksellisista ratkaisuista vallitsee suuri erimielisyys, jossa raja on yleensä kulkenut resurssipohjaisten ja elinolojen lähestymistapojen välillä. (Kangas & Ritakallio 1996, 11.) Köyhyyden käsitteleminen suhteellisena ilmiönä on mahdollistanut köyhyyden indikaattorien jatkuvan muuttumisen köyhyystutkimuksessa. Elinolojen muuttuessa muuttuu myös köyhyyden sisältö. (Ritakallio 1991, 40.) Ilmiön merkitys ei kuitenkaan sen seurauksena vähene. Suhteellisen köyhyyden merkitys vauraiden yhteiskuntien ihmisten itsekunnioitukselle ja sosiaaliselle toimintakyvylle voi olla verrattavissa äärimmäisen köyhyyden fyysiselle toimintakyvylle asettamiin rajoituksiin kehitysmaissa. (Saari 2005.)

Absoluuttisen ja suhteellisen köyhyyden lisäksi köyhyyttä pitäisi mitata myös mahdollisuuksilla: millaisia voimavaroja köyhillä on parantaa omaa asemaansa? Tällainen lähestymistapa laajentaa köyhyyspolitiikan koskemaan koko hyvinvointivaltiota. Sosiaalipolitiikan lisäksi olisi tarkasteltava esimerkiksi terveydenhuoltoa, koulutusta, työmarkkinoita sekä kolmannen sektorin toimintaa. (Hiilamon 2011, 56.)

Köyhyystutkimuksessa kiinnitetään huomiota tarpeiden tyydyttämisessä havaittaviin vajeisiin, joskin tarpeen käsitteestä ei vallitse sosiaalitieteessä kunnollista yksimielisyyttä. Tarveteoreettisessa köyhyyden tarkastelussa liikkeelle voidaan lähteä tarpeiden jakamisesta perustarpeisiin ja välittäviin tarpeisiin. Perustarpeisiin kuuluvat fyysinen terveys ja henkinen autonomia, ja niiden tyydyttäminen edellyttää välittävien tarpeiden tyydyttämistä. Jälkimmäisiä voidaan luokitella eri tavoin, mutta niihin kuuluvat ainakin ruoka ja vesi, asuminen, taloudellinen, henkinen ja fyysinen turvallisuus, koulutus ja terveydenhuolto sekä elämänkaaren eri vaiheisiin liittyvät palvelut, kuten hoiva ja lääkitys. (Saari 2015, 73.)

Viitekehyksessä, jossa tarkastellaan toimintamahdollisuuksia (*capability approach*) ihmisen hyvinvointia arvioidaan suhteessa erilaisiin toimintoihin ja valinnanmahdollisuuksiin sen sijaan, että tutkittaisiin hänen käytössään olevia resursseja tai hyödykkeitä. Tätä viitekehystä kehittänyt Amartya Sen tarkoittaa toimintamahdollisuuksilla (*capabilities*) niitä vaihtoehtoisia toimintojen yhdistelmiä, jotka yksilö voi halutessaan saavuttaa. Jos tämän tosialliset mahdollisuudet ovat puutteelliset esimerkiksi pienituloisuuden tai sairauden vuoksi, hänellä on pienemmät mahdollisuudet saavuttaa ja toteuttaa tärkeinä pitämiään toimintoja (*functionings*). (Sen 1993.)

Eri ihmisillä on siis hyvin erilaiset mahdollisuudet muuntaa tulot ja muut hyödykkeet hyväksi elämäksi ja vapaudeksi. Näihin mahdollisuuksiin vaikuttaa Senin (2009, 289 – 290) mukaan ainakin neljä erotteluvaa tekijää. Näitä ovat *henkilökohtaiset ominaisuudet*, kuten esimerkiksi ikä, sukupuoli ja sairaudet, *fyysiseen elinympäristöön liittyvät vaihtelut* esimerkiksi ilmaston suhteen, *sosiaalisten elinympäristöjen erilaisuus*, joka voi näkyä esimerkiksi koulutustarjonnassa tai terveydenhuollossa sekä *yksilöiden suhteellisten asemien eroavaisuudet* esimerkiksi sen suhteen, kuinka julkisella paikalla voi näyttäytyä ilman häpeää.

Sen (2009, 270) korostaa, että kaksi ihmistä, joilla on puutteellinen tilanne jonkun toiminnon suhteen, saattavat toimintamahdollisuuksiensa suhteen olla hyvin erilaisessa asemassa keskenään. Esimerkkinä hän käyttää kahta aliravittua ihmistä, joista toisella ei ole saatavilla ravintoa, kun taas toinen on uskonnollisista tai poliittisista syistä nälkälakossa. Tällöin jälkimmäisellä on ollut paljon suuremmat

mahdollisuudet vaikuttaa lopputulokseen siinä, missä köyhyyden vuoksi nälkäänäkevällä henkilöllä toimintamahdollisuudet ovat tämän asian suhteen heikot.

Ritakallion keräämästä laajassa toimeentulotukiasiakkaita koskevasta aineistosta käy ilmi, että asiakaskunta oli menestynyt huonosti resurssienjakoareenoilla. Koulutuksen puute ja työmarkkina-aseman heikkous ovat keskeisimpiä esiin nousseita resurssipuutteita. Ritakallio toteaa, että palkkatyöyhteiskuntaan integroitumisen vaikeudet ovat keskeinen tekijä erottamassa toimeentulotukiköyhyyttä muusta yhteiskunnassa vallitsevasta köyhyydestä. Toimeentulotuessa näyttää hänen mukaansa tulevan esiin erityisesti se osa työmarkkinaongelmaisuudesta, joka ei ole vielä johtanut täydelliseen työmarkkinoiden ulkopuolelle joutumiseen Täysin ulkopuolella olevista hän käyttää esimerkkinä työkyvyttömyyseläkeläisiä. Resurssitarkastelun perusteella Ritakallio päätelee, että asiakkaat omasivat heikon kilpailukyvyn yhteiskunnassa, joka arvostaa tietoja ja taitoja sekä sosiaalista ja kulttuurista pääomaa. (Ritakallio 1991, 154.) Tässä tutkimuksessa toimintamahdollisuuksien puutteista eniten esille nousevat terveys, koulutustausta ja addiktiot.

Terveydellä on todettu olevan voimakas yhteys ihmisen sosioekonomiseen asemaan, ja sijoittuminen yhteiskunnan rakenteeseen vaikuttaa yksilöiden ja ryhmien terveydentilaan. Toimeentulotuen asiakkailla on terveyteen ja työkykyyn liittyviä vaikeuksia muuta väestöä useammin. (Hannikainen-Ingman, Kuivalainen & Sallila 2013.) Tutkimuksille on kuitenkin ollut haasteellista selvittää, johtuuko esimerkiksi työttömyys ja pienituloisuus huonosta terveydestä, vai huono terveys työttömyydestä ja pienituloisuudesta. Tutkimukset ovat kuitenkin osoittaneet, että tärkeä tekijä työttömyyden ja terveyden välisessä yhteydessä on taloudelliset vaikeudet ja niistä johtuvat vaikeudet ja riskit, kuten sopimaton ravinto, huono asuminen, kyvyttömyys maksaa laskuja, sosiaalisen elämän ja harrastusmahdollisuuksien kaventuminen jne. (Työ- ja elinkeinoministeriö 2008).

Kuten jo kävi ilmi, on myös *koulutuksella* todettu olevan yhteys pieniin tuloihin. Tutkimusten perusteella perusturvan saajat usein asemoivat itsensä köyhiksi, koska heillä ei ole riittävästi koulutusta tai työkokemusta. (Hirvilampi & Mäki 2013, 127.) Työttömyys koettelee eri koulutusryhmiä eri tavoin. Esimerkiksi 2000-luvun alussa pelkän perusasteen koulutuksen saaneiden työttömyysaste oli yli kaksinkertainen verrattuna korkea-asteen koulutuksen saaneisiin. (Prättälä, Koskinen, Martelin, Lahelma, Sihto & Palosuo 2007). Koulutus onkin tavanomainen sosioekonomisen aseman määrittelyyn käytetty ulottuvuus. Se ilmentää sosioekonomista asemaa laaja-alaisesti. Koulutus voi muovata esimerkiksi terveyttä monin tavoin. (Lahelma & Rahkonen 2011.)

Haitallisista *addiktioista* tunnetuimpia ovat päihderiippuvuudet ja etenkin alkoholismi. Poikittaistutkimukset ovat säännönmukaisesti näyttäneet alkoholin kulutuksen olevan korkeampaa työttömien

joukossa kuin työllisten joukossa (Työ- ja elinkeinoministeriö 2008). Jälleen ei ole aivan ilmeistä, johtaako runsas alkoholin kulutus työttömyyteen vai toisinpäin. Vakavat alkoholiongelmät näyttäisivät valikoivan ihmisiä työttömyyteen. Esimerkiksi suomalaisilla rakennustyöläisillä tulevaa pitkäaikaista työttömyyttä ennusti neljä vuotta aikaisemmin todettu alkoholiongelma tai rankka alkoholin kulutus (Leino-Arjas, Liira, Mutanen, Malmivaara & Martikainen 1999). Myös huumeiden käytöllä ja työttömyydellä on yhteys. Eräässä helsinkiläisiä huumeiden ongelmakäyttäjää tarkastelleessa tutkimuksessa todettiin, että valtaosa haastatelluista (n=100) oli työttömiä ja enemmistö ilmoitti pääasialliseksi tulonlähteekseen sosiaaliturvan (Tammi, Pitkänen & Perälä 2011). Köyhyyteen on yhdistetty myös muita haitallisia terveyskäyttäytymisen muotoja kuin vain runsas päihteiden käyttö. Näistä eräs esimerkki on haitalliset ruokatottumukset. Taloudellisen epävarmuuden on todettu aiheuttavan painonnousua ja ylipainoa (Smith, Stoddard & Barnes 2007). Köyhyyden seurauksena syntyviä riippuvuuksia ja haitallista terveyskäyttäytymistä saattaa selittää esimerkiksi niukkuuden teoria, jota käsitelen myöhemmin.

Köyhyys tässä tutkimuksessa

Tutkimushaastateltavia etsiessäni määrittelin köyhiksi sellaiset henkilöt, jotka ovat saaneet toimeentulotukea toistuvasti tai yli vuoden yhtäjaksoisesti. Toimeentulotukiasiakkuuden käyttöä köyhyyden mittarina voi perustella sillä, että toimeentulotuki on Pohjoismaissa viimesijainen turva, kun muut toimeentulon lähteet eivät ole pystyneet takaamaan henkilölle riittäviä elinehtoja. Teoriassa sosiaalihuollon asiakkaat ovat poikkileikkaushetkellä aina yhteiskunnassa heikoimmin toimeentulevia myös saadun avustuksen jälkeen. (Kangas & Ritakallio 1996, 22.)

Haastateltavien materiaaliset elinolo-putteet jäävät tässä tutkimuksessa selvittämättä. En kartoita objektiivisia mittareita, joissa selvitetäisiin esimerkiksi asumista tai kulutusta. Ilmi tulleet elinolo-putteet olivat haastateltavien omia kokemuksia. Haastateltavien eläminen tulonsiirtojen varassa tarjosi kuitenkin suuntaa antavan objektiivisen mittarin: pienituloisuuden. Aineisto perustuu myös muilta osin haastateltavien omiin näkemyksiin kokemuksistaan ja mahdollisuuksistaan. Kangas ja Ritakallio (1996, 20) pitävät subjektiivista näkökulmaa köyhyyteen relevanttina. Köyhyyden kokeminen aina-kaan yksilötasolla ei silti voi toimia ainoana päätöksenteon kriteerinä, kun mietitään esimerkiksi sosiaaliavun myöntämistä. Yhteiskuntapolitiikan legimitetin kannalta ihmisten kokemukset kuitenkin ovat kirjoittajien mielestä hyvin tärkeitä, ja siksi subjektiivisella menetelmällä on oma merkityksensä.

Köyhyydestä puhutaan usein rinnakkain huono-osaisuus- ja syrjäytymiskäsitteiden kanssa. Näiden käsitteiden erottaminen toisistaan ja sen määrittely, mihin yksi loppuu ja mistä toinen alkaa, on hankalaa. Termeille ei ole olemassa selkeää määritelmää ja niiden sisältö on usein päällekkäinen. Tämän vuoksi nämä käsitteet saattavat tässä tutkimuksessa toisinaan sekoittua.

2.2 Selviytymisen monet ulottuvuudet

Tutkimuksellisesti on kiinnostavaa, miksi ihmiset reagoivat köyhyyteen kuten reagoivat: kuinka he selviytyvät köyhyydessä, ja kuinka he pakenevat sitä. Coping- strategioita on löydetty jo aiemmissa tutkimuksissa paljon, mutta ihmiset eroavat merkittävästi sen suhteen, mitä niistä he käyttävät. Tarvitsimme tarkkaa empiiristä analyysiä siitä, kuinka köyhät itse selittävät nykyistä tilannettaan, vaihtoehtojaan ja päätöksiään. (Small ym. 2010.)

Selviytymistä on operatinalisoitu yhteiskuntapoliittisessa tutkimuksessa melko vähän. Selviytyminen on kirjoittajien mukaan aina subjektiivista, jolloin sen määritelmät vaihtuvat riippuen ihmisestä tai siitä, tarkastellaanko yksilön vai yhteiskunnan hyvää. Selviytymisen lähikäsitteitä ovat esimerkiksi tarpeet, halut, voimavarat ja elämänlaatu. (Isola, Turunen, Hänninen & Karjalainen 2015, 11.)

Sen (1983) on arvostellut absoluuttisen ja suhteellisen köyhyyden käsitteitä. Sen on esittänyt, että köyhä on sellainen ihminen, jolla ei ole mahdollisuutta tai kykyä muuttaa hyödykkeitä tai resursseja tavoittelemakseen asiaksi, tekemiseksi ja olemiseksi. Senin ajattelun mukaan selviytyminen on prosessi, jossa yksilö tietyin edellytyksin, kyvyin ja yhteiskunnan tarjoamin mahdollisuuksin pystyy saavuttamaan arvostamiaan toimintoja. Köyhyys on siten lopulta toimintakyvyn tai toimintamahdollisuuksien ja olennaisten vapauksien puutetta. (vrt. Isola ym. 2015, 12.)

Toimintakyvyn voi jakaa psykologiseen ja sosiaaliseen toimintakykyyn. Psykologiseen toimintakykyyn kuuluvat muun muassa itsensä hyväksyminen, myönteiset suhteet muihin ihmisiin, itsenäisyys, itseohjautuminen, ympäristöön vaikuttaminen, henkilökohtainen kasvu, elämän tarkoituksellisuus ja kyky valita olemiseen ja elämiseen hyvä ympäristö (Ryff 1989). Sosiaalinen toimintakyky rakentuu yksilön sosiaalisten taitojen ja sopeutuvan toiminnan varaan. Se ei kuitenkaan pelkisty taitoihin ja sopeutuvaan toimintaan. Sosiaalisen toimintakyvyn perustana ovat henkilön taidot, tiedot ja kyvyt. Tähän lukeutuvat muun muassa kyky vastaanottaa, tuottaa ja tunnistaa nonverbaalista sekä verbaa-

lista viestintää. (Kannasoja 2013, 200). Aikuisiän sosiaalisen toimintakyvyn riskitekijöitä ovat esimerkiksi työuran epävakaisuus, alkoholin ongelmakäyttö, ihmissuhdeongelmat, taloudelliset vaikeudet ja rikollisuus (Isola ym. 2015, 13).

Kortteisen ja Tuomikosken mukaan kohtuullinen selviytyminen työttömänä edellyttää sitä, että työtön löytää tai kehittää jonkinlaisen vastauksen ainakin kahteen perustavaan elämänongelmaan. Ensimmäinen on kysymys elämisen mielekkyydestä ja merkityksestä: miksi nousta aamulla ylös työttömänä, ja mikä antaa merkitystä ja sisältöä arkeen? Toiseksi on kyse siitä, miten turvata elanto. Ensiksi mainittuun ongelmaan voi löytää vastauksen läheisistään. Elannon turvaaminen sen sijaan edellyttää jonkinlaista taloudellista ankkuroitumista, esimerkiksi vähintään lyhytaikaisia työrupeamia tai riittävästä sosiaaliturvasta. Kortteinen ja Tuomikoski muodostavat tutkimuksensa tuloksista teorian, jonka mukaan työttömien selviytyminen työ- ja toimintakykyisinä perustuu ratkaisevalla tavalla sosiaaliseen kannatteluun. Sosiaalista kannattelua on kahdenlaista: yhteisöllistä ja yhteiskunnallista. Yhteisöllinen kannattelu perustuu arvoyhteisyyteen ja lahjan logiikkaan. Yhteiskunnallinen kannattelu perustuu rahan ja vastikkeelliseen vaihtoon. Mikäli toinen sosiaalisen kannattelun muodoista pettää pysyvästi, niin tulos ilmenee lopulta erilaisena inhimillisenä pahoinvointina. Tästä esimerkkinä on työkykyä haittaava sairastaminen. Välittävänä mekanismina ovat nöyryytyksen ja häpeän kokemukset. Kertautuessaan ja toistuessaan ne johtavat siihen, ettei ihminen enää osaa luottaa toisiin ihmisiin. Tällaista prosessia voi kirjoittajien mukaan kutsua sosiaalisesti syrjäytymiseksi. (Kortteinen & Tuomikoski 1998, 167 – 169.)

Valtaosa Suomessa asuvasta aikuisväestöstä kokee elämänlaatunsa hyväksi. Suomalaisten elämänlaatu on kuitenkin sosiaalisesti valikoitunutta, mikä tarkoittaa, että työmarkkina-asema määrittää työikäisen väestön elämänlaatua voimakkaasti. Esimerkiksi Vaaraman, Mikkilän & Hannikainen-Ingmanin (2014) tutkimuksessa työttömällä on kohonnut heikon elämänlaadun riski kaikilla ulottuvuuksilla. Riskiryhmänä nähtiin myös toimeentulotuen saajat, joilla oli heikentynyt yleinen elämänlaatu, terveys ja toimintakyky sekä ongelmia toimeentulossa ja asumisessa. Ongelmat kasautuivat erityisesti toimeentulotuen pitkäaikaisasiakkaisiin.

Lähtökohtainen oletukseni on, että sosiaaliturvan käyttäjällä on todennäköisesti käytössään jonkinlaisia selviytymisstrategioita, koska toimeentulo on niukkaa ja pitkittyneeseen sosiaaliturvan käyttöön luultavasti liittyy muitakin kuin taloudellisia vaikeuksia. Pyrin tässä tutkimuksessa selvittämään, millaisia selviytymiskeinoja haastateltavani käyttivät tukalissa elämäntilanteissaan, tai millaiset seikat vaikeuttivat heidän elämäänsä. Pitkittyneen toimeentuloturvan käytön vuoksi selviytyminen vaati tässä yhteydessä laajemman näkökulman kuin vain taloudellista selviytymistä tukevat järjestelyt. Tarkastelen selviytymisen näkökulmasta erityisesti niukkuutta ja siitä aiheutunutta kuormittuneisuutta,

sopeutumista vaikeaan elämäntilanteeseen sekä yksilön sosiaalista kimmoisuutta. Seuraavaksi esitellään lyhyesti niukkuuden, sosiaaliturvariippuvuuden, sosiaalisen kimmoisuuden ja adaptaation teorioita.

Niukkuus ja taloudellinen selviytyminen

Niukkuuden (*scarcity*) teoria pohtii ihmisen käyttäytymistä ja kapasiteettia silloin, kun hän kärsii jonkun resurssin puutteesta. Eräs länsimaiselle elämäntavalla tyypillinen niukkuuden muoto lienee ajanpuute ja tiukat määräajat erilaisille tehtäville. Tutkimuksissa on osoitettu, että mitä tiukempi määräaika esimerkiksi jonkin kirjallisen työn palauttamisella on, sitä enemmän yksilö todennäköisesti panostaa työhön. Niukkuus auttaa keskittymään käsillä olevaan tehtävään. Ajanpuute keskittää yksilön mielen ja suuntaa hänen fokuksensa käsillä olevaan työhön. Siksi hän suoriutuu työstään määräajassa ja mahdollisesti jopa erinomaisin tuloksin. Niukkuudesta johtuvan keskittymisen ja tehokkuuden voi nähdä ilmiön positiivisena seurauksena. Ajatusten suuntautumisella vain yhteen tehtävään voi kuitenkin olla myös kielteisiä, jopa kohtalokkaita seurauksia. (Mullainathan & Shafir 2013, 23 – 38.)

Niukkuuden haitallisena seurauksena voidaan pitää sitä, että keskittyessään yhteen asiaan ihminen joutuu todennäköisesti laiminlyömään jonkun toisen asian. Niukkuus aiheuttaa eräänlaisen tunnelin, jossa yksilö näkee käsillä olevan tehtävän hyvin terävästi, mutta muut jopa tärkeämmät asiat rajautuvat näkökentän ulkopuolelle. Edellisessä esimerkissä ajanpuute saattaa saada henkilön asettamaan kirjallisen työn valmistumisen etusijalle ja jättämään terveydestään huolehtimisen, esimerkiksi liikumisen, vähemmälle. Hän saattaa tehdä tästä tietoisin valinnan. On kuitenkin myös mahdollista, ettei hänelle keskittymistilassaan tule edes mieleen, että kokonaisuuden ja pitkäaikaisemman hyödyn kannalta olisi hyvä jatkaa terveellisiä elämäntapoja, kuten kuntosalilla käymistä. Niukkuus siis ohjaa ihmisten valintoja, eikä aina myönteisellä tavalla. (Mullainathan & Shafir 2013, 23 – 38.)

Köyhyys on niukkuutta, josta ei voi vain päättää hankkiutua eroon. Se vaikeuttaa elämää ja perustarpeiden tyydyttämistä monin tavoin ja vaikuttaa lähes kaikkiin elämän osa-alueisiin. Sitä on myös todella vaikeaa kompensoida millään muulla resurssilla. Epämiellyttävä tosiasia on se, että köyhyys aiheuttaa myös epäonnistumista. Asiaa ei voi kiertää. Köyhät ihmiset ympäri maailmaa ovat osoittaneet, että mahdollisuuksistaan huolimatta he hoitavat asioitaan huonommin kuin taloudellisesti paremmin pärjäävät ihmiset. (Mullainathan ja Shafir 2013, 131 – 144.)

Mullainathan ja Shafir (2013, 40) käyttävät termiä *bandwith* (suoraan suomennettuna kaistanleveys) kuvaamaan ihmisen henkistä kapasiteettia ja resursseja. Tämän termin alle kuuluvat ihmisen kyky kiinnittää huomiota, tehdä hyviä päätöksiä, pysyä suunnitelmissaan ja vastustaa houkutusia. Niukkuus verottaa kirjoittajien mukaan tätä henkistä kapasiteettia, mistä voi seurata esimerkiksi älykkyydosamäärän laskua, huonoa impulssien kontrollointia tai epäonnistumista laihduttamisessa. Köyhyys kaikessa äärimmäisyydessään syö valtavasti ihmisen resursseja. Kun ajatukset keskittyvät lähinnä talousvaikeuksiin ja elämässä selviytymiseen, jää muulle ajattelulle hyvin vähän tilaa. Siksi kirjoittajien mielestä on ymmärrettävää, että köyhät ihmiset eivät menesty esimerkiksi älykkyyssvertailussa yhtä hyvin kuin varakkaammat. He kärsivät työmuistin kuormittumisesta, unettomuudesta ja stressistä. Joskus tällä on kohtalokkaita seurauksia.

Tutkimuksessani pyrin selvittämään, johtaako taloudellinen niukkuus haastateltavien kohdalla holtitomaan tai ajattelemattomaan toimintaan. Holtitonta toimintaa on ulkopuolelta tarkasteltuna vaikeaa määrittää, sillä toiminnalla voi olla yksilölle jokin hyvin rationaaliselta kuulostava tavoite. Lähtökohmainen ajatukseni on, että toiminnan järkevyyden voi kyseenalaistaa, jos se vahingoittaa henkilöä tai hänen perhettään. On mahdollista, että ihminen sortuu kulutuksessaan ylilyönteihin, vaikka hänellä on rahaa vain niukasti ja hänen pitäisi käyttää sitä hyvin harkiten. Ylilyönti voi tarkoittaa esimerkiksi sitä, että henkilö ostaa jotain tarpeetonta sen sijaan, että ruokkisi perheensä. Tällaista käytöstä on selitetty niukkuuden teorian avulla. Tarkastelua on pyritty kohdistamaan yksilön elämässä vallitseviin olosuhteisiin ja niiden mahdollisiin seurauksiin sen sijaan, että tyydyttäisiin toteamaan henkilön olevan luonnostaan holtiton tai tyhmä.. Pyrin haastatteluissani selvittämään niukkuuden vaikutuksia haastateltavieni tekemiin valintoihin ja kuormittuneisuuteen. Kysyin esimerkiksi, viekö taloustilanne paljon haastateltavien voimavaroja, ja jos he saisivat sata euroa enemmän rahaa kuin normaalisti, mihin he sen käyttäisivät.

Sosiaaliturvariippuvuus ja kannustinloukut

Hyvinvointivaltion tarjoaman sosiaaliturvan kritiikki kohdistuu yleensä siihen, että sosiaaliturvan nähdään vahingoittavan ihmisiä, joita sen on määrä auttaa. Rahan antaminen köyhille vähentää kritiikin mukaan heidän intoaan hakeutua työmarkkinoille, kerryttää kokemusta ja lopulta liittyä keksiluokan joukkoon. Yksilö siis yliarvioi välittömät etuudet suhteessa tulevaisuuden hyötyyn, mikä johtaa sosiaaliturvariippuvuuteen ja työmarkkinoiden ulkopuolelle jäämiseen. Jos tällaisen näkemyksen hyväksyy todeksi, ajautuu väistämättä pohtimaan toimeentuloturvan pienentämisen mahdollisuutta köyhien omaksi eduksi. (Beaulier & Caplan 2007.)

Suomalaisessa keskustelussa sosiaaliturvariippuvuuteen viitataan usein kannustinloukkuja koskevassa keskustelussa. Kannustinloukuista puhuttaessa huomio kiinnitetään tulonsiirtojen merkitykseen yksilöiden työmarkkinakäyttäytymisen määrittäjänä. Yksilö tulkitaan rationaaliseksi toimijaksi, joka pyrkii taloudellisen hyödyn maksimoimiseen ja vaivan minimoimiseen. Lähtökohtana on, että vastikkeeton sosiaaliturva ja työstä saatavia tuloja pienentävä ansiotulojen verotus yhdessä vähentävät työn tarjontaa. (Parpo 2004, 43.)

Sosiaaliturvajärjestelmän sisältämät kannustinloukut voidaan jakaa kahteen ryhmään: tulo- ja byrokraatialoukkuihin. Tuloloukku on tilanne, jossa verotuksen ja sosiaaliturvan yhteisvaikutuksen vuoksi ansiotulojen lisäys ei lisää nettotuloja. Tuloloukun alalajina on työttömyysloukku, jossa työn vastaanottaminen ei lisää nettotuloja. Byrokraatialoukut tarkoittavat etuuksien ja pienten ansiotulojen yhteensovitukselta syntyvää paperisotaa ja asiointipakkoa, etuuksien viivästymistä ja tukien maksamisen katkeamisvaaraa. Kaikki edellä mainitut toimivat negatiivisina kannusteina työn vastaanottamisen. Voidaan olettaa, että byrokraatialoukkujen ei tarvitse olla todellisia, sillä jo pelkkä työttömän oletus niiden olemassa olosta voi toimia negatiivisena kannusteena. (Karjalainen & Moisio 2010, 112–113.)

Kannustinloukkuja ja sosiaaliturvariippuvuutta vastaan on myös Suomessa esitetty etuisuuksien pienentämisen lisäksi sosiaaliturvan osallistavuuden ja vastikkeellisuuden lisäämistä. Osallistava sosiaaliturva voisi tarkoittaa esimerkiksi kuntouttavan työtoiminnan lain laajentamista. Kuntouttavan työtoiminnan tavoitteet ovat lähes samoja kuin ne, joita on mainittu keskustelussa osallistavasta sosiaaliturvasta. Tavoitteena on ehkäistä työttömyyden aiheuttamia kielteisiä vaikutuksia asiakkaan toimintakykyyn, vahvistaa asiakkaan elämän- ja arjenhallintaa sekä työ- ja toimintakykyä. Syrjäytymistä ehkäistään tarjoamalla mahdollisuus työtoimintaan ja muihin palveluihin. Osallistava sosiaaliturva tarkoittaa käytännössä sitä, että kuntouttavaa työtoimintaa tarjottaisiin useammalle, enemmän ja nopeammin. Kohderyhmänä olisivat edelleen ne pitkäaikaistyöttömät, jotka saavat työmarkkinatukea tai toimeentulotukea ja eivät kykene osallistumaan TE-hallinnon ensisijaisiin palveluihin. Kuntouttavaan työtoimintaan osallistumisesta maksetaan pieni ylläpitokorvaus. Se on etuoikeutettua tuloa toimeentulotukea myönnettäessä. (Hiilamo 2014.)

Osallistavan sosiaaliturvan kannattajien mukaan osallistavaa sosiaaliturvaa tarvitaan, koska nykyinen sosiaaliturva passivoi sen käyttäjiä ja johtaa syrjäytymiseen. Ajatus on, että mallin avulla parannettaisiin työttömien mahdollisuuksia työllistyä avoimille työmarkkinoilla, tai sen avulla edes ylläpidettäisiin ja parannettaisiin työkykyä. Osallistavan sosiaaliturvan kannattajat voivat tukeutua erityisesti kahteen seikkaan: ensimmäinen on työvoiman tarjontaa korostava uusklassinen talousteoria, joka näkee työttömyyden takana kannustinloukuista syntyvän vapaamatkustajaongelman. Toinen on työttömiä merkityksellistävään moralistiseen diskurssiin. (Pulkka 2014, 82 – 83.)

Kuitenkin Virjon ym. (2006, 77) mukaan on selvää, että millä tahansa tulonjakojärjestelmällä on erilaisia käyttäytymisvaikutuksia. Heidän tutkimuksessaan ainakaan työttömyysturvan passivoivat vaikutukset eivät näyttäneet suurilta. Kirjoittajat epäilevät, että järjestelmän muut tavoitteet kärsisivät liikaa, jos yritetään poistaa ei-toivottuja kannustinvaikutuksia laskemalla turvan tasoa tai lyhentämällä sen kestoa. Heidän mukaansa on poliittinen kysymys, miten paljon mainittuja negatiivisia kannustinvaikutuksia tulisi sietää.

Kriittisistä puheenvuoroista huolimatta toimeentuloturvalta ja pohjoismaisen mallin peruseriaateilla on vankka hyväksyntä suomalaisten keskuudessa. Esimerkkinä on etuuksien laajaa kattavuutta ja korvausten kohtuullisen korkeaa tasoa puolletaan. Suomalaiset ovat jopa halukkaita parantamaan toimeentuloturvaetuksien tasoa, ja etuuksien myöntämisperusteiden lieventämistä kannatetaan laajalti. (Airio 2013.)

Sosiaalinen resilienssi eli kimmoisuus

Sosiaalisen resilienssin teoria pohtii ihmisten selviytymiskykyyn (coping) vaikuttavia tekijöitä, ja kuinka ihminen selviytyy vastoinkäymisistä. Termin suomennoksena käytän tutkimuksessani sosiaalista kimmoisuutta. Sosiaalisesti kimmoisa ihminen kestää hankalat tilanteet ja vastoinkäymiset paremmin kuin kimmoisuutensa menettänyt ihminen. Teoria olettaa, että ihmisten kimmoisuus heikenee kolhujen määrän kasvaessa. Kimmoisuuden käsite eroaa coping- strategian tai sopeutumiskyvyn käsitteistä dynaamisen luonteensa vuoksi. Kimmoisuuden teoria käsittää epävarmuuden, muutokset ja kriisit normaalina olosuhteena toisin kuin coping- strategian tai sopeutumiskyvyn teoriat, jotka näkevät ne harvinaisempina. (Keck & Sakdapolrak 2013.)

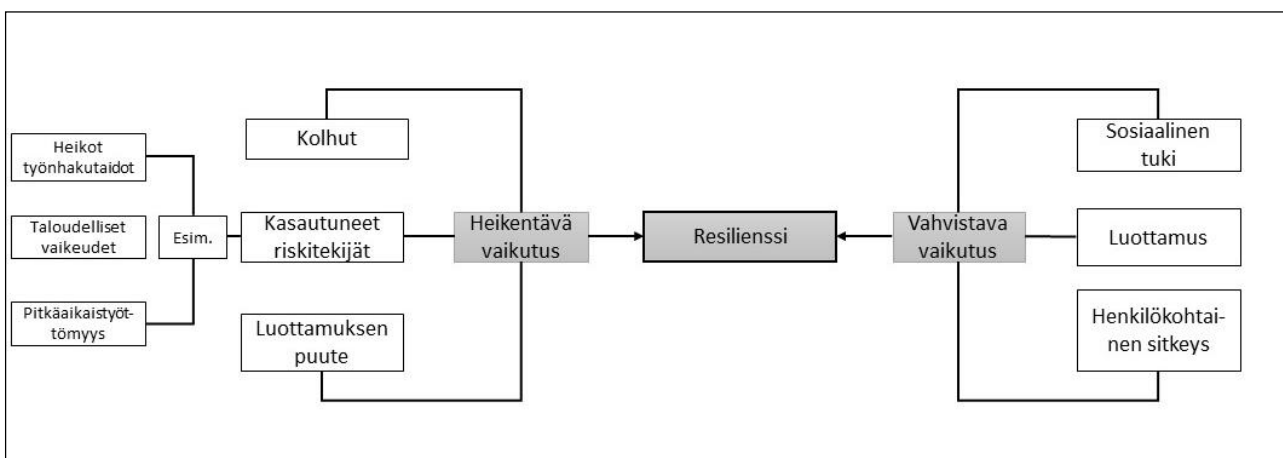
Sosiaalinen kimmoisuus tarkoittaa ihmisen kykyä selviytyä vastoinkäymisistä, kuten esimerkiksi työttömyydestä. Kimmoisuus ei ole pysyvä ominaisuus, vaan kehittyy elämäkokemusten ja olosuhteiden myötä. Kimmoisuuden käsitteeseen liittyvät oleellisesti näkemykset riskitekijöistä ja suojaavista tekijöistä. Riskitekijät voivat esiintyä yksilössä, perheessä tai muussa sosiaalisessa ympäristössä. Kasautuneet vastoinkäymiset lisäävät tilanteen riskejä. Samalle henkilölle kasautuneita riskitekijöitä voivat olla esimerkiksi huonot työnhakutaidot, jatkuva työttömyys, taloudelliset vaikeudet sekä työn heikko tarjonta. Sopeutumista vastoinkäymisissä edesauttavat suojaavat tekijät, kuten sosiaalinen tuki tai henkilökohtainen sitkeys. Jos esimerkiksi pitkäaikaistyöttömällä henkilöllä on kimmoisuuden kannalta positiivisia asenteita, häneen vaikuttaa työttömyyden kaltainen vastoinkäyminen luultavasti vähemmän negatiivisesti. Tämän seurauksena hän saattaisi olla itsevarmempi työhaussa.

Mahdollisesti hän myös masentuisi epätodennäköisemmin vastoinkäymisten edessä. (Moorhouse & Caltabiano 2007.)

Sosiaalisella kimmoisuudella on kolme yksilön kannalta merkittävää ulottuvuutta. Näitä ovat tarkasteltavan kohteen kyky selviytyä välittömistä vastoinkäymisistä (coping-kyky), kyky oppia menneistä kokemuksista ja valmistautua tulevaisuuden haasteisiin (sopeutumiskyky) sekä kyky rakentaa ja hyödyntää yhteisön tarjoamia voimavaroja (transformaatiokyky). (Keck & Sakdapolrak 2013.) Sosiaalisen kimmoisuuden tarkastelua ei kuitenkaan pitäisi kohdistaa pelkästään yksilön ominaisuuksiin ja käyttäytymiseen. Yhteiskunnalla ja sen instituutioilla on olennainen vaikutus yksilön hyödynnettävissä oleviin resursseihin, kuten esimerkiksi sosiaaliseen, kulttuuriseen tai taloudelliseen pääomaan. Esimerkiksi valtiolla on merkittävä rooli kimmoisuuden rakentamisessa sen muotoilemien sääntöjen, poliittisten rakenteiden ja sosiaalisten prosessien kautta. Toinen esimerkki on sosiaalinen sukupuoli (*gender*), joka vaikuttaa sosiaalisten ympäristöjen asettamiin arvoihin ja yksilöön kohdistuviin normeihin. (Obrist, Pfeiffer & Henley 2010.)

Tutkimuksessani pyrin tutkimaan haastateltavien sosiaalista kimmoisuutta kysymällä heiltä viimeisen kahden vuoden aikana koetuista vastoinkäymisistä, heidän elämänsä hyvistä asioista sekä luotettavista ihmissuhteista. Lisäksi pyrin kartoittamaan aihetta työnhakuintoon ja tarjoutuneihin työskentelymahdollisuuksiin liittyvillä kysymyksillä. Ennako-oletukseni on, että pitkäaikaisen työttömyyden taustalta voi löytyä vastoinkäymisiä, jotka ovat heikentäneet haastateltavien sosiaalista kimmoisuutta. Halusin myös tutkia kimmoisuutta lisääviä ja selviytymistä edistäviä vaikutuksia, joita luottamuksellisilla ihmissuhteilla voi olla.

KUVIO 1. Sosiaalista kimmoisuutta heikentävät ja vahvistavat tekijät

Adaptiivinen preferenssi eli sopeutuminen

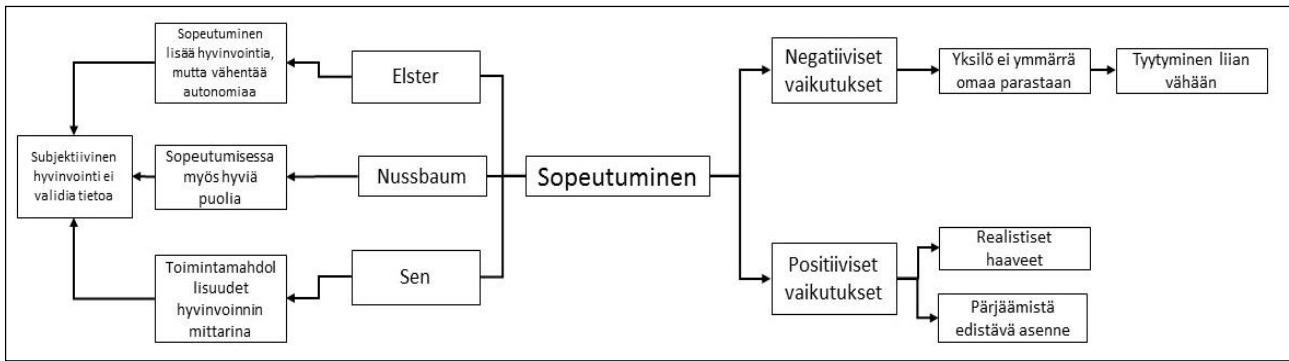
Adaptiivisten preferenssien teorian mukaan ihmisten arvostukset ovat sosiaaliin tilanteisiin adaptiivisia. Ihmiset tavoittelevat vain mahdollisuuksien rajoissa olevia asioita, eli *sopeutuvat* omaan tilanteeseensa. Tämän vuoksi adaptiivisen preferenssin teoria kyseenalaistaa yksilön halujen tyydyttymisen oikeudenmukaisuuden ja sosiaalisten valintojen kriteerinä. (Elster 1983.)

Sopeutuminen ei kuitenkaan aina ole negatiivinen ilmiö, sillä todennäköisesti jokainen meistä joutuu elämänsä aikana luopumaan joistakin unelmistaan. Kaikista lapsena oopperalaulajan urasta haaveileista ei tule taiteilijoita. Nussbaumin (2000, 137–138) mukaan sopeudumme elämään siivettömän kehomme kanssa, vaikka joskus saatoimme haaveilla lentämisestä yhdessä lintujen kanssa. Hän kysyy, eikö joskus ole hyvinvointimme kannalta parempi, ettemme kuluta resurssejamme epärealistisiin pyrkimyksiin?

Teschl & Comim ovat tehneet yhteenvedon Nussbaumin, Elsterin ja Senin suhtautumisesta adaptiiviseen preferenssiin. Kaikki kolme ovat yhtä mieltä siitä, että ihmisen todellisia preferenssejä ei voi erottaa riittävän hyvin siitä, mitä hänet on ulkoa päin saatu haluamaan. Elster on sitä mieltä, että adaptaatio lisää hyvinvointia, mutta vähentää yksilön autonomiaa. Autonomian puutteeseen perustuva hyvinvointi ei ole Elsterin mielestä validia tietoa. Todellista hyvinvointia lisäisi hänen mielestään tilanne, jossa yksilö voi saavuttaa hyvinvoinnin ilman, että hänen täytyy luopua autonomiastaan. Senin mukaan todellista hyvinvointia ei voida selvittää yksilön itsearviointin perusteella, koska hän on koko elämänsä ollut altis kulttuurisille ja traditionaalisille normeille ja säännöille. Hyvinvointia voidaan sen sijaan mitata objektiivisilla mittareilla ja ihmisen mahdollisuuksilla valita, mitä hän haluaa olla, ja mitä hän haluaa tehdä. Nussbaum puolestaan ei kiellä halujen ja mieltymysten roolia ihmisen elämässä, mutta hän ei näe niitä hyödyllisinä hyvää elämää määriteltäessä. Tämä johtuu siitä, että preferenssit ovat Nussbaumin mukaan liian mukautuvia ja alttiita vaikutuksille. (Teschl & Comim 2005).

Tässä tutkimuksessa pyrin selvittämään haastateltavien sopeutumista niukkaan elämään kysymällä esimerkiksi heidän haaveistaan ja kaipuusta työelämään. Oletuksenani on, että selvitäkseen hankalassa elämäntilanteessa ihminen saattaa sopeuttaa ajatuksensa, haaveensa ja tarpeensakin vallitsevaan asiointilaan. Tämän seurauksena hän mahdollisesti lakkaa tavoittelemasta mitään ”liian” suurta, kuten esimerkiksi työllistymistä.

KUVIO 2. Sopeutumisen vaikutuksia ja tärkeimpiä teoreetikkoja

2.3 Yhteenvetoa tutkimuksen teoreettisesta viitekehyksestä

Tässä tutkimuksessa kyse on köyhyystutkimuksesta. Köyhyysmittariksi valitsin Suomessa paljon käytetyn suhteellisen köyhyys tuloajan, joka tarkoittaa alle 60 % keskimääräisestä kotitalouksien tulotasosta jääviä tuloja. Lähtökohtana on, että pitkäaikaisesti toimeentulotukea tai työmarkkinatukea käyttäneet suomalaiset kuuluvat kyseiseen pienituloisten ryhmään.

Tarkasteluni kohteena ovat etenkin sellaiset toimintamahdollisuuksien puutteet, jotka mahdollisesti ovat osallisia haastateltavien senhetkisiin elämäntilanteisiin. Olennaisia ongelmia haastateltavien elämäntilanteissa olivat muun muassa työttömyys ja siitä seurannut tulojen vähäisyys. Muita puutteita pyrin kartoittamaan toimintamahdollisuuksien tarjoaman viitekehyksen avulla. Toimintamahdollisuuksien teoreettinen lähestymistapa pohjautuu *Capabilities approach*- teoriaan, jota ovat kehittäneet erityisesti Amartya Sen ja Martha Nussbaum.

Köyhyysmahdollisten taustatekijöiden lisäksi tutkin, millaiset asiat vahvistivat tai heikensivät haastateltavien kykyä tai keinoja selvittää tilanteessa, jossa taloudellinen niukkuus ja muut heikot toimintamahdollisuudet yhdistyvät. Hypoteesini on, että selviytymistä vahvistavia tekijöitä ovat muun muassa hyvä sosiaalinen kimmoisuus sekä sopeutuminen hankalaan elämäntilanteeseen. Oletan, että selviytymistä vaikeuttavia tekijöitä ovat esimerkiksi vastoinkäymisten heikentämä sosiaalinen kimmoisuus sekä niukkuuden aiheuttamat hankaluudet tehdä rationaalisia päätöksiä.

Palveluiden osalta olen kiinnostunut siitä, millaisena haastateltavat ihmiset näkevät niiden roolin ja toimivuuden. Minua kiinnostaa myös, millä tavalla sosiaaliturva vaikuttaa haastateltavieni käyttäytymiseen. Oletukseni on, että sosiaaliturva ei heikentäisi ihmisten halukkuutta päästä osaksi työelämää,

mutta siihen liittyvä byrokratia ja tulorajat saattavat heikentää intoa esimerkiksi osa-aikatyön tekemiseen.

3 AINEISTO JA MENETELMÄ

Kortteinen ja Elovainio (2006) kirjoittavat, että huono-osaiset ihmiset ovat elämänsä myötä tietynlaisiksi rakentuneita toimivia subjekteja, joilla jokaisella on oma erityinen elämäntilanteensa ja näkökulmansa. He korostavat tämän ottamista huomioon etenkin silloin, kun pyritään selvittämään, mikä kannustaisi huono-osaisia ihmisiä ja mikä ei. Hirvilampi ja Mäki (2013) kirjoittavat myös, että elämäntilanteiden erilaisuuden vuoksi köyhyys koskettaa ihmisiä eri tavoin. Terveiden ja toimintakyvyn erot eri etuuskien saajien välillä ovat isoja. Perusturvan saajien taloudelliseen selviytymiseen vaikuttavat erot perhetaustassa ja sosiaalisissa suhteissa. Tämän lisäksi henkilökohtaiset ja köyhyttä ylläpitävät elämäntilanteet vaihtelevat paljon. Kirjoittajat ovat sitä mieltä, että pelkkä taloudellisen toimeentulon tai materiaalisen huono-osaisuuden tutkiminen esimerkiksi tulo- tai kulutustutkimusaineistoilla sivuuttaa tällaiset erot ja hävittää samalla monta oleellista näkökulmaa perusturvan varassa elämisessä. Tällaisista näkökulmista käsin on mielestäni perusteltua valita *laadullinen tutkimusmenetelmä* tähän tutkimukseen. Puolistrukturoidut haastattelut antavat haastateltavalle mahdollisuuden tuoda esille oman ajattelunsa ja elämänsä erityispiirteitä, joiden tutkiminen voi antaa uudenlaista ymmärrystä köyhyyteen liittyvistä taustoista ja ilmiöistä. Ymmärtääksemme pitkäaikaiseen sosiaaliturvan käyttöön liittyviä tekijöitä ja sen taustalla vaikuttavia syitä tarvitsemme laadullista tutkimusta, joka ottaa huomioon yksilölliset taustat ja elämäntilanteet.

Tutkimuskohteen valinta

Vastikkeeton sosiaaliturva on ollut keskeinen osa hyvinvointivaltio-ajattelua. Viime vuosien aikana osaan sosiaaliturvaan on tullut piirteitä vastikkeellisesta sosiaaliturva-ajattelusta. Tästä esimerkkinä nuorten työmarkkinatuki, jonka saamisen ehtona on nuoren kouluttautuminen ammattiin. Tätä voidaan näkökulmasta riippuen pitää joko hyvinvointia tuottavana aktivoivana sosiaalipolitiikkana, tai kansalaisten oikeuksien heikentämisenä ja hyvinvointivaltion tuhoamisena. (Ihalainen & Kettunen 2012, 22.)

Sosiaaliturvajärjestelmän viimesijainen taloudellinen tuki on toimeentulotuki, josta säädettiin vuonna 1984 voimaan tullessa sosiaalihuoltolaissa. Sen avulla taataan perustuslaissa tarkoitettu välttämätön toimeentulo. Toimeentulotuki on tarveharkintainen tuki. Tarveharkinnalla halutaan varmistaa tuen viimesijaisuus, eikä sitä myönnetä hakijalle, jollei hän ole kyennyt muulla tavoin hankkimaan ihmisarvoisen elämän edellyttämää toimeentuloa. (Kuivalainen 2013, 16–17). Toimeentulotuen merkitys

sosiaalimenojen kokonaisuudessa on pieni, mutta siitä huolimatta toimeentulotuki herättää tunteita enemmän kuin mikään muu sosiaaliturvan muoto. Toimeentulotuki on sosiaaliturvan laji, joka aktualisoi epäilyt väärinkäytöstä, sosiaaliriippuvuudesta ja ilmaisesta rahasta. (Julkunen 2001, 186.)

Näiden edellä mainittujen seikkojen vuoksi katson, että toimeentuloturvan käyttäjien elämää pitäisi tarkastella lähempää. Haluan löytää vastauksia siihen, puuttuuko haastateltavien elämästä kannustimia, löytyykö joukosta tukien väärinkäyttäjii ja vaikuttavatko haastateltavat passivoituneilta jne. Tärkeää on myös selvittää, millaiset seikat tukevat toimeentuloturvan varassa elävien ihmisten selviytymistä, ja kuinka he kokevat palvelujärjestelmän toimineen heidän kohdallaan. Ensisijaisesti tavoitteenani on tutkia toimeentulotuen käyttäjiä. Pidän aihetta tärkeänä, koska toimeentulotukiasiakkaat elävät taloudellisesti hyvin niukoissa olosuhteissa, ja etenkin heihin liittyy hyvin paljon ennakkoletuksia.

3.1 Aineiston keruu ja käsittely

Tutkimukseni kohderyhmäksi määrittelin etukäteen sellaiset henkilöt, jotka ovat käyttäneet yli vuoden ajan viimesijaista sosiaaliturvaa. Tavoitteeni oli löytää mahdollisimman paljon *Homo Economicusta* muistuttavia viimesijaisen sosiaaliturvan käyttäjiä. Etsin henkilöitä, joilla ei ole toimintakykyyn merkittävästi vaikuttavaa fyysistä sairautta, kehitysvammaa tai vakavaa päihde- tai mielenterveysongelmaa. Etsin tiedotteessani (liite 1) haastateltavia, jotka ovat saaneet yli vuoden ajan toimeentulotukea. Tällaisten henkilöiden löytäminen osoittautui vaikeaksi, vaikka minulla oli laajat verkostot käytössäni (sosiaalitoimi, järjestöt ym.) kohderyhmääni kuuluvien ihmisten etsimisessä. Haastateltavat löytyivät lopulta eri lähteistä, joista tärkeimpiä olivat järjestöt sekä Facebookin kaikille avoimet paikallisryhmät.

Tein haastatteluja 17 kappaletta. Tallensin haastattelut äänittämällä ne. Kahden haastattelun kohdalla tallenne katosi ennen kuuntelua. Huomasin asian kuitenkin heti haastattelupäivänä, jolloin kirjoitin kaiken muistamani ylös. Pystyin käyttämään analyysissäni hyväkseni myös näitä haastatteluja, vaikka jotain tärkeää saattoikin jäädä analyysin ulkopuolelle. Yhteensä haastatteluaineistoa kertyi n. 631 minuuttia (10,5h). Haastatelluista seitsemän oli miehiä (33–60 v.) ja loput kymmenen naisia (23–60 v.). Valtaosa haastateltavista oli iältään 30–50 vuotta. Haastateltavia yhdistävä tekijä on pienet tulot sekä tarve sosiaaliturvalle. Lopulta haastateltu ryhmä oli tulojen suhteen hieman aiottua ”kirjavampi”.

Usein tulot muodostuivat useasta eri tuesta. Käytössä olleita tukia olivat muun muassa toimeentulotuki, asumistuki, työmarkkinatuki sekä kuntouttavasta työtoiminnasta saatava 9 euron päiväkorvaus. Kysyessäni kuukausitulojen määrästä vastaukset vaihtelivat noin 500 ja 700 euron välillä. Osassa haastatteluista ei kuitenkaan selvinnyt, oliko esimerkiksi asumistuki laskettu tuohon kerrottuun summaan, tai sisältyikö rahamäärään ala-ikäisten lasten menoihin tarkoitettuja tukia. Taulukossa 4 ovat karkeasti kuvailtuna olennaisimmat haastateltaviani koskevat taustatiedot helpottamaan aineistoni hahmottamista.

TAULUKKO 4. Aineiston olennaisimmat taustatiedot

Sukupuoli:	Ikä:	Haastatteluissa esiintyneet tulonlähteet:	Perheasema:
Miehet n=7 Naiset n=10	Miehet: 33 – 60 v. Naiset: 23 – 60 v. Haastateltavien keski-ikä: ~40 v.	Toimeentulotuki Työmarkkinatuki Työttömyyspäiväraha Asumistuki Korvaus kuntouttavasta työtoiminnasta (9€/pv) Kelan päiväraha Kelan korotettu päiväraha Kelan kuntoutusraha Osa-aikainen työ Korotettu hoitotuki Lapsen perhe-eläke	Yksin asuva, parisuhteessa: n= 2 Yksin elävä: n= 9 Yksinhuoltaja: n= 3 Avoliitossa: n= 1 Avoliitossa: n= 1 Asumuserossa, huoltaja: n=1

Keräsin aineiston puolistrukturoiduilla haastatteluilla eli teemahaastatteluilla. Haastattelun suurena etuna muihin tiedonkeruumuotoihin verrattuna on se, että siinä voidaan säädellä aineiston keruuta joustavasti tilanteen edellyttämällä tavalla ja vastaajia myötäillen. Haastattelun teemojen järjestystä on mahdollista säädellä, ja on mahdollista tulkita vastauksia enemmän kuin esimerkiksi postikyselyssä. (Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 2014.) Valitsin teemahaastattelun tiedonkeruumuodokseni useammasta syystä. Ensinnäkin tutkimukseni aiheista on olemassa melko vähän tutkimustietoa. Siksi haastattelun teemojen tai kysymysten valitseminen oli melko haastavaa. Teemahaastattelu jätti mahdollisuuden odottamattomien seikkojen esille nousemiselle. Esimerkiksi postikyselyssä vastauksen olisi saanut ainoastaan ennalta määrättyihin kysymyksiin. Käyttämäni menetelmä salli erilaisten ja tilannekohtaisten jatkokysymysten esittämisen. Menetelmä sallii myös haastateltavien puheen ”rön-

syilyn” koskemaan myös sellaisia seikkoja, joita en osannut edes kysyä. Keräämässäni haastatteluaineistossa on potentiaalia ohjata mahdollisia tulevia kyselytutkimuksia esittämään relevantteja kysymyksiä. Toiseksi tutkimukseni kysymykset olivat melko arkaluontoisia. Siksi esimerkiksi vastausten äänensävyt ja –painot saattoivat tarjota tulkinnalleni enemmän kuin pelkkä puheen sisältö olisi tarjonnut. Haastattelussa voi myös välittyä tunteita, jotka eivät välttämättä muilla tavoilla tulisi esille. Esimerkiksi hilpeydellä, katkeruudella ja häpeällä on merkitystä tulkinannan kannalta.

Teemahaastatteluiden avulla pyritään löytämään merkityksellisiä vastauksia tutkimuksen tarkoituksen ja ongelmanasettelun tai tutkimustehtävän mukaisesti. Periaatteessa etukäteen valitut teemat perustuvat tutkimuksen viitekehykseen eli siihen, mitä tutkittavasta ilmiöstä jo tiedetään. Teemahaastattelun avoimuudesta riippuen teemojen sisältämien kysymysten muoto ja sisältö voi kuitenkin vaihdella haastattelukohtaisesti. On makukysymys, pitääkö kaikille teemahaastatteluissa haastateltaville esittää kaikki suunnitellut kysymykset, pitääkö kysymykset esittää aina tietyssä järjestyksessä ja pitääkö sanamuotojen olla samat joka haastattelussa. (Tuomi & Sarajärvi 2013, 75.)

Haastattelurunko (liite 2) tähän tutkimukseen laadittiin yhdessä laajempaan tutkimushankkeeseen osallistuvien tutkijoiden ja muiden asiantuntijoiden kanssa. Tutkimushankkeessa päädyttiin muotoilemaan kysymykset siten, että niiden avulla voidaan selvittää, missä määrin adaptiiviset preferenssit, addiktiot, sosiaalinen kimmoisuus ja niukkuus ovat vaikuttaneet haastateltavien elämäntilanteeseen ja selviytymiseen. Käytin haastattelurunkoa melko väljästi ja pyrin antamaan tilaa myös sellaisten olennaisten asioiden esiintulolle, joita ei lomakkeessa varsinaisesti kysyty. Esitin myös jatkokysymyksiä, kun uskoin, että jotakin asiaa kannattaa selvittää tarkemmin. Koen, että työhistoriani huonoosaisten ihmisten parissa on minulle haastattelutilanteissa hyödyksi, sillä uskon sen helpottaneen olennaisilta tuntuvien asioiden huomaamista sekä luottamuksen rakentamista. Käytin kokemukseen perustuvaa intuitiotani hyväkseni soveltaessani haastattelurunkoa. Pyrin kuitenkin saamaan vastauksen kaikkiin ennalta laadittuihin kysymyksiin.

Tallensin noin 30–60 minuuttia kestävät haastattelut audiotiedostoiksi, jotka purin kirjalliseen muotoon helpottaakseni analyysin tekemistä Atlas.ti- ohjelman avulla. Tutkimuksen kannalta olennaisin analysoitava tieto on haastateltavien kokemusten sisältö ja merkitys. Seuraavaksi esittelen analyysini pääkohtia.

3.2 Analyysi

Litteroituani aineiston siirsin sen Atlas.ti- ohjelmaan. Jatkoin aineistooni tutustumista luokittelemalla sen alakategorioihin. Otin ensimmäisellä luokittelukerralla luokitteluihin mukaan kaikki aineistoni tekstit, jotta en epähuomiossa valitsisi vain tietyn suuntaisia vastauksia. Tämän jälkeen jaoin alaluokkia tutkimuskysymysteni mukaisiin ryhmiin. Alaluokat asettuivat olennaisilta osin yläkäsitteiden ”toimintamahdollisuudet”, ”palvelut” ja ”selviytyminen” alle. Toisella luokittelukerralla tutkimukseni kannalta epäolennaiset asiat jäivät analysoitavien luokkien ulkopuolelle. Nyt minulla oli kolme yläteemaa, joiden alla oli alaluokkia. Alaluokkia olivat esimerkiksi selviytymisen alle sijoittamani sopeutuminen ja taloudellinen apu sekä toimintamahdollisuuksien alle kuulunut koulutustausta. Taulukosta 5 näkee, millaisia alaluokkia aineistosta nousi esille. Niitä ei ole vielä tässä vaiheessa asetettu minkäänlaiseen tärkeysjärjestykseen, mutta analyysini myöhemmässä vaiheessa valitsin tutkimukseni kannalta merkittävimmät sisällöt yksityiskohtaisempaan tarkasteluun.

Etenin etukäteen valitsemieni teorioiden pohjalta siten, että kiinnitin huomioni erityisesti olennaisimpiin toimintamahdollisuuksien puutteisiin, kuten fyysisiin ja henkisiin rajoitteisiin, koulutuksen puutteeseen ja addiktioihin. Selviytymiskeinoista kiinnostukseni kohdistui erityisesti sosiaalisesta kimmouudesta ja sopeutumisesta kertoviin seikkoihin sekä taloudellisen niukkuuden aiheuttamiin ongelmiin ja niiden ratkaisukeinoihin. Palveluiden osalta minua kiinnosti erityisesti kysymys mahdollisesta sosiaaliturvariippuvuudesta. Halusin myös selvittää, miten sosiaaliturvajärjestelmä ja sen palvelut toimivat haastateltavien näkökulmasta. Taulukossa olen esittänyt, millaisia alaluokkia analyysini sisälsi, kun niin sanotut ylimääräiset alaluokat olivat jääneet pois.

TAULUKKO 5. Analyysin mukaiset yläluokat ja alaluokat

<u>Toimintamahdollisuudet</u>	<u>Selviytyminen</u>	<u>Palvelut</u>
Fyysiset ja henkiset rajoitteet Mielenterveys Fyysinen terveys	Resilienssi Ihmissuhteet Kolhut Koetut vaikeudet Koetut selviytymistä tukevat tekijät Vapaa-aika	Palveluiden toimivuus Kehittämisehdotukset Kohtelu Palvelun nopeus Tavoitettavuus Järjestelmän toimivuus (haastateltavien mielestä) Kiitollisuus
Addiktiot	Niukkuus Rahojen riittävyys Stressi Taloudellinen apu	Kuntouttava työtoiminta
Koulutus	Sopeutuminen Halukkuus työntekoon Sosiaaliturvariippuvuus Tarjotut työmahdollisuudet Kannustamattomuus	

3.3 Aineiston rajoitteet ja mahdollisuudet

Tutkimukseni aihe osoittautui odotusteni mukaisesti melko haastavaksi haastateltavien löytämisen ja heidän haastattelemisensa osalta. Tavoitteenani oli, että haastattelut kestäisivät noin puoli tuntia, mutta tässä ajassa oli hankalaa ehtiä rakentamaan luottamusta ja saada avoimia vastauksia. Ideaalita-pauksessa tällaista aihetta tutkittaisiin tekemällä syvällisempiä haastatteluja, tai samoja henkilöitä haastateltaisiin useamman kerran. Tälle tutkimukselle asetettu aikataulu ja muut rajoitteet kuitenkin ohjasivat valitsemaan lyhyet haastattelut.

Mielestäni haastattelujen onnistumisen kannalta oli tärkeää, että niiden tekijä oli joku muu kuin vi-ranomainen. Esimerkiksi sosiaalityöntekijöihin kohdistui selvästi ennakkoluuloja. Lyhyestä ajasta huolimatta uskon haastateltavieni luottaneen minuun enemmän kuin he olisivat luottaneet esimerkiksi viranomaiseen. Tämä todennäköisesti mahdollisti autenttisemmat kuvaukset haastateltavien omista kokemuksista, tunteista ja valinnoista.

Haastatteluihin osallistui sellaisia ihmisiä, jotka olivat aktiivisesti jonkun järjestön toiminnan piirissä tai muuten valmiita ottamaan yhteyttä haastattelijaan. Joskus haastatteluun saavuttiin jopa hieman pidemmän tai hankalamman matkan päästä. Voidaan olettaa, että aineisto ei edusta läheskään kaikkia sosiaaliturvan käyttäjiä. Haastateltavaksi valikoitui aktiivisia henkilöitä, joille vieraan ihmi-sen kanssa keskustelu ei ollut vaikeaa. Sosiaaliturvan käyttäjien joukkoon mahtuu varmasti paljon myös sellaisia ihmisiä, joita en tässä tutkimuksessa käyttämälläni toimilla olisi pystynyt saavutta-maan. Haastateltavien valikoitumista tapahtui luultavasti myös häpeän tunteen suhteen. Häpeä on lamaannuttava ja usein haitallinen tunne, joka monesti liitetään sosiaaliturvan varassa elämiseen. To-dennäköisesti henkilöt, jotka kokevat vahvaa häpeää omasta elämäntilanteestaan, eivät ilmoittaudu helposti haastateltavaksi tällaiseen tutkimukseen.

Haastateltavien joukko ei ollut heterogeenisuudestaan huolimatta niin monipuolinen kuin olisin toi-vonut. Erityisesti toivoin pääseväni haastattelemaan myös nuorempia miehiä. Nuorin haastatteleman-i nainen oli 23-vuotias, ja nuorin mieshaastateltava oli 33-vuotias. Tämä on harmillista, koska nuorista miehistä ollaan oltu Suomessa hyvin huolissaan viime vuosina (Myrskylä 2012).

Aineistoni puutteena voi nähdä ylisukupolvisen näkökulman puuttumisen. Sosiaalitieteissä on osoi-tettu, että perhetaustalla on yhteys esimerkiksi toimeentulotuen käyttöön. Lapsuuden kodista voi myös löytyä yhteys päihdeongelmiin, masennukseen tai matalaan koulutukseen. Siksi on harmillista, että tutkimuksessa näiden seikkojen selvittäminen rajautui ulkopuolelle. Myös muilta osin haastatel-

tavien henkilöhistorian tarkempi kartoittaminen olisi voinut tarjota paljon hyödyllistä tietoa. Esimerkiksi sosiaalisen kimmoisuuden analyysia olisi luultavasti hyödyttänyt haastateltavien menneisyyden tarkastelu vastoinkäymisten, ihmissuhteiden ja selviytymiskeinojen suhteen.

Laadullista aineistoa analysoitaessa tärkeiksi kysymyksiksi nousevat aineiston luotettavuuteen liittyvät seikat. Missä määrin voimme olettaa, että aineistona olevat kertomukset, selonteot tai kuvaukset ovat totuudenmukaisia? Entä jos haastateltavat valehtelevat? (Alasuutari 2011, 95.) Tutkijan täytyy pyrkiä lukemaan kertomuksia rivien välistä ja näkemään niiden taakse. Tässä tutkimuksessa tavoitteeni on kuitenkin löytää haastateltavien subjektiivinen näkökulma ja kokemus, ja siksi vastauksilla on mielestäni todistusvoimaa. Lisäksi pyrin vertaamaan saamiani tuloksia myös muiden tutkimuksien tuloksiin, ja uskon vertailun tarjoavan myös lukijalle käsityksen siitä, olivatko tulokseni lainkaan linjassa muiden tutkimusten kanssa. Tällä tavoin myös lähdekriittisyys toteutuu mielestäni riittävän hyvin.

3.4 Tutkijan positiot

Keskustellessani haastateltavieni kanssa heidän motiiveistaan osallistua tutkimukseen kävi ilmi, että monella oli toive saada äänensä kuuluville ja siten päästä jotenkin vaikuttamaan asioihin. Joku oli jopa kirjoittanut valmiiksi paperille palvelujärjestelmän epäkohdista, joista haluaisi kertoa. Haastateltavat uskoivat, että heidän kokemuksensa puhuvat puolestaan ja mahdollisesti herättelisivät tämän tutkimuksen lukijoita pohtimaan erinäisten käytäntöjen tarkoituksenmukaisuutta. Koen, että tämä toive asetti minut tutkijana vastuulliseen ja myös hieman haastavaan asemaan. Kuinka säilyttää tutkimukselle olennainen analyttinen ote ja samalla tarjota autenttinen kuva haastateltavien kokemuksesta? Pyrin ratkaisemaan asian nostamalla esille mielestäni hyvin kutakin aihetta kuvaavia suoria lainauksia, vaikka tiedostan valintaani liittyvän kritiikin. Tuomi ja Sarajärvi (2013, 22) kehottavat tutkijaa miettimään kahteen kertaan, liittääkö tutkimusraporttiinsa lainkaan haastattelujen alkuperäisiä ilmauksia. He kysyvät, mistä nämä lainaukset ovat esimerkkejä, mitä ne kertovat ja täydentävätkö ne todella jotain. Lainaukset eivät kirjoittajien mukaan pelasta huonoa raporttia, mutta voivat hukata hyvän raportin idean. Alkuperäiset ilmaukset muodostavat analyysin lähtökohdan, mutta ne myös häivytetään ensimmäiseksi, kun esimerkiksi pelkistetään arkikielen ilmauksia. Tästä huolimatta valitsin liittää suoria lainauksia esimerkeiksi haastateltavieni kokemusmaailmasta. Esimerkit tarjoavat lukijalle mahdollisuuden päästä lähemmäs sellaisia kokemuksia, jotka ovat monille nykyisin hyvin

vieraita. Lisäksi tässä oli mielestäni myönnettävä myös tällaisten tutkimusasetelmien rajoitteet. On olemassa vaara, että haastateltavien kuvaamat arkikokemukset saattavat kadottaa jotain merkittävää sisältöä tai vivahteita tullessaan tulkituksi tutkijan tieteellisen kielen kautta. Suorat sitaattit pienentävät tätä riskiä ainakin hieman, vaikka ne eivät analyysia itsessään olekaan.

Olen työskennellyt useita vuosia kolmannella sektorilla muun muassa päihde- ja mielenterveysongelmista kärsivien ihmisten parissa. Esimerkiksi köyhyys, addiktiot, huono-osaisuus ja sosiaalipalvelut ovat tulleet minulle työni kautta tutuiksi. Taustani oli monella tapaa hyödyksi minulle tutkimusta tehdessäni. Olen tottunut kohtaamaan ja keskustelemaan monenlaisten ihmisten kanssa, ja ymmärrykseni tämän tutkimuksen teemoista on karttunut jo vuosia työni kautta. Toisaalta ammatillisen roolin voi ajatella mahdollisesti heikentävän objektiivisuuttani tutkijana. Olen jo pitkään toiminut heikossa asemassa olevien henkilöiden edunvalvonnan parissa, enkä haluaisi esitellä tutkimuksessani tuloksia, jotka eivät esittäisi heitä edukseen. Pidän riskiä kuitenkin niin pienenä, että päätin sen ottaa. Pidän tutkimukseni aihetta tärkeänä, ja olen itse hyvin kiinnostunut siitä.

Minkäänlaisia ”sidonnaisuuksia” minulla ei tutkimukseeni liittyen ollut. Kukaan haastattelemistani henkilöistä ei ollut minun tai työnantajani asiakas, eikä tutkimuksen tekeminen vaikuttanut mitenkään työhöni liittyviin asioihin. Näin ollen siihen ei kohdistunut mitään ulkopuolelta tulevia odotuksia.

4 TULOKSET

Haastateltavistani valtaosa oli haastatteluhetkellä varsinaisen työelämän ulkopuolella. Muutamalla oli mahdollisuus tehdä hieman osa-aikatyötä, mutta ei niin paljon kuin olisi ollut toivottavaa. Lähes kaikki haastateltavat ilmaisivat kaipaavansa työelämään, joskin osa piti epävarmana omaa jaksamistaan kokopäiväisessä työssä. Moni tutkimukseen osallistunut kaipasi töihin siksi, että se toisi rytmiä elämään ja tarjoaisi mahdollisuuden tehdä jotain, mistä pitää ja missä on hyvä. Työltä toivottiin merkityksellisyyttä ja mahdollisuutta olla avuksi muille. Töissä käymisen ja sen tarjoaman järkevä tekemisen ajateltiin myös tukevan raittiutta, mikäli taustalla oli päihdeongelmia. Masennusta kokeneille työ tarjoaisi jotain muuta ajateltavaa kuin oma paha olo, ja kotiin jäämisen pelättiin huonontavan henkistä hyvinvointia. Osa haastateltavista myös kertoi haluavansa päästä maksamaan yhteiskunnalle takaisin saamansa tuen ja toivoi pääsevänsä käyttämään omaa potentiaaliaan ollakseen hyödyllinen ja tuottava. Kuitenkaan syystä tai toisesta tutkimukseen osallistuneilla ei haastatteluhetkellä ollut mahdollisuutta tehdä ainakaan riittävää määrää palkkatyötä.

Tässä luvussa esittelen tutkimukseni tulokset, ja vertailen niitä muiden tutkimusten antiin. Aloitan tarkastelemalla haastateltavieni toimintamahdollisuuksia muun muassa terveydellisestä ja koulutuksellisesta näkökulmasta. Seuraavaksi esittelen tärkeimmät selviytymiseen liittyvät tulokset niukkuuden, sopeutumisen ja sosiaalisen kimmoisuuden teorioiden valossa. Analysoin toimeentuloturvan kannustavuutta sekä suomalaisen palvelujärjestelmän roolia yksilöiden toimintamahdollisuuksien tukena ja selviytymisen edistäjänä. Lopuksi vedän tulokset yhteen ja teen alustavia pohdintoja.

4.1 Rajalliset toimintamahdollisuudet selittävät työttömyyttä

Köyhyys koskettaa ihmisiä eri tavoin elämäntilanteesta riippuen. Erot terveydessä, toimintakyvyssä, perhetaustassa ja sosiaalisissa suhteissa vaikuttavat perusturvan saajien selviytymiseen. Lisäksi henkilökohtaiset, köyhyyttä ylläpitävät elämäntilanteet vaihtelevat suuresti. Pelkkä taloudellisen toimeentulon tai materiaalisen huono-osaisuuden tutkiminen esimerkiksi tulo- tai kulutustutkimusaineistoilla sivuuttaa tällaiset erot ja hävittää samalla monta oleellista näkökulmaa perusturvan varassa elämisestä. Perusturvan saajien kohtaaman köyhyyden monimuotoisuus tulee selvimmin esille, kun köyhyyttä arvioidaan toimintamahdollisuuksien puutteena. (Hirvilammi & Mäki 2013.)

Eräs tutkimukseni tavoite on selvittää, millaisia syitä köyhyyden ja sitä yleensä välittömimmin selittävän työttömyyden takaa voi löytyä tarkasteltuna haastateltavien omasta näkökulmasta. Sen (2009, 266) huomauttaa, että toimintamahdollisuuksia tarkasteltaessa ollaan kiinnostuneita erityisesti yksilön mahdollisuuksista saavuttaa arvokkaiden toimintojen *yhdistelmiä*. Voi olla, että henkilöllä on esimerkiksi mahdollisuus pitää itsensä ravittuna, mutta samalla hän joutuu luopumaan mahdollisuudesta saada inhimilliset asuin tilat. Tässä tutkimuksessa tavoitteeni on selvittää, millaiset seikat estivät haastateltaviani saavuttamasta asemaa työmarkkinoilla.

Tässä osiossa käsittelen erilaisia toimintamahdollisuuksien puutteita ja rajoitteita, joita haastatteluissa tuli esille. Niiden suhde köyhyyteen tai työttömyyteen voi todellisuudessa olla hyvin monimutkainen. Köyhyys luo osaltaan erilaisia rajoitteita, kuten sairauksia tai mielenterveysongelmia, mutta toisaalta tällaiset rajoitteet myös aiheuttavat köyhyyttä. Tutkijan on keräämäni aineiston perusteella mahdollonta löytää lopullista syy-seuraus- suhdetta näiden asioiden välillä. On kuitenkin tärkeää huomioida, millaisia vaikeita elämäntilanteita köyhyyteen ja työttömyyteen liittyy.

Seuraavaksi kuvailen löydöksiäni toimintamahdollisuuksien puutteista. Kyseessä ovat haastateltavien omat näkemykset siitä, miksi he haastatteluhetkellä olivat sosiaaliturvan pitkäaikaisia käyttäjiä. Aiemmista tutkimuksista on käynyt ilmi, että enemmistö sosiaalityöntekijöistä on sitä mieltä, että köyhyys on seurausta rakenteellisista tekijöistä. Köyhyyden siis uskotaan olevan seurausta merkittävästä yhteiskunnallisesta epäoikeudenmukaisuudesta. (Blomberg, Kallio & Kroll 2010.) Myös selkeä suomalaisten enemmistö pitää köyhyyden syinä yksilön ulkopuolisia rakenteellisia ja fatalistisia tekijöitä (Niemelä 2007). Tällainen rakenteellinen tai fatalistinen näkökulma ei kuitenkaan noussut merkittävästi esille haastateltavieni omissa arvioissa ja kertomuksissa. Tämä voi tosin johtua siitä, että haastattelukysymykset olivat muotoiltu siten, että yksilölliset selitysmallit painottuivat tällä kertaa.

Terveydelliset rajoitteet

Terveydellä on voimakas yhteys ihmisen sosioekonomiseen asemaan, ja sijoittuminen yhteiskunnan rakenteeseen vaikuttaa yksilöiden ja ryhmien terveydentilaan. Toimeentulotuen asiakkailta on terveyteen ja työkykyyn liittyviä vaikeuksia muuta väestöä useammin. He sairastavat enemmän ja kokevat terveytensä huonommaksi kuin muu väestö. Heillä on toisia enemmän jokapäiväistä elämää haittaavia sairauksia. Toimeentulotukiasiakkailta on myös muuta väestöä suurempi kuolleisuus. (Hannikainen-Ingman ym. 2013.)

Toimeentulotuen asiakkaat kokevat elämänlaatunsa muuta väestöä huonommaksi. Mielialaan liittyvät negatiiviset tuntemukset, kuten yksinäisyys, hermostuneisuus ja alakuloisuus, ovat heidän joukossaan yleisempiä kuin muulla väestöllä. Tämän lisäksi toimeentulotuen asiakkaat ovat harvemmin tyytyväisiä itseensä, ja heillä on enemmän kielteisiä ajatuksia itsestään. Asiakkailla vaikuttaisi olevan muita ihmisiä alhaisempi henkinen hyvinvointi, ja heitä voi pitää psyykkisen terveyden riskiryhmän edustajina. (Hannikainen-Ingman ym. 2013.)

Pitkäaikaissairaudet rajoittavat erilaisten toimintojen saavutettavuutta, ja esimerkiksi pyörätuolia käyttävän henkilön on vaikea hoitaa päivittäisiä asioitaan ilman henkilökohtaisen avustajan apua. Sairaudet heikentävät taloudellista selviytymistä, ja pitkäaikaissairaat joutuvat tinkimään muista kuuluistaan lääkekulujen kattamiseksi. (Hirvilammi & Mäki 2013.) Myös rakenteelliset tekijät vaikuttavat siihen, kuinka paljon sairaus tai vamma rajoittaa toimintamahdollisuuksia. Esimerkiksi esteettömällä rakentamisella voidaan lisätä pyörätuolilla liikkuvan henkilön mahdollisuuksia paljon.

Tässä tutkimuksessa työllistymistä ja työntekoa vaikeuttavista tekijöistä ehkä voimakkaimmin esille nousi juuri sairaus tai vamma. Haastatelluista iso osa näki henkisen tai fyysisen sairautensa esteenä työllistymiselle. Eräällä haastateltavalla oli vakava onnettomuudesta aiheutunut vamma, joka aiheutti kovia työskentelyn estäviä kipuja. Osa oli hakenut sairauden vuoksi eläkettä, mutta saanut kielteisen päätöksen. Sairaudet lisäsivät usein myös taloudellista epävarmuutta, sillä lääkekulut olivat korkeat ja mahdollisuus äkillisille, taloutta horjuttaville menoille suuri.

Mielenterveydelliset ongelmat nousivat useissa tekemissäni haastatteluissa esille: noin puolet haastateltavista kertoi sairastaneensa diagnosoitua masennusta. Eräs haastateltava oli kärsinyt vuosien ajan masennukseksi luullusta väsymyksestä, kunnes hänellä todettiin fysiologinen sairaus, Tähän määrätyt lääkkeet veivät lopulta masennuksen kaltaisen tilan pois. Toinen haastateltava kertoi sairastaneensa aiemmin psykoosin ja yhdellä oli todettu ADHD. Mielenterveydelliset ongelmat nähtiin usein ainakin osittain vain väliaikaisina toimintamahdollisuuksia heikentävänä tilana. Useampi masennuksesta toipuva haastateltava mainitsi, että toipilaana oli opittava antamaan itselleen anteeksi oma voimattomuutensa, ja toipumiselle piti antaa aikaa. Kuntoutumiseen oltiin valmiita panostamaan kunnolla.

Työttömyyden vaikutuksista mielenterveyteen on nykyään vahvaa näyttöä. Esimerkiksi taloudellisen tilanteen huonontuminen, itsetunnon heikentyminen, rahahuolet ja työn tarjoamien sosiaalisten tukiverkkojen menettäminen ovat yhteydessä psykologisen hyvinvoinnin rakentumiseen. Tutkimusten mukaan tulojen pienentyminen ja rahan lainaaminen työttömyyden alkamisen jälkeen selittävät osan työttömyyden aikaisista lisääntyneistä mielenterveysongelmista. (Martikainen & Mäki 2011.)

Haastatteluissani ilmi tulleissa terveydellisissä ongelmissa oli usein kyse koetusta terveydestä. Minulla ei ollut tutkijana tällaisessa asetelmassa mahdollisuutta todentaa sairautta, mutta luotin siihen, että ainakin diagnosoiduiksi kerrotut sairaudet olivat todellisia. Koetulla terveydellä tarkoitetaan henkilön itsensä ilmaisemaa arvioita omasta terveydestä. Se on yksinkertainen koetun terveyden osoitin, jonka on todettu olevan myös kuolleisuuden itsenäinen ennustaja. Joissain tapauksissa koettu terveys on ennustanut terveydentilan kehitystä ja terveystalouden käyttöä jopa paremmin kuin asiantuntijan arvio. (Hiltunen & Keinänen-Kiukaanniemi 2005.)

Pienituloisuuden tai työttömyyden yhteys sairauteen on monimutkainen aihe tutkittavaksi. Tutkijoilla on ollut vaikeuksia selvittää, mikä kulloinkin on olosuhteiden syytä ja mikä niiden seurausta. Toisaalta työttömyyttä voi selittää sairaudella, mutta myös sairautta voi selittää työttömyydellä. (Ks. esim. Martikainen & Mäki 2011; Kortteinen & Tuomikoski 1998.) Sairauden käsitteleminen toimeentulotuen tarvetta laukaisevana tekijänä on siis hankalaa. Vaikka on selvää ja todettua, että sairaus yleensä heikentää tuloja ja lisää menoja, ei kausaalisuhteen osoittaminen sairauden ja toimeentulotuen tarpeen välille ole ongelmatonta. (Ritakallio 1991, 104.) Kun asiakkaalta kysytään, onko hänellä parhaillaan työkykyä heikentävä sairaus tai vamma, pitää muistaa sen mahdollisuuden olemassaolo, että sairaus on saattanut puhjeta vasta asiakkaaksi tulon jälkeen. On tunnettua, että yhteiskunnasta syrjäytyminen johtaa usein yksilön sairastumiseen. Kortteinen & Tuomikoski (1998, 173) kutsuvat tätä tutkimuksessaan havaitsemaa kaksisuuntaista kausaalista yhteyttä noidankehäksi. Heidän tutkimuksessaan käy myös ilmi, ettei työttömyyden ja sairastavuuden välinen yhteys ainakaan pääosin selity sitä kautta, että sairaut olisivat valikoituneet työttömiksi. Työttömyydellä on oma vaikutuksensa sairastavuuteen. Toisaalta kirjoittajat eivät sulkeneet pois mahdollisuutta, että sairaalla henkilöllä on muita suurempi riski jäädä työttömäksi.

Työttömyyteen ja köyhyyteen liittyy usein häpeää ja huononmuuden tunteita. Eräs mahdollinen tapa saada sosiaalista hyväksyntää omalle tilanteelleen voi olla sairaan rooliin vetäytyminen. Jos työtön kertoo olevansa sairas, saattaa hän saada työttömyydelleen enemmän ymmärrystä. Sairasta henkilöä ei käsketä ryhdistäytymään tai patisteta töihin yhtä helposti kuin tervettä ihmistä. Sairaana rooliin ei liity samanlaisia velvoitteita, eikä toisten avun ja huolenpidon varaan jättäytyminen ole yhtä paheksuttavaa. Sairaus tavallaan legitimoit työttömyyden ja toimeentulotuen varassa elämisen. (Parsons 1951, 436–437.) Omassa tutkimusasetelmassani ei ollut mahdollisuutta luotettavasti arvioida sairaan rooliin vetäytymisen osuutta huonon terveydentilan kuvauksissa. Parissa tapauksessa kuitenkin epäilen, että ainakin osittain kyse on tämän kaltaisesta ilmiöstä. Oletukseni oli, että pitkittynyt työttömyys koettiin näissä tapauksissa niin häpeälliseksi, että sairaan roolin omaksuminen toimi eräänlaisena selviytymiskeinona.

Koulutus

Rahanpuutteen lisäksi pienituloisten ihmisten toimintamahdollisuuksia kaventavat erilaiset yksilön omaan elämäntilanteeseen liittyvät tekijät. Esimerkiksi koulutuksen puute rajoittaa perusturvan saajien toimintamahdollisuuksia. Tutkimusten perusteella perusturvan saajat usein asemoivat itsensä köyhiksi, koska heillä ei ole riittävää koulutusta tai työkokemusta. (Hirvilampi & Mäki 2013, 127.) Korkeampi koulutus puolestaan kohentaa yleistä elämänlaatua ja toimeentuloa sekä tyytyväisyyttä ihmissuhteisiin ja asuinoloihin (Vaarama, Mukkila & Hannikainen-Ingman 2014).

Myös tässä tutkimuksessa osa haastateltavista uskoi koulutuksen puutteen olevan vähintään osasyynä huonoille työmahdollisuuksille. Haastateltavilla oli pääsääntöisesti melko matala koulutus, kuten peruskoulu, ylioppilastutkinto, kotiavustaja ja nuoriso-ohjaaja. Muutaman haastateltavan kohdalla ongelma oli se, ettei omaa koulutusta vastaavaa työtä pystynyt tekemään fyysisistä vaivoista johtuen. Osalla oli myös kesken jääneitä koulutuksia taustalla, ja usein haaveena oli, että koulutusta voisi myöhemmin jatkaa. Kaksi haastateltavistani opiskeli haastatteluhetkellä yliopistossa ja toivoivat, että tutkinnon saamisen jälkeen mahdollisuudet itseä kiinnostaviin töihin avautuisivat. Kaksi haastateltavaa oli juuri hyväksytty uuteen kouluun, ja myös he olivat toiveikkaita tulevan koulutuksensa tarjoamien mahdollisuuksien suhteen. Vain yhdellä haastateltavalla oli korkeakoulututkinto, mutta hän ei onnettomuudesta seuranneen vamman vuoksi pystynyt tekemään töitä.

”Haastattelija: Olet aktiivisesti hakenut sitten [töitä]?”

Haastateltava: No oon ihan silleen, mutta kun ei oo sillä tavalla, kun mulla ei oo semmosta koulutusta, oon minä toistakymmentä vuotta tehnyt näitä siistijän hommia, eli siivoojan näitä.” H13N50

”Haastattelija: Uskotko että sulle viel tarjoutuu semmosta työtä, mihin voisit...”

Haastateltava: En. En missään tapauksessa usko... Se on totuus ja mä oon sanonut et okei, näin on asiat. Et niinku esimerkiksi johonki, minä en oo mitään koulua käynyt, muuta ku kansakoulun.”

H2N60

Ennen 1990-luvun alun lamaa Suomessa löytyi töitä myös heille, joilla ei ollut perusasteen jälkeistä tutkintoa. Kaksi kolmesta kouluttamattomasta oli töissä. Sen sijaan vuoden 2015 Suomessa haastateltavieni synkät näkemykset omista työllistymismahdollisuuksistaan saattoivat tässä suhteessa olla hyvin paikkansapitäviä. Vuonna 2012 työllisyysaste ilman peruskoulun jälkeistä tutkintoa –ryhmässä oli naisilla enää 43,2 prosenttia ja miehillä 48,9 prosenttia. Yli puolet kouluttamattomista työikäisistä olivat joko työttöminä tai työmarkkinoiden ulkopuolella. (Hiilamo 2014.)

Addiktioit

Tutkimukseeni osallistui henkilöitä, joilla oli taustalla vakavia päihdeongelmia. Haastatteluhetkellä he kuitenkin ainakin omien sanojensa mukaan hallitsivat päihdeidenkäyttönsä satunnaisia repsahduksia lukuun ottamatta. Toisaalta eräs haastateltava oli ollut raittiina vain muutaman viikon. Tutkimuksessani ei varsinaisesti selvitetty haastateltavien taustaa lapsuuteen ja nuoruuteen asti, mutta yleensä päihdeongelmaa jäljitettiin kertomuksissa nuoruusaikaan asti. On selvää, että vakava päihdeongelma heikentää työkykyä ja aiheuttaa jopa työkyvyttömyyttä, mutta tässä tutkimuksessa se ei näyttäytynyt olennaisena tai perimmäisenä selittävänä tekijänä pitkäaikaiselle sosiaaliturvan käytölle. Joukossa oli myös sellaisia henkilöitä, jotka eivät kokeneet vielä olevansa valmiita tavalliseen työelämään, ja he saattoivat jännittää mahdollisten työnantajien suhtautumista aiempaan päihdeongelmaan. Lisäksi korvaushoitolääkkeiden päivittäinen noutaminen ja säännöllisen työelämän yhdistäminen olisi haastavaa.

On selvää että päihderiippuvuus vaikeuttaa elämää monin tavoin. Vaikutti kuitenkin siltä, että päihdeongelmista kärsineiden henkilöiden vaikeudet olivat hyvin monimutkaisia, eikä ollut ilmiselvää, että päihteet olisivat niiden olennaisin syy.

”Mut tota, kyllähän mulla on diagnoosi tehty ja se on adhd ja päihderiippuvuus tietenkkin.” H10M37

”Ei kai sitä loppupeleissä ollut mitään haaveita, ei uskaltanut mitään ajatellakaan. Jos minä en ite sitä juomalla tuhonnut, niin tuhosi se toinen. Olihan mulla pitkiä raittius, silleen että töissä olin ja tuolleen, mutta sitten tuli noita pahoinpitelytilanteita, minä en pystynyt käymään kun oli joku paikka rikki, ja sittenhän sitä tipahti alas ja oltiin taas.” H12N56

Päihteet eivät olleet ainoita riippuvuuden kohteita, vaan muutama haastateltava koki ongelmalliseksi hallitsemattoman syömisen. Ylipaino ja terveyteen liittyvät ongelmat olivat olennaisin syy sille, miksi syöminen vaivasi haastateltavia. Eräs henkilö toivoi, että mahdollinen laihdutusleikkaus voisi palauttaa työkyvyn. Toisaalta ruokaan liittyvät mieliteot saattoivat aiheuttaa syyllisyyden tunteita kustannusten vuoksi.

”--- niin kun päässä on joku semmonen, että tuntuu, että sitten kun syö, niin sitten jaksaa, että sitten muka pystyisi tekemään jotakin, mitä ei muuten jaksaa tehdä. Ja eihän se mee silleen oikeesti” H15N44

”Ja jos aatellaan sillä tavalla, että sinä maksat melkein 8 euroa jostain mäkkärin ateriasta, ja sinä saisit sillä samalla kahdeksalla eurolla kuitenkin kahden tai kolmen päivän ruuat itsellesi. Siinä tulee semmonen pieni moraalinen morkkis.--- Et se on tämä roskaruoka, se on semmonen tapa hemmotella itteensä välillä.” H16N32

Poikolainen ehdottaa yhdeksi riippuvuuksien syntymisen syyksi arvostuslyhytnäköisyyttä. Tällä hän tarkoittaa sitä, että yksilö valitsee pienemmän, mutta lähempänä olevan edun, suuremman ja kauempana tulevaisuudessa olevan edun sijaan. Ajatus on tuttu jo sosiaaliturvariippuvuuteen liittyvästä keskustelusta. Yksilön oletetaan lyhytnäköisesti valitsevan pienemmän edun, vaikka rationaalista olisikin kaukonäköisesti tavoitella tärkeämpää etua tulevaisuudessa. Tällainen arvostuslyhytnäköisyys saattaa selittää, miksi jotkut meistä addiktoituvat. Poikolainen uskoo tavoitteiden puutteen tai niiden saavuttamisen epärealistisuuden lisäävän arvostuslyhytnäköisyyttä. Pitkän tähtäimen tavoitteiden puute voi johtua yhteiskunnan antamien mahdollisuuksien puutteesta tai henkilökohtaisesta näköalattomuudesta, etenkin huono-osaisten keskuudessa. Arvostuslyhytnäköisyys voi olla vahvaa myös, jos ihmisellä on taipumusta impulsiivisuuteen tai ahdistumiseen, tai jos henkilön oman toiminnan ohjaus on heikkoa. (Poikolainen 2011.)

Yhteenvetoa toimintamahdollisuuksien rajoitteista

Aineistostani ilmeni haastateltavien monenlaiset rajoitteet, jotka vaikeuttivat olennaisesti työllistymistä. Fyysiset ja psyykkiset sairaudet, koulutuksen puute sekä vasta hiljattain, ja mahdollisesti vain osittain, kuriin saatu päihdeongelma olivat keskeisimpiä tekijöitä, jotka rajoittivat haastateltavien työllistymismahdollisuuksia. Pääteiden merkitys tosin saattoi korostua aineistossani sen vuoksi, että hain ja tavoitin haastateltavia sellaisten tahojen kautta, jotka työskentelevät päihdeongelmista kärsivien ihmisten kanssa. Esimerkiksi Facebookin kautta löytyneiden haastateltavien kohdalla ainakaan akuuttia päihdeongelmaa ei esiintynyt lainkaan.

Aineistoni valossa sosiaaliturvan pitkäaikaisen käytön, työllistymisvaikeuksien ja edellä kuvattujen toimintamahdollisuuksien rajoitteiden välillä on yhteys, jota ei voi sivuuttaa. On tärkeää pohtia, millaisilla toimenpiteillä voisimme vähentää noiden rajoitteiden vaikutuksia. Olisiko esimerkiksi mahdollista muuttaa työmarkkinoita siten, että myös osatyökykyisillä olisi paremmat mahdollisuudet integroitua työelämään? Pohdin tätä asiaa tarkemmin viimeisessä luvussa.

4.2 Selviytymistä tukevat yksilön sisäiset mekanismit sekä ulkopuolelta saatu apu

Selviytymiselle ei löydy yksiselitteistä määritelmää. Aiempien tutkimuksien perusteella se määrittyy muun muassa toimintaedellytysten- ja kykyjen, voimavarojen, halujen ja tarpeiden kautta. Selviytyminen on monimuotoista pärjäämistä, jota pitäisi arvioida ainakin suhteessa sukupuoleen, sosiaaliseen asemaan, rotuun ja toimintatilaan. Selviytymistä edesauttava sosiaaliset verkostot ja kiinnittyminen yhteiskuntaan sekä hankaloittavat fyysiset etäisyydet ja vaade vastavuoroisuudesta. (Isola ym. 2015, 22.)

Useimmat haastateltavani elivät melko tukalassa tilanteessa, ja arjessa olivat läsnä usein kivut, huoli lasten pärjäämisestä ja stressi taloudellisesta selviytymisestä. Silti tapaamisista välittynyt kuva ei ollut raskaan epätoivoinen. Ihmiset kokivat kaikesta huolimatta pärjäävänsä, ja he saattoivat olla hyvin toiveikkaita tulevaisuuden suhteen. Arjesta löytyi tukiverkkoja sekä monenlaisia hyviä asioita, kuten mukava koti, erilaiset yleensä ilmaiset harrastukset tai pois pääsy vaikeasta parisuhteesta tai päihdeympyröistä. Järjestöjen tarjoama toiminta oli monille erittäin tärkeä mahdollisuus päästä kontaktiin muiden ihmisten kanssa. Järjestöissä saatettiin tehdä vapaaehtoistyötä, joka tarjosi mahdollisuuden olla hyödyksi. Omat ala-ikäiset lapset olivat tärkeä voimavara heille, joilla lapsia oli. Aikuiset lapset sen sijaan eivät välttämättä näytelleet erityisen suurta roolia selviytymiskuvauksissa, vaikka olivatkin tärkeitä.

Haastattelija: Millaisia hyviä asioita sulla on elämässä, mistä nautit tämän työpaikan [kuntouttava työtoiminta] lisäksi?

Haastateltava: On paljonkin. Ekanakin se, että koti on koti, sitä minä pidän tosi semmosena tärkeänä, kun se elämä mitä silloin oli, niin eihän se, se että minä saan itse päättää asioista kun mulla oli väkivaltainen parisuhde, sekinhän sitten jäi samalla kertaa kun muuttui minun elämä ihan toiseksi. Mulla on hirveen paljon, lasten kanssa on hyvät välit ja oon paljon niiden kanssa tekemisissä, aikuisiahan muksut jo on. Että se on mulle tärkeä.” H12N56

Joukossa oli niitäkin, joiden oli vaikeaa keksiä hyviä asioita elämästään, ja joilta puuttuivat läheiset ihmissuhteet sekä luottamus toisiin ihmisiin. Silti usein myös he pyrkivät elämässään eteenpäin, vaikka aina ei ollut itsellekään ihan selvää, mistä oma jaksaminen koostuu.

” Itsensä kanssa on niin paljon tekemistä kyllä, että niinku välissä tuntuu ettei meinaa jaksaa, mutta kyllä sitä aina vaan jaksaa jotenkin.” H10M37

Tässä alaluvussa käsittelen keskeisimpiä aineistostani esiin tulleita selviytymiskeinoja liittyen taloudenpitoon, arjen järjestämiseen sekä henkiseen jaksamiseen. Teoriat niukkuudesta, sopeutumisesta ja kimmoisuudesta tarjoavat analyysilleni viitekehyksen. Yhteiskunnan palveluverkostojen rooli selviytymisen kannalta on myös erittäin merkittävä. Sitä käsittelen tämän alaluvun loppupuolella.

Taloudellinen niukkuus ja selviytyminen

Haastateltavieni tulot muodostuivat usein useasta eri tuesta. Käytössä olleita tukia olivat muun muassa toimeentulotuki, asumistuki, työmarkkinatuki sekä kuntouttavasta työtoiminnasta saatava 9 euron päiväkorvaus. Kysyessäni kuukausitulojen määrästä vastaukset vaihtelivat noin 500 ja 700 euron välillä. Osassa haastatteluista ei kuitenkaan selvinnyt, oliko esimerkiksi asumistuki laskettu tuohon kerrottuun summaan, tai sisältyikö rahamäärään ala-ikäisten lasten menoihin tarkoitettuja tukia. Käsitkseni mukaan kaikkien tutkimukseen osallistuneiden tulot jäivät suhteellisen köyhyysrajan alapuolelle.

Niukkuutta voi kokea monen eri ”hyödykkeen” suhteen, kuten esimerkiksi ajan ja sosiaalisten suhteiden näkökulmasta. Joskus yksilöllä on mahdollisuus itse vaikuttaa niukkuuteen tai siitä eroon pääsemiseen. Esimerkiksi laihdutuskuuri voi aiheuttaa niukkuutta, joka on helppo aloittaa ja lopettaa silloin, kun itse haluaa. Toisinaan niukkuutta voi myös kompensoida jollakin muulla resurssilla. Esimerkiksi varakkaat henkilöt voivat ajanpuutteessa palkata kotiapua ja vapauttaa näin itselleen enemmän aikaa. (Mullainathan & Shafir 2013, 133.) Tässä tutkimuksessa tavoitteenani on selvittää, kuinka pysyvä taloudellinen niukkuus vaikuttaa ihmisten elämänhallintaan.

Rahan puute rajoittaa perusturvan saajien toimintamahdollisuuksia. Erilaisten arkipäiväisten ja isompien hankintojen tekeminen on usein taloudellisesti mahdotonta. Nykyisessä kulutusyhteiskunnassa taloudelliset resurssit lisäävät ihmisten vapautta valita ja saavuttaa itselleen mieluisia toimintoja. Pienituloisuus sen sijaan kaventaa tuollaisia mahdollisuuksia. Tulojen ja menojen yhteensovittaminen vaatii jatkuvaa kekseliäisyyttä ja tarpeiden tyydytyksestä tinkimistä. (Hirvilammi & Mäki 2013.)

Monellekaan haastateltavalleni pienituloisuus ei kuitenkaan vaikuttanut olevan suurin ongelma. Työelämään kaivattiin, koska se tarjoaisi arkeen sopivaa rytmiä sekä mahdollisuuden toteuttaa itseään. Lisäksi toimeentuloturvalle elämistä pidettiin epämiellyttävänä asiana. Haastateltavat yleensä tiedostivat toimeentuloturvan käyttöön liittyvän leiman, vaikka eivät voimakasta häpeää kuvanneetkaan.

Tähän voitaisiin todeta, että palkka ei ollut ensisijainen motivaattori sen vuoksi, että toimeentuloturva oli euromääräisesti niin suuri. Uskoakseni kyse oli kuitenkin enemmän työn tarjoamasta mielekkyydestä. Tukien määrä ei yleensä ollut lainkaan riittävä taatakseen turvallisen ja puutteettoman elämän. Näytti kuitenkin siltä, että tutkimukseen osallistuvat henkilöt kykenivät pääasiassa maksamaan pakolliset menonsa ja hallitsemaan taloutensa kohtuullisen hyvin.

Tutkittavien kokemukseen kohtuullisen hyvästä taloudellisesta selviytymisestä vaikuttivat todennäköisemmin sosiaaliset verkostot. Läheisiltä saatu apu helpotti toisinaan olennaisesti monien haastateltavien elämää. Valtaosa kertoi saavansa sukulaisiltaan taloudellista apua, joko lainana, joka saattoi muuttua lopulta lahjaksi, tai lahjoituksina. Myös muissa tutkimuksissa on todettu, että toimeentulotuen tarpeessa olevat ihmiset ovat saaneet muuta väestöä useammin läheisiltään taloudellista tukea (vrt. Hannikainen-Ingman ym. 2013). Apua saatiin usein omilta vanhemmilta tai vanhemmalta. Aina ei vanhemmillä ei ollut varaa auttaa, vaikka he olisivat halunneetkin. Taloudellisen avun ottaminen vastaan läheisiltä tuntui usein melko vaivaannuttavalta, mutta toisinaan se oli selviytymisen kannalta välttämätöntä. Etenkin alaikäisten lasten huoltajilla oli tilanteita, joissa lapsen tarpeet pakottivat ottamaan esimerkiksi ruoka-apua vastaan.

”Esimerkiksi viime talvena oli siis oikeesti tosi rankkaa ku, ku ei kerta kaikkiaan yhtään --- saattoi olla ettei puoleentoista kuukauteen tullut penniäkään mistään. Silloin oli vähän sellasia jänniä tilanteita, että mitähän söisi tuo lapsi --- Mutta täytyy sanoa, että silloin meidän porukat kyllä sen verran tajusi, että miten ei olla ihan rikkaita --- aina toisinaan jotain rahaakin antoi, että ei tarvinnut pyytää”
H15N44

” No, jos äiti ei niinku avustaisi mua taloudellisesti, niin en pärjäis. Koska toi nuortenkin niinku se elämä kaikkine merkkituotteineen, se on aika julmaa, varsinkin tytöillä.” H3N54

Tämä tulos saa epäilemään suomalaisen perusturvan tasoa. Samaan lopputulemaan päätyivät jo 90-luvulla myös Kortteinen ja Tuomikoski (1998, 164) tehdessään päätelmän, että suomalainen sosiaaliturvajärjestelmä ei kykene tarjoamaan köyhimmille pitkäaikaistyöttömille riittävää toimeentuloturvaa. Sittemmin Hiilamo (2011, 17) on todennut, että perusturvan on annettu Suomessa näivettyä, koska pienen perusturvan on ajateltu kannustavan köyhiä hankkimaan tuloja ja parantamaan asemaansa. Perusturvan riittävyys parantui ainakin Terveysten ja hyvinvoinnin laitoksen (2015b) mukaan edellisellä vaalikaudella, mutta suhteessa kohtuulliseen minimikulutukseen se on vieläkin riittämätön.

Monet haastateltavani kertoivat oppineensa elämään pienillä tuloilla ja suhteuttamaan omat menot ja tulot. Materiaan liittyvät haaveet olivat usein melko pieniä, kuten itsensä hemmottelua jäätelöllä ja

hiusvärillä. Silloin kun talous oli tiukilla, saatettiin ruokaa hankkia lahjoituksena leipäjonoista ja laskujen eräpäivien lykkäämisistä sopia laskuttajien kanssa.

Kulutukseen liittyvät haaveet olivat usein melko arkisia ja vaatimattomia. Haastatteluissa nousi kuitenkin esille joitakin sellaisia asioita, joita olisi ollut mukavaa tehdä tai hankkia, jos rahaa olisi ollut käytettävissä. Erityisesti matkustelu oli se saavuttamattomissa oleva haave, joka yhdisti monia haastateltavia. Jotkut haastateltavat olisivat halunneet päästä sisustamaan kotia. Myös kuntosalilla käyminen ja personal trainerin palveluiden ostaminen olisi ollut mukavaa. Kuitenkaan aina ei vaikuttanut siltä, että motivaatio tai terveys olisivat riittäneet esimerkiksi kuntosalilla käymiseen, jos rahaa olisi ollut. Tulkitsin, että nämä toiveet liittyivät jotenkin haaveeseen paremmasta luokka-asemasta. Tai sitten kyse saattoi olla siitä, että haastateltavat halusivat tehdä haastattelijaan hyvän vaikutuksen. Esimerkiksi sisustaminen, matkustelu ja kuntosalilla käyminen mielletään usein melko keski- ja yläluokkaisiksi harrastuksiksi (Ks. esim. Kahma 2011; Erola 200).

Velkaantuminen rajoittaa usein perusturvan saajien toimintaa. Velka saattaa muodostua kannustinloukuksi, koska töihin meno ei välttämättä houkuttele, jos iso osa palkasta menee velan lyhentämiseen. Luottotietojen menetys rajoittaa toimintamahdollisuuksia myös siten, että se vaikeuttaa esimerkiksi asunnon löytämistä tai puhelinliittymän saamista. Velka vaikuttaa myös siihen, miten muut ihmiset velkaantuneisiin suhtautuvat. (Hirvilampi & Mäki 2013.)

Vaikka valtaosa haastateltavista pärjäsikin taloudellisesti ainakin tyydyttävästi, oli joukossa myös velkaantuneita henkilöitä. Velat saattoivat olla pitkän ajan takaa ja varjostaa elämää vielä sen jälkeenkin, kun elämäntilanne oli muuttunut hallitummaksi.

”Haastattelija: Mistä se lähti sit liikkeelle se sun alamäki silloin?”

Haastateltava: Se varmaan oli se takausjuttu --- [sukulainen] houkutteli yhteen takausjuttuun ja sitte kun se pamahti joskus että pitäis maksaa. Ja sitte minä kaikki heitin sitten, minä ennen olin opintolainaaakin vähentänyt niinku Kela-korvauksilla, niinku koko tämän elämän oon elänyt et ulosotossa on ollut kaikki.” H4N51

”Haastattelija: Jos saisit tässä kuussa 100 euroa enemmän rahaa kuin normaalisti, niin mihin käyttäisit sen?”

Haastateltava: ... Voi hyvänen aika, en tiää. Tuntuu että se on niin pieni tässä tilanteessa, ei vaikuta mihinkään. --- Pitäisi tulla aivan hirveän paljon enemmän rahaa, että se oikeesti vaikuttaisi mihinkään tällä hetkellä.”

Haastattelija: Et se mikä tulee, niin se menee niihin velkoihin?”

Haastateltava: Niin. Velkoihin ja laskuihin mitkä odottaa siellä, että jospa ne nyt jollain kuittaantuisi (heh).” H15N44

Pääosin vaikutti siltä, ettei haastateltavieni kokema kuormittuneisuus johtanut niin sanottuihin epärationaalisiin päätöksiin. Haastateltavat eivät pääsääntöisesti kuvanneet olevansa siinä niukkuuden aiheuttamassa henkisessä tunnelissa, jota aiemmassa luvussa kuvasin. Taloustilanne ja siihen liittyvä tukibyrokraatia aiheuttivat kuitenkin monille ankaraa stressiä. Tiedossa oli, että mikä tahansa äkillinen meno, kuten sairaus ja lääkkeit, horjuttaisivat taloustilannetta. Kuitenkin vain pari haastateltavaa antoi ymmärtää, että keskittyminen taloudellisen tilanteen hoitamiseen kulutti henkisiä resursseja muuta elämää ja päätöksentekokykyä uhkaavalla tavalla. Näissäkin tapauksissa puhuisin ennemmin byrokraatiaongelmasta kuin niukkuuden aiheuttamista henkisen kapasiteetin vaikutuksista.

”--- kun on ollut tuo sairaus [masennus], ja sitten menee sitä energiaa noiden raha-asioiden stressaamiseen, niin mä koen että se on kaikki pois sit myöskin sieltä opiskelujutuista --- niin sitten ärsyttää että pitää täytellä jotain lappuja (heh) sen sijaan, että voisi keskittyä opintoasioihin.” H17N30

Pienituloisuuden on todettu rajoittavan monin tavoin perusturvan saajien sosiaalisia kontakteja ja uusien tuttavuuksien solmimista. Pienituloinen henkilö saattaa esimerkiksi joutua jättämään väliin vierailut ystävän luona, jos hänellä ei ole varaa matkalippuun. Ystävien kutsuminen kylään tai juhlien järjestäminen voi olla hankalaa, jos rahat eivät riitä tarjoiluun. Myös puolison löytäminen saattaa vaikeutua, jos ei ole varaa käydä treffeillä tai lähikapakassa. (Hirvilampi & Mäki 2013.) Tässäkin tutkimuksessa nousi esille pienituloisuuden ja sosiaalisen elämän yhdistämisen vaikeudet. Esimerkiksi häät tai hautajaiset aiheuttivat stressiä, sillä niitä varten olisi pitänyt olla asianmukaiset vaatteet. Kukaan haastateltava ei kuitenkaan tuonut esille, että pienituloisuudesta olisi seurannut varsinaista yksinäisyyttä tai ihmissuhteiden heikentymistä.

Kannustin- ja byrokratialoukut

Pohjoismainen hyvinvointivaltio on antanut ennakoitavuutta ja turvaa, joita ihmiset tarvitsevat parantaakseen mahdollisuuksiaan selvittää, kamppaillakseen vaikeuksiaan vastaan, suunnitellakseen tulevaisuutta ja kehittääkseen itseään. Toimeentulotuen saajilla ei kuitenkaan ole turvaa tuovia säästöjä ja toimeentulotuen katkeaminen kuukaudeksi voi johtaa velkakierteeseen. Sosiaaliturvaan liittyvän byrokratian hallitseminen ja siitä seuraava tukien säännölliset maksupäivät ovat selviytymiskeinoja,

joita ei haluta asettaa alttiiksi riskeille. Siten perusturvan hetkellinen katkeaminen on kannustinongelma siinä missä vähäiset työtulotkin. Varmuus katkeamattomasta toimeentulosta voisi kannustaa vastaanottamaan pieniäkin työtarjouksia. (Isola ym. 2015, 81.)

Haastateltavistani vain muutama mainitsi työnhakuintoa vähentäväksi asiaksi sen, että töihin lähtö saattaisi pienentää tuloja. Heidän kohdallaan voisi puhua jonkinlaisesta kannustinloukusta. Kuitenkin on syytä huomata, että syvällisemmän tarkastelun perusteella taustalta saattoi löytyä monimutkaisempia ongelmia, kuten esimerkiksi lapsuudesta lähtien kärsityt vastoinkäymiset, masennus tai selkäsairaudet. Lisäksi näistä muutamasta haastatellusta yksi oli juuri saanut osa-aikatyötä, yksi lähdössä syksyllä opiskelemaan, yksi oli opiskelija ja yksi mukana kuntouttavassa työtoiminnassa. ”Puhdasoppisesta” kannustinloukusta ei siis mielestäni voi tämän aineiston perusteella puhua. Poikkeuksena mainittakoon haastateltavista yksi henkilö, joka kertoi olevansa sitä mieltä, että toimeentulotuki on liian suuri ja siten kannustamaton. Hänellä tosin oli tukien lisäksi mahdollisuus saada tarvittaessa taloudellista apua läheisiltään, joten tilanne ei ilmeisesti ollut aivan yhtä turvaton kuin monilla muilla toimeentuloturvan käyttäjillä.

*”Haastattelija: Olit vähän sitä mieltä, että se on vähän turhan leveetä elämää?
Haastateltava: Joo kyllä se on ihan liian paljon, että siinä on se, se vaikeuttaa ja haittaa kun siinä ei saa tienata siihen päälle ja tota, se niinku tavallaan eliminoi semmoset suhteet työelämään, että ois vaikka mitä semmosia, mitä vois tehdä, kirjottaa vaikka juttuja lehteen, mutta kun se miinustuu siitä, niin mä en näe mitä hyötyä siitä on. Ja se on pahimmillaan semmonen nivelraha, että jos mä tekisin osa-aikasta työtä, tai tekisin vaikka kaks viikkoo kuussa, niin mä saisin suunnilleen sen saman rahan, niin miks ihmeessä mä menisin töihin.” H7M33*

*”Haastattelija: Onko sulla hyvin ollut tarjolla näitä mahdollisuuksia työkokeiluihin ja..?
Haastateltava: Tällä hetkellä oikein kiittävästi, kun minä kuulun sinne sosiaalitoimen työllistämisyksikköön, siellä on mulla se ohjaaja. Silleen näyttää ihan hyvältä tää homma, kun minä en uskalla vielä työllistyäkään, kun ei tiedä näistä omista. Ja vielä se, että kun tippuu kaikki tuet, tässä [siivousalan töissä] ei palkka silleen ole kovin hyvä, että joudunko todella tiukalle sitten kun mulla on hirmukalliit lääkkeet.” H12N56*

Tulos on linjassa muiden suomalaisten tutkimustulosten kanssa. Vakavat kannustinongelmat ovat Suomessa melko harvinaisia. Esimerkiksi työmarkkinatuen ja peruspäivärahan varassa olevista vain joka kymmenes on työttömyysloukussa. Tästä näkökulmasta kannustinongelmia tuskin voi pitää yleisimpänä työllistymisen esteenä. Sen sijaan pitkään työttömänä olleiden tai ilman työhistoriaa olevien

työttömien työllistymisen perusongelma vaikuttaisi olevan heikko kysyntä. Heidän valmiuksiaan vastaavaa työtä ei siis ole tarjolla olemassa olevilla työvoimakustannusten tasolla. (Sinko & Vihriälä 2007, 107.)

Sopeutuminen

Mielestäni sopeutumisen voi nähdä selviytymiskeinona, joka auttaa ihmistä hyväksymään oman tilanteensa. Se voi olla henkisen hyvinvoinnin kannalta merkittäväkin mekanismi, eikä siten voi suoraan ajatella, että kyse on negatiivisesta ilmiöstä. Toisaalta sopeutumista voidaan käsitellä myös siinä mielessä kielteisenä mekanismina, että se saattaa esimerkiksi passivoida ihmistä työnhaun suhteen. On pidetty mahdollisena, että henkilö ei enää hakeudu töihin, jos hän on sopeuttanut omat tavoitteensa uskomiinsa mahdollisuuksiin ja päätenyt lopulta ajattelemaan, ettei edes halua töihin.

Miksi sopeutumista sitten pitäisi tutkia, ja miksi kyseinen mekanismi pitäisi tehdä näkyväksi? Olisiko elämäntilanteeseensa sopeutuneille henkilöille hyväksi, jos heille kerrottaisiin, että todellisuudessa heidän tilanteensa on aika huono? Tavallinen vastaus lienee se, että matalaan elintasaan sopeutuneen henkilön subjektiivinen kokemus ei voi olla ainoa mittarimme selvittäessämme hänen hyvinvointiaan ja asemaansa yhteiskunnassa. Tutkimuskohteen subjektiivista näkökulmaa käsittelevä köyhyystutkimus voi olla hieman harhaanjohtava, jos sopeutumisen mahdollisuus sivuutetaan kokonaan.

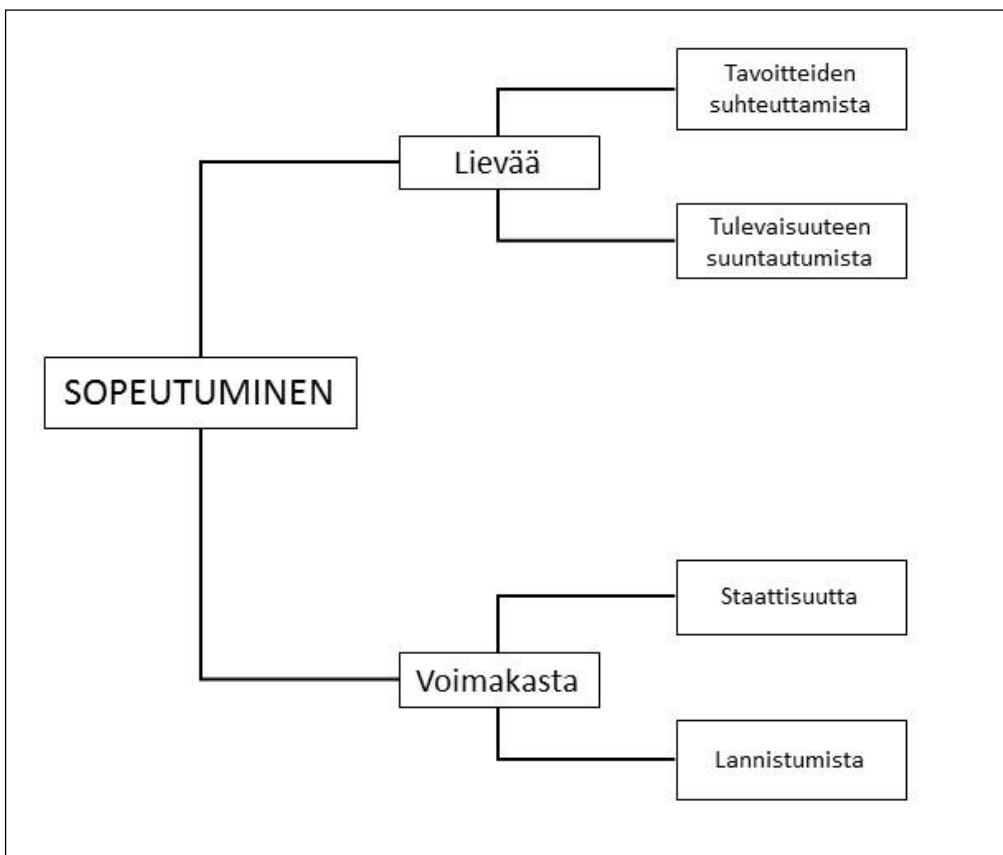
Tutkimusprosessini alkaessa hypoteesini oli, että saattaisin löytää haastateltavieni kuvauksista viitteitä sopeutumismekanismeista. Oletin, että sopeutuminen saa ihmiset tyytymään heikkoon asemaansa, koska he eivät pidä muita vaihtoehtoja kovin todennäköisinä. Ilmiötä on kuvattu tarinalla ketusta ja happamista pihlajanmarjoista. Köyhyyteen sopeutunut ihminen olisi tämän teorian mukaan oppinut itseään suojellakseen ajattelemaan, etteivät paremmat tulot tai vakinaisempi työpaikka edes kiinnosta häntä. Eli happamia, sanoi kettu pihlajanmarjoista. (vrt. Saari 2015, 45.)

Parissa haastattelussa ei tullut vahvasti tullut sopeutumista ilmentäviä seikkoja. Muiden tapausten osalta sopeutuminen vaikutti olevan laajasti käytössä oleva selviämiskeino. Havaitsin tutkimuksessani eriasteista sopeutumista. Voimakkaimmillaan sopeutuminen liittyi tietynlaiseen lannistuneeseen ja staattiseen olotilaan. Tällä tavalla sopeutuneet haastateltavat erosivat muista siten, etteivät he odottaneet tulevaisuudelta paljon eivätkä uskoneet mahdollisuuksiinsa työllistyä. Uskoa saattoi heikentää ikä, huono terveys tai vaikeudet aiemmassa elämässä. Sopeutuminen tai lannistuminen ei kuitenkaan välttämättä ilmennyt epätoivona. Haastateltavat saattoivat hyvin voimakkaasti vakuuttaa olevansa tyytyväisiä elämäänsä sekä korostaa positiivista asennettaan ja pärjäämistään. Vaikutti kuitenkin siltä,

että jotain jäi noissa keskusteluissa sanomatta. Oletan, että kulttuurissamme vallitseva pärjäämisen eetos (vrt. Kortteinen 1992) vaikutti ainakin jonkin verran näiden voimakkaasti sopeutuneiden haastateltavieni minulle tarjoamaan kuvaan itsestään.

Valtaosassa tapauksista sopeutuminen ei kuitenkaan ollut yhtä voimakasta kuin edellä kuvatuissa. Näiden lievästi sopeutuneiden haastateltavien kuvauksista ei käynyt ilmi varsinaista alistumista vallitsevaan elämäntilanteeseen. Suuri osa haastateltavista kuitenkin totesi, että tavoitteet ja toiveet pitää suhteuttaa omiin mahdollisuuksiin ja elämäntilanteeseen. Haastateltavien tavoitteet siis olivat melko vaatimattomia, ja heidän mielestään oli parasta tyytyä siihen, mitä itsellä sillä hetkellä oli ja olla iloinen siitä. Ruokaa, rauhaa, rakkautta ja rajoja toivoi eräs yksinhuoltajaäiti elämäänsä. Olennaista oli siis sopeutuminen omaan tilanteeseensa, sekä hyvien asioiden etsiminen ympäriltään.

KUVIO 3. Sopeutuminen tässä aineistossa

Suuntautuminen tulevaisuuteen ja uskominen työelämään pääsyyn oli asia, joka erotti lievästi sopeutuneet voimakkaasti sopeutuneista. Asenne oli siis optimistisempi huolimatta siitä, että suurien tavoitteiden asettamista vältettiin. Myös huumori nousi esiin eräänä sopeutumista ja selviytymistä edistävänä keinona. Eräs haastateltava totesi, että ”huumorintajua pitää olla, ja vähän pitää olla ehkä päästään viallakin, että jaksaa tämmöstä”.

”Haastattelija: Pysyt ihan positiivisena kuitenkin, vaikka on noin raskasta [sairauden vuoksi]?

Haastateltava: Se on vaan pakko. Ei oo vaihtoehtoja. Välillä tuntuu, että totta kai, alkaa hirttää kiinni liina. En mä tiää. Ei tää kuitenkaan jokapäivästä ole, nyt kun alotti sen kuntouttavan [työtoiminnan järjestössä]. --- Mun on pakko tehdä kahta päivää, ettei jää sinne sohvalle makaamaan.” H11N45

Lannistuneiden, elämäntilanteeseensa voimakkaasti sopeutuneiden ja tulevaisuuteen suuntautuneiden haastateltavien välillä ilmeni eräs erottava tekijä. Muutokseen pyrkivillä tutkittavilla vaikutti olevan jokin elämäntehtävä, tavoite tai muu merkittävä elämänsisältö, joka piti heidät aktiivisina. Kyse saattoi olla alaikäisestä lapsesta, vapaaehtoistoiminnasta, nykyisestä tai haaveena olevasta opiskelupaikasta tai tärkeästä harrastuksesta. Esimerkiksi eräs rankkaa päihde-elämää viettänyt haastateltava kuvasi elämässään tapahtunutta käännekohtaa näin:

”Tuo tyttö tuli, että sittenhän minä siihen rupesin niinku, sen oon ottanut elämäntehtäväksi.” H4N51

Erottavana tekijänä näytti olevan myös ikä. Voimakkaasti sopeutuneista ihmisistä valtaosa oli vähintään 50-vuotiaita. Muut haastateltavat olivat pääasiassa tätä nuorempia. Kyse ei ollut siitä, että nämä iäkkäämmät haastateltavat olisivat välttämättä kokeneet muita pidempään pienituloisuutta ja työttömyyttä. Tulos saattoi johtua pikemminkin siitä, että Suomessa on viime aikoina keskusteltu paljon ”ikärasismista”, ja yli 50-vuotiaasta työttömästä voi sen takia olla vaikeaa enää uskoa työllistymiseensä. Toisaalta on mahdollista, että ikä toimii jonkinlaisena hyväksyttävänä selityksenä työttömyydelle ja tarjoaa tilanteelle yksinkertaisen perustelun. Aiemmin kuvaamani sairaan roolin tapaan myös ikääntyneen rooli tarjonnee sosiaalisesti hyväksyttävämmän selityksen työttömyydelle.

”Haastattelija: Uskotko, että sulla olis seuraavan vuoden kuluessa saada ihan kokopäivätyötä?

Haastateltava: No en mä tiää, se ikä aika paljon vaikuttaa nyt, on tullut vastaan vähän niinku siitä.

Haastattelija: Onko ihan suoraan sanottu?

Haastateltava: No ei sitä suoraan oo sanottu, mutta minä itse tiedän, kun mulla no sellasia ystäviä mitkä on täyttäneet 50, ollut pitkän aikaa työelämässä, sitten ne joutunut työttömäksi, aika hankalaa on saada.” H13N50

Angerpuron (1996) tutkimuksessa kävi ilmi, että suomalaiset ovat omaan elintasoonsa melko tyytyväisiä, vaikka useimmilla elintaso oli pudonnut tutkimusta edeltävinä vuosina. Hän selittää tyytyväisyyttä sillä, että osa kansalaisista on sopeutunut elintason pudotukseen. Kun oli huomattu, että muillakin menee huonommin, ei voida toivoa itsellekään parempaa elintasoa. Ihmisten vaatimustaso vaikuttaa olevan huonoina aikoina matalampi. Samankaltainen ilmiö voi selittää myös tähän tutkimuk-

seen haastateltujen henkilöiden tyytyväisyyttä. Moni vaikutti ajattelevan, että asiat voisivat olla paljon huonomminkin ja pitää olla tyytyväinen tähän, mitä itsellä on. Saamieni vastausten perusteella ei kuitenkaan voi vetää tämän pidemmälle meneviä johtopäätöksiä asiasta.

”--- Siis mä oon ihan todella todella todella tuskastunut siihen tilanteeseen, että mä valitan tällä tavalla, ja jollain ei oikeesti oo ikinä sitä ruokaa tai puhdasta vettä tai puhdasta vaatetta, turvallista oloa. --- Et niinku sen lisäksi että itellä on sellanen olo, että kituaa, niin sen lisäksi tajuaa, että josain, mietipä Pohjois-Koreaa. Miten ne ihmiset kärsii siellä, niin se on ihan jotenkin sairasta. ---”

H14N23

Sosiaalinen kimmoisuus

Eräs tutkimukseni hypoteeseista on, että erilaiset elämän kolhut, kuten avioero tai läheisen menetys, heikentäisivät yksilön kimmoisuutta. Haastatteluissa ilmeni lukuisia kolhuja, joita olivat esimerkiksi leskeksi jääminen, irtisanominen tai asunnottomuus. Kolhuilla ei kuitenkaan haastattelujen perusteella vaikuttanut olevan yhteyttä haastateltavien senhetkisiin elämäntilanteisiin. Haastateltavat pysyivät yleensä esittämään korkeintaan arvailuja siitä, oliko jokin tapahtuma tai olosuhde menneisyydessä saanut elämän suunnan muuttumaan. Joka tapauksessa useimmat kolhuja kokeneet vakuuttivat selvinneensä tapahtumista tähän päivään mennessä kohtuullisen hyvin. Pitää jälleen kysyä, vaikuttiko selviytymisen eetos haastateltavien tapaan puhua kolhuistaan, eli kokivatko he tarvetta vakuutella omaa selviytymistään joko itsellensä tai haastattelijalle. Tätä tulkintaa tukee mielestäni toisinaan vähättelevä tapa puhua rankoistakin kolhuista.

”Haastattelija: Viimeistä kahta vuotta kun mietit, niin onko sulla ollut jotain isoja vastoinkäymisiä elämässä?”

Haastateltava: ... Tota ... Ei oo ollu muuta ku yks ero on ollut ja sitten asunnon menetys [haastateltava oli haastatteluhetkellä edelleen asunnoton] ja isä kuoli 2010, että se ei ihan mahu siihen kahteen vuoteen.” H5M36

Eräs merkittävä sosiaalista kimmoisuutta heikentävä seikka on tutkimusten mukaan luottamuksen menettäminen. Sosiaalista kimmoisuutta koskevan suomalaisen tutkimuksen keskeinen sanoma vaikuttaa olevan, että luottamuksensa muihin ihmisiin menettäneet ihmiset ovat hauraampia ja haavoituvampia kuin muut. He kestävät muita heikommin erilaisia aikuiseen elämään liittyviä rasituksia. Sen sijaan ihmiset, jotka ovat oppineet luottamaan ja nojaamaan omaan lähipiiriinsä, selviytyvät luultavasti vaikeuksista ja vastoinkäymisistä muita paremmin. (Kortteinen & Elovainio 2012.) Rahan

merkitys hyvinvoinnin kannalta on varsin vähäinen ja satunnaisesti haitallinen verrattuna ihmissuhteisiin, luottamukseen ja hyvinvointivaltioon. Ihmissuhteiden merkitys on monella tapaa ensisijainen, sillä ne kannattelevat ihmisiä elämässä ja erilaisissa murroskohdissa, kuten synnytyksessä, imetyksessä, avioerossa, työttömyydessä ja sairaudessa. Jonkin verran on keskusteltu siitä, miten paljon ihmiset ylikorostavat sosiaalisten suhteiden merkitystä, koska olisi sosiaalisten normien vastaista väheksyä niitä. Luottamuksen merkitys on kuitenkin keskeinen, on sitten kyse ihmissuhteista, organisaatioista (poliisi, julkinen valta jne.), instituutioista tai tulevaisuudesta. (Saari 2012, 59–60.)

Tässä tutkimuksessa eräs pyrkimykseni oli tutkia haastateltavieni luottamusta toisiin ihmisiin sekä yhteiskunnan palveluihin. Haastatteluissa selvisi, että valtaosalla haastateltavista oli elämässään luotettavia ihmisiä, ja he uskoivat palveluiden auttavan heitä tarpeen mukaan. Vain muutama haastateltavista kertoi päinvastaista. Haastattelujen perusteella voi vain spekuloida, yhdistikö näitä muutamaa haastateltavaa jokin tekijä, joka johti matalaan luottamukseen. Jokaisella heistä oli taustallaan päihdeongelmia, mutta niitä oli myös joidenkin korkeampaa luottamusta kuvaavien haastateltavien taustalta. Osa näistä muutamasta oli miehiä ja osa naisia, osa tulevaisuuteen suuntautuneita ja osa lannistuneita. Osalla oli perhettä ja osalla ei. Samanlaisia eroja oli myös niiden haastateltavien välillä, joilla oli korkeampi luottamus muihin ihmisiin ja palveluihin.

”Haastattelija: Onko sun mielestä tarpeeksi luotettavia ihmisiä elämässä?”

Haastatelta: Ei oo oikein. Et se meidän turvaverkko on vähän semmonen hämähäkinverkko, et sitä ei ikinä tiiä aamulla onko se kudottu vai ei.” H3N54

”Haastattelija: Onko sulla mielestäsi riittävästi luotettavia ihmisiä ympärillä?”

Haastateltava: En kyllä pahemmin luota ihmisiin. En, ku sen oon nähnyt että, kaikkee on sattunut ja tämmöstä.” H4N51

Hirvilammi & Mäki (2013) kirjoittavat, ettei heidän tutkimuksessaan ilmennyt voimakasta ”herravihaa”. Tosin köyhät perusturvan saajat vertasivat tilannettaan hyvätuloisiin poliitikkoihin ja kokivat katkeruutta siitä, että toiset rikastuivat samaan aikaan, kun heidän tulotasoaan heikennettiin. Tämä saattaa aiheuttaa toimeentulovaikeuksien lisäksi osattomuuden ja alemmuuden kokemuksia. Tässäkään tutkimuksessa ei ilmennyt voimakasta katkeruutta päättäjiä kohtaan, ja luottamus yhteiskuntaa ja päätöksentekoa kohtaan oli melko vankkaa. Joitakin poikkeuksia kuitenkin esiintyi.

”Oon todella todella kiitollinen, että asun Suomessa ja meillä on tämä toimeentulotuki, mutta sitten kun luet uutisista, että Soini on istunut heidän 200 ihmisen ravintolaviikonlopun, kolme päivällisiin, niin 130 000 euroa poltettua, niin se vähän niinku katkeroittaa silleen kattoo, että he menee niinku

taksilipuilla tuolla noin, ja elävät tai lentelevät lentokoneella ja menevät lomalle, ja istunnoissa on 180 ihmistä poissa ja muutama painaa siellä jaa-nappia.” H14N23

Kukaan haastateltavista ei kertonut kärsivänsä jatkuvasta yksinäisyydestä tai ihmissuhteiden puutteesta. Siten voi olettaa, että jonkinlaisia sosiaalista kimmoisuutta tukevia suhteita löytyi jokaiselta. Uskon, että eräs merkittävimpiä tähän tutkimukseen osallistuneiden ihmisten sosiaalista kimmoisuutta edistäviä tekijöitä olivat luotettavat ihmissuhteet. Oletan, että niiden vuoksi haastatteluista valtaosin puuttuivat syvää epätoivoa kuvaavat tarinat. Haastateltavilla oli yleensä olemassa ainakin tieto mahdollisuudesta saada apua läheisiltä, jos he tarvitsivat sitä. Läheisiltä saatiin taloudellisen tuen lisäksi arvokasta sosiaalista tukea.

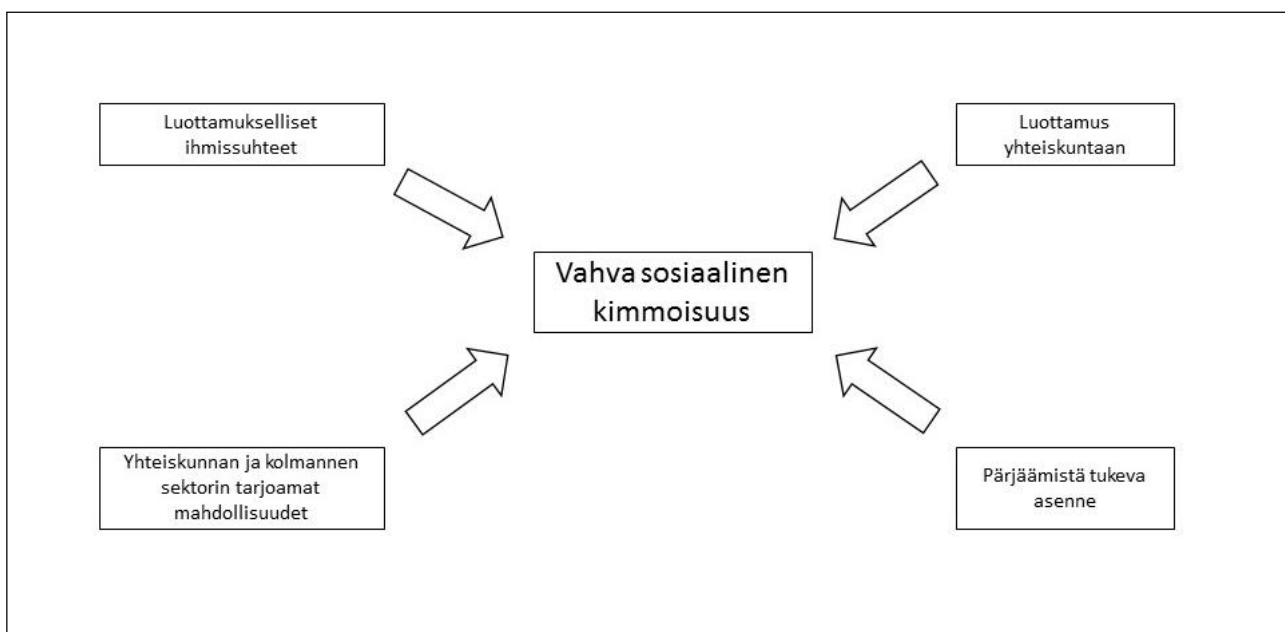
”Haastattelija: Onko sulla mielestäsi riittävästi luotettavia ihmisiä ympärillä?

Haastateltava: Kyllä on. Et minulla on se onni, että minulla on semmoset sukulaiset, semmonen perhe joka ymmärtää ja tietää ja tukee minua minun sairauksessa. Ja ylipäätään noin niinku asiassa kuin asiassa minä tiedän, että on ainakin neljä henkeä --- minun selän takana mistään riippumatta. Että ihan sama mikä on, sieltä löytyy tukijoukkoja.” H16N32

”Haastattelija: Onko sulla mielestäsi riittävästi luotettavia ihmisiä ympärillä?

Haastateltava: No siis varmaan nyt niinku äiti, mä oon siis oikeesti kiitollinen hänestä, niin kiitollinen että hän on minun äiti, mä en ymmärrä miten semmonen ihminen on voitu tälle planeetalle laittaa, ja kestää vieläkin (heh).” H14N23

KUVIO 4. Sosiaalista kimmoisuutta vahvistavia tekijöitä

Yhteenvedoa niukkuudesta, sopeutumisesta ja sosiaalisesta kimmoisuudesta tässä tutkimuksessa

Vaikka taloudellinen niukkuus oli läsnä haastateltavieni elämässä, ei pienituloisuus vaikuttanut olennaisesti aiheuttavan heille kärsimystä. Toisaalta talouden epävarmuus, työmarkkinoiden ulkopuolelle jääminen sekä epäluotettavat viranomaiskontaktit aiheuttivat paljon vaivaa toisinaan. Myös terveyteen liittyvät vaikeudet, kuten kovat kivut, masennus ja unettomuus haittasivat elämää. Lisää rahaa olisi kaivattu lähinnä lasten tarpeisiin tai omien harrastusmahdollisuuksien vuoksi, ja toisinaan olisi ollut hienoa päästä hemmottelemaan itseään esimerkiksi vaatekauppaan tai kampaajalle. Myös matkustelusta haaveili moni. Tärkeämpää kuitenkin olisi ollut mahdollisuus saada rytmiä elämään sekä mielekästä tekemistä.

Haastatteluissani korostui tukiverkoston merkitys niin sosiaalisessa kuin taloudellisessa mielessä. Valtaosa haastateltavista sai taloudellista apua läheisiltään ja useimmat kokivat, että heidän elämäänsä löytyi riittävästi luotettavia ihmisiä. Vaikutti siltä, että sosiaalisten verkostojen rooli arjen kannattelevuudessa oli hyvin olennainen. Haastateltavat olivat valtaosin siitä onnekaassa asemassa, etteivät he kokeneet taloudellisten rajoitteiden vaikeuttavan sosiaalista kanssakäymistään. Kokonaiskuva ihmissuhteiden osalta vaikutti melko myönteiseltä, vaikka kertomuksissa toisinaan harmiteltiin esimerkiksi sitä, että häihin tai hautajaisiin ei ollut varaa ostaa kunnollisia vaatteita, läheisille ei pystytty ostamaan joululahjoja, eikä kaikkiin sosiaalisiin tapahtumiin ollut varaa osallistua. Täysin vaille muiden tukea eivät olleet sellaisetkaan ihmiset, jotka kokivat yksinäisyyttä tai luottamuksen puutetta toisiin ihmisiin.

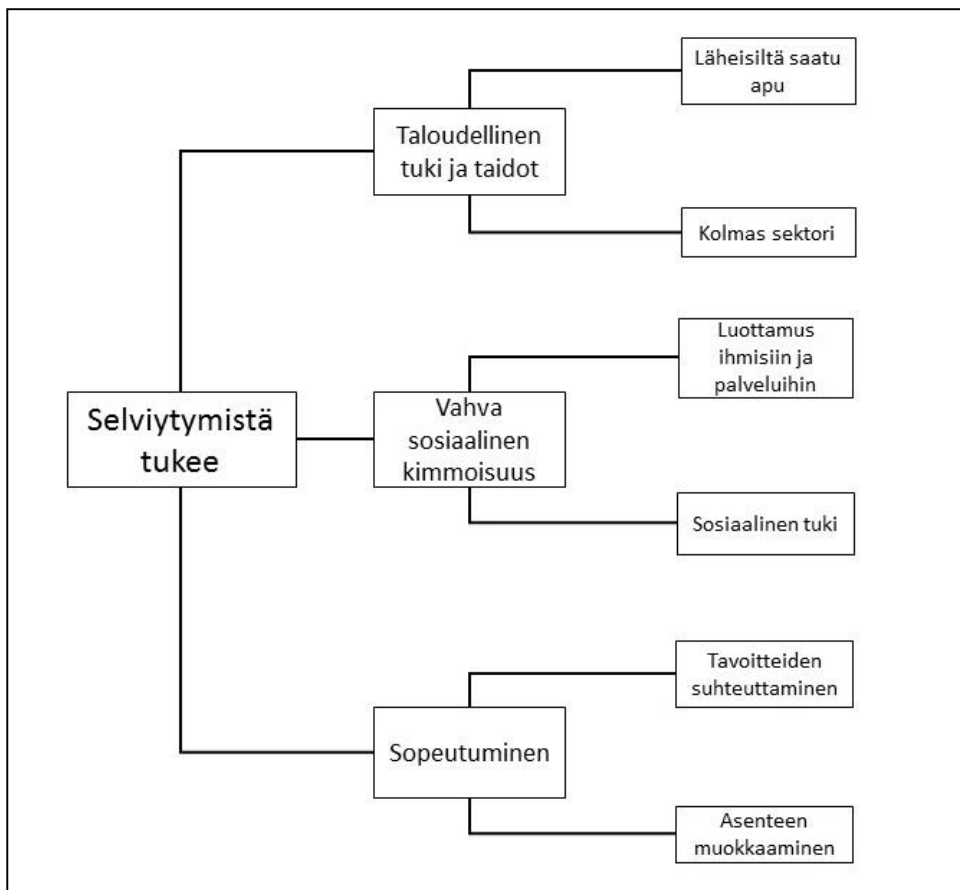
Kuten on jo käynyt ilmi, juuri kukaan haastateltavistani ei varsinaisesti halunnut olla tekemättä työtä. Siksi tämän aineiston valossa ei voi väittää, että liian suuret tuet johtaisivat puutteellisiin kannustimiin. Sen sijaan liian tiukat tulorajat sekä satunnaisesta työstä aiheutuvat lisäselvitykset sosiaalitoimelle tuntuivat lannistavilta ja saivat miettimään töihin lähtemisen kannattavuutta. Liian tiukilla tulorajoilla tarkoitan mahdollisuutta tehdä keikka- tai osa-aikatyötä ilman, että se heti alentaisi tukia. Myös Hiilamo (2014) on todennut, että työttömät ovat jokseenkin ankaran kontrollin kohteena. Viranomaiset seuraavat erityisesti työttömien mahdollisia lisätuloja, jotka alentavat työttömyysturvaa. Työttömyysturvan suojaosa on ollut 300 euroa 2014 vuoden alusta alkaen. Tässä tutkimuksessa työstä saatavat hyödyt oman hyvinvoinnin suhteen olivat yleensä oleellisempia kuin edellä mainitut hankaluudet.

Niukkaan elämäntilanteeseen ja työelämän ulkopuolella olemiseen oli sopeuduttu mitoittamalla haaveet ja tavoitteet realistisiksi sekä asennoitumalla tilanteeseen niin, että valittaminen ei auta ja on

pakko selviytyä. Ilonaiheita etsittiin siitä, mitä oli tarjolla. Iloa tuottivat esimerkiksi luonto, musiikki ja turvallinen koti. Haasteltavat erosivat toisistaan sen suhteen, kuinka voimakkaasti senhetkiseen elämäntilanteeseen oli sopeuduttu. Osa tutkimukseen osallistuneista oli lannistuneita ja voimakkaasti sopeutuneita, osa oli optimistisia ja tulevaisuuteen suuntautuneita. Toisaalta näiden lyhyiden kontaktien perusteella oli hankalaa arvioida, vaikuttiko vastausten taustalla eräänlainen selviytymisen eetos. Kulttuurimme saattaa kannustaa ihmisiä piilottamaan heikkouden merkkejä ja korostamaan muille omaa pärjäämistään (vrt. Kortteinen 1992).

Arvioni mukaan haastateltavieni sosiaalinen kimmoisuus oli pääosin melko vahvaa. Arvio perustuu siihen, että hankalaa elämäntilannetta siedettiin melko hyvin. Selviytymistä tukivat luottamukselliset ihmissuhteet, sosiaalinen tuki sekä oma asennoituminen tilanteeseen. Sosiaalisen kimmoisuuden rakentamista tuettiin myös yhteiskunnan ja kolmannen sektorin taholta. Ne mahdollistivat sosiaalisten suhteiden syntymisen esimerkiksi kuntouttavan työtoiminnan kautta, ja ne tarjosivat omanarvontuntoa lisääviä tekemisen muotoja. Myös sosiaaliturvajärjestelmän taloudellinen tuki sekä palvelut suojaavat ihmistä kolhuilta, jolloin sosiaalinen kimmoisuus ei kärsi niin paljon.

KUVIO 5. Selviytymistä tukevia tekijöitä

Palvelujärjestelmä selviytymisen tukena

Oikeus sosiaaliturvaan on tärkeimpiä perustuslain tarkoittamia perusoikeuksia. Sen mukaan ihmisillä on oikeus välttämättömään toimeentuloon ja huolenpitoon, jos henkilö ei kykene hankkimaan ihmisarvoisen elämän edellyttämää turvaa. Sosiaaliturvan tavoitteena on taata suomalaisille eri elämän tilanteissa terveellinen työ- ja elinympäristö, hyvä terveys ja toimintakyky sekä riittävä toimeentulo, palvelut ja sosiaalinen turvallisuus. Tavoitteena on myös tuloerojen vähentäminen, erilaisiin sosiaalisiin riskeihin vastaaminen sekä ihmisten elämänhallinnan tukeminen. (Ihalainen & Kettunen 2012, 27.)

Sosiaaliturva voidaan jakaa sosiaalipalveluihin ja toimeentuloturvaan. Toimeentuloturva koostuu lakisääteisestä sosiaalivakuutuksesta sekä sitä täydentävistä tuista ja etuuksista. Sosiaalivakuutus koostuu sairaus-, työttömyys- ja eläkevakuutuksesta ja sen peruseriaatteena on taata työansioihin suhteutettu tulotaso silloin, kun työntekijä ei enää kykene ansiotyöhön. Täydentäviä etuuksia ovat lapsiperheiden toimeentuloturva, asumistuki, opintotuki, toimeentulotuki sekä muut toimeentuloturvan muodot, kuten sotilasavustus ja maahanmuuttajien erityistuki. (Ihalainen & Kettunen 2012, 27 – 28.)

Sosiaaliturvalla pyritään helpottamaan ihmisten tai perheiden toimeentulo-ongelmia, jotka johtuvat sairauden, vanhemmuuden, toimintakyvyttömyyden, työttömyyden, vanhuuden tai perheenjäsenen kuoleman aiheuttamasta työtulojen puutteesta. Sillä taataan terveydenhuoltopalveluihin pääsy niille, jolla siihen ei muuten olisi varaa. (Airio 2013.) Eräs tutkimukseni tavoitteista on selvittää, kuinka sosiaaliturva oli haastateltavieni mielestä pystynyt toteuttamaan edellä kuvatut tehtävänsä.

Sosiaaliturvan määrittäminen on vaikeaa, koska kyseessä on monitahoinen käsite. Esimerkiksi koko kansan vakuuttaminen sairauksia vastaan on sisältynyt Suomen sosiaaliturvajärjestelmään vasta vuodesta 1963 lähtien. (Airio 2013.) Itse tarkastelin tutkimuksessani sosiaaliturvaa kokonaisuutena, johon kuuluvat toimeentuloturva sekä julkiset sosiaali-, työllistämisen- ja terveyspalvelut. Kaikki tutkimuksessa haastatellut henkilöt olivat vähintään sosiaalipalveluiden piirissä, mutta myös Te-palveluiden ja Kelan kanssa asioitiin säännöllisesti. Eniten olin kiinnostunut toimeentuloturvaan ja muihin sosiaalipalveluihin kuvaavista kertomuksista.

Viranomaisten ja muiden ammattilaisten toiminta vaikuttaa usein asiakkaiden toimintamahdollisuuksiin. Toisinaan voi esimerkiksi olla niin, että asiakas ei toistuvista pyynnöistään huolimatta saa itsellensä lakisääteisiä palveluja. Sosiaalitoimistossa asiointi saatetaan myös kokea hyvin nöyryyttäväksi

ja vaikeaksi johtuen nuivasta palvelusta. (Hirvilammi & Mäki 2013.) Toisaalta hyvä ja asianmukainen palvelu sekä kattava sosiaaliturvajärjestelmämme usein myös merkittävästi lisää erilaisia toimintamahdollisuuksia.

Aineistossani nousi esille monta tarinaa siitä, kuinka mielenterveyspalveluiden kautta oli saatu otetta elämään ja pystytty toipumaan masennuksesta ainakin hetkittäin. Mielenterveyspalvelut näyttäytyivät pääsääntöisesti pelastusrenkaana, jota ilman joillakin haastateltavilla olisi saattanut olla asiat nyt paljon huonommin. Näiden ihmisten kohdalla nuo palvelut vaikuttivat toimineen hyvin. On syytä huomioida, että haastateltavaksi olisi paljon vaikeampaa saada sellaisia ihmisiä, jotka eivät olisi saaneet asianmukaista apua. Mitään laajempaa kuvaa tämä tutkimus ei tarjoa julkisista mielenterveyspalveluista.

”---ilman sitä [mielenterveyshoitajan luona käyntejä] en olis tässä, en varmasti olis ikinä tullut vastaamaan mihinkään kysymyksiin. Että vaikka toisaalta tuntuu välillä, että ei se kyllä johda yhtään mihinkään, niin kyllä sitä täytyy totuuden nimissä sanoa, että on se jo johtanut vaikka mihinkä. Että ei se meidän elämäntilanteelle mitään pysty, ei toinen ihminen pysty toisen elämäntilanteelle mitään radikaalia tekemään, mutta se on oikeesti ollut tosi hyvä juttu mun elämässä.” H15N44

Ajatukset julkisten palveluiden toimivuudesta vaihtelivat jonkin verran haastateltavien välillä. Parhaimmillaan empaattiset työntekijät ja monenlaiset tukirakenteet herättivät kiitollisuutta ja tukivat arkea haastateltavien mielestä moitteettomasti. Hyvä työntekijä mainittiin useammassa haastattelussa erityisen positiivisena asiana.

”Haastattelija: Toimiiko siellä [Te-toimistolla] hyvin ne hommat?”

Haastateltava: Toimii --- mulla on hyvä työntekijä siellä, et se on silleen siunaus ollut.” H11N45

Jotkut haastateltavat olisivat kuitenkin toivoneet myötätuntoisempaa ja ymmärtävämpää kohtelua sosiaaliviranomaiselta. Toisinaan viranomaisten tehtävistä tuntui auttajan roolin sijaan korostuvan niin sanottu sosiaaliturvan portinvartijan rooli.

”Tota, se sosiaalitoimiston, niinku, sielläkin on vähän se, että kenen kanssa sä asioit, niinku minkälaista palvelua sä saat. Ensinnäkin niinku onko sitä sympatiaa tai empatiaa ollenkaan. Ja sitte tota, kun on se harkinnanvarainen, niin se on ihan siitä henkilöstä kiinni, miten teidän kemiat toimii, et saatko sä apua, jos sä oot joskus huutanut sille puhelimesta, niin sitä ei sitte saa. Ja mä tiään sen muiltakin. Siellä on muutamia nimiä... Ja sit alkuvuodesta saa paremmin, kun on rahaa vielä siinä. Sitte niinku lokakuussa ihan turha pyytää.” H3N54

”Kyllä sosiaalitoimistossakin on hyviä työntekijöitä, mutta sitten esimerkiksi tää [sosiaalityöntekijän nimi] on ollut hyvin epäluotettava ja tuntuu että häneltä puuttuu kokonaan kyky semmoseen sympatiaan, empatiaan, silleen että tuntisi toisen puolesta.” H14N23

Sosiaalitoimelta ja yhteiskunnalta toivottiin kokonaisvaltaisempaa apua elämän vaikeuksiin. Toivottiin, että järjestelmältä olisi mahdollista saada eräänlaista sosiaalista tukea elämän vaikeuksissa, sillä ihmisten ongelmat eivät läheskään aina ratkea pelkällä tuen myöntämisellä.

”Tuolla on niin monta jotka on ihan itsemurhan siellä rajalla, että. Et miettii aina et tuleekohan se ens viikolla sinne ruokajonoon. Mut mullakin sairas tytär, niin pitää osata rajata. Mut ihan vois sinne ruokajonoon jalkautua. Sieltä löytää ne ihmiset joita pitää auttaa. Vois jakaa jonkun lapun ja ne tulisit jonnekin. --- Se ei ees välttämättä maksa hirveesti, se on semmosta empatiaa ja ohjausta. Kun sä luisut niinku työkyvyttömänä pois yhteiskunnasta, koska hävettää niin paljon, ei ne entiset työkaverit pidä suhun yhteyttä välttämättä. Sä oot sit alemmaa kasti niinku. On se semmonen leima sitte. Ja miehille varmaan vielä enemmän.” H3N54

”Haastattelija: Vieläkö jäi jotain sanomatta?”

Haastateltava: Mun mielestä varmaan just niinku toimeentulotuki on tehty kauhean vaikeaksi, just niinku lapsiperheen osalta, ja sitten enemmän saisi olla sitä tukea.

Haastattelija: Ai vaikeaa hakea, vai että ei oikein ymmärrä mitä on mahdollisuus hakea?”

Haastateltava: Niin. Sitten just perhehoidon puolelta että saisi apua ja tukea kotiin.

Haastattelija: Se on jäänyt teiltä puuttumaan?”

Haastateltava: Ei pelkästään multa, vaan mitä oon seurannut ystäväpiiriä, monet kuluu hyvin äkkiä loppuun, että se on niinku tajuttoman vaikeaksi vaan tehty.” H11N45

Eräs paljon yhteiskunnallista keskustelua herättänyt sosiaalipalvelu on sosiaalihuoltolain mukainen kuntouttava työtoiminta. Laissa kuntouttavasta työtoiminnasta sanotaan seuraavaa: ”Säädetään toimenpiteistä, joilla parannetaan pitkään jatkuneen työttömyyden perusteella työmarkkinatukea tai toimeentulotukea saavan henkilön edellytyksiä työllistyä avoimilla työmarkkinoilla sekä edistetään hänen mahdollisuuksiaan osallistua koulutukseen ja työ- ja elinkeinoviranomaisen tarjoamaan julkiseen työvoimapalveluun.” Kuntouttavalla työtoiminnalla laissa tarkoitetaan ”kunnan järjestämää toimintaa, jonka tarkoitus on parantaa henkilön elämänhallintaa sekä luoda edellytyksiä työllistymiselle, ja jossa ei synny virkasuhdetta eikä työsuhdetta henkilön ja toimintaa järjestävän tai toteuttavan tahon välille.” (Laki kuntouttavasta työtoiminnasta 189/2001.) Kun palkkatyö ei ollut mahdollista, pitivät useiden haastateltavieni arkea kasassa kuntouttava työtoiminta ja työkokeilut, sekä joskus myös vapaaehtoistyöt tai yhdyskuntapalvelu, joita oli tarjolla järjestöissä. Kuntouttava työ on osallistavan ja

kannustavan sosiaaliturvan keino ehkäistä syrjäytymistä ja korostaa työn merkitystä tulonlähteenä. Kaikki työtoiminnassa haastatteluhetkellä mukana olleet näkivät tuon mahdollisuuden positiivisena ja pitivät työstään. Sosiaaliset suhteet ja tarjolla oleva tuki () koettiin arvokkaiksi ja kannatteleviksi niissä tapauksissa, joihin liittyi päihde- ja rikostaustaa. Tällöin työmarkkinoiden ulkopuolelle jääneille tyypillinen riski yksinäisyydestä pieneni. Tämä on merkittävää, sillä yksinäisyys rajoittaa toimintamahdollisuuksia, koska se kasvattaa kynnyksiä lähteä mieltä piristäviin harrastuksiin tai vapaaehtoistoimintaan. Sosiaalisten suhteiden puute voi liittyä myös sairauksiin, omiin asenteisiin ja sosiaalisiin taitoihin. (Hirvilammi & Mäki 2013.)

”Haastattelija: Sä aattelit että haluaisit täällä [työkokeilupaidassa] tehdä jatkossakin [palkkatuki-työtä]?”

Haastateltava: Joo kyllä minä tykkään tässä, nää on niin paljon jeesannut minua sanotaanko oikeille raiteille.” H6M42

Toisaalta myös varsinaista palkkatyötä kaivattiin, mutta sitä ei joko ollut tarjolla tai sitten ei oltu varmoja oman terveyden riittämisestä. Haastatteluista kuitenkin sai mielikuvan, että fyysiseenkin työhön pystyttiin ainakin osan aikaa viikosta, ja parhaimmillaan työtoiminnassa mukana oltiin viitenä päivänä viikossa. Palkkatyöläisen näkökulmasta voi tuntua erikoiselta, että työtoiminnan piirissä tehtyä työtä vastaan saatu 9 euron päiväkorvaus lisänä työttömyyskorvaukseen herätti kiitollisuutta:

”Haastattelija: Tuntuuko, että jotenkuten pärjää arkielämässä ilman täyttä palkkaa?”

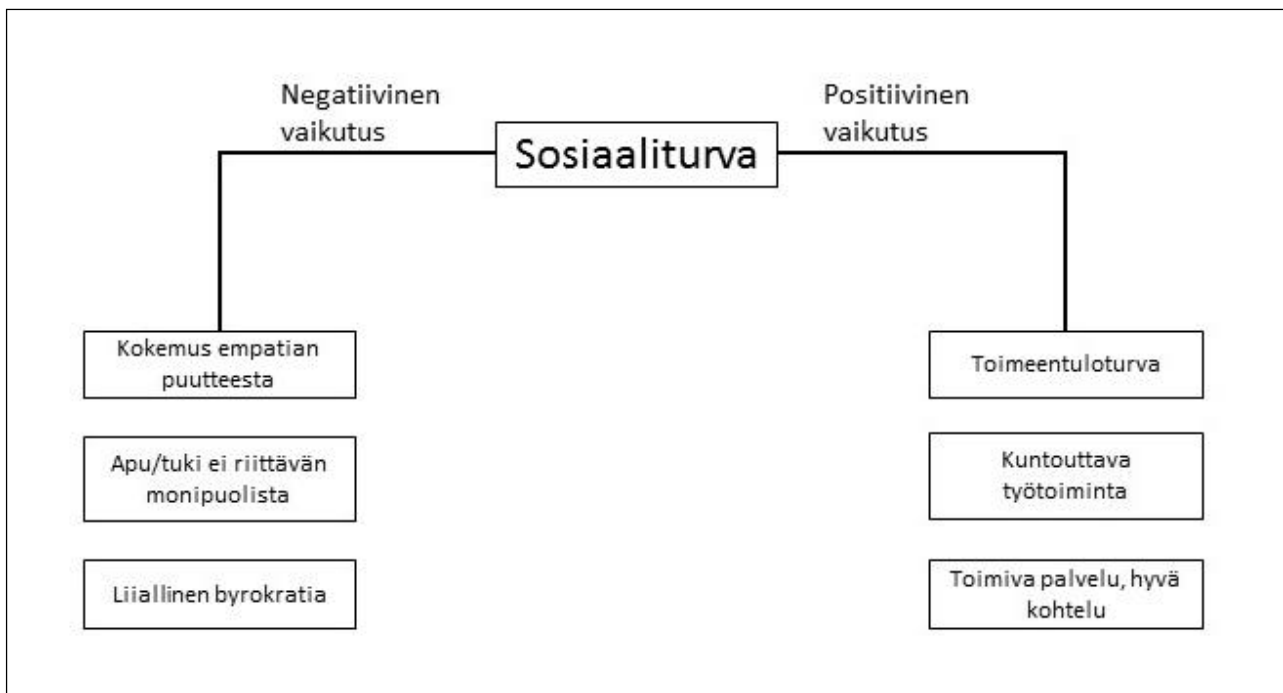
Haastateltava: Kyllä minä pärjään hirveen hyvästi, varsinkin näin kun minä saan tuon 9 euroa päivältä.” H12N56

”No nyt tuli esimerkiksi 210 euroa se on niinku, no kyllä mä tyytyväinen oon silleen tuohon että se on työttömyyskorvauksella ja näin tuommonen, mut kyllähän minä töissäkin käyn että.” H6M42

Yhteenvetona totean, että pääsääntöisesti haastateltavani olivat tyytyväisiä sosiaaliturvan takaamiin julkisiin palveluihin sekä toimeentuloturvaan. Erityisesti mielenterveyspalveluiden ja sosiaalityön tärkeä merkitys korostui kertomuksissa. Niihin oltiin valtaosin tyytyväisiä, mutta se aiheutti katkeruutta ja pettymystä, jos kohtelu joko terveys- tai sosiaalipalveluiden piirissä oli koettu huonoksi. Yksittäisten työntekijöiden roolia pidettiin olennaisena, niin hyvässä kuin pahassa. Avulias ja empaattinen sosiaalityöntekijä tuntui olevan parhaimmillaan hyvin tärkeä voimavara, mutta pahimmillaan kylmäkiskoinen kohtelu sosiaalityöntekijän taholta saattoi heikentää luottamusta sosiaalipalveluihin ja saada aikaan epäluottamusta järjestelmää ja omia mahdollisuuksia kohtaan.

Kuntouttavan työtoiminnan rooli näyttäytyi positiivisena, sillä se tarjosi mahdollisuuden unohtaa murheet, ja se rytmitti hyvin arkea. Työn kautta saatiin myös sosiaalisia kontakteja. Samaa asiaa ajoivat joskus myös yhdyskuntapalvelu tai vapaaehtoistyö. Haastateltavilla ei vaikuttanut olevan tavoitteena olla tekemättä mitään ja nauttia mahdollisimman paljosta vapaa-ajasta. Päinvastoin, liika vapaa-aika saattoi olla jopa pelottavaa, koska silloin ahdistavat ajatukset tai kivut saivat helposti otteen. Kuntouttavassa työtoiminnassa mukana olevia haastateltavia ei vaikuttanut haittaavan se, että työstä ei maksettu normaalia palkkaa. Lisäansio kuntouttavaan työhön osallistumisesta on 9 euroa päivältä. Aiemmassa luvussa käsitelty sopeutumismekanismi saattaa osaltaan selittää tätä seikkaa, ja palaan asiaan viidennessä luvussa.

KUVIO 6. Sosiaaliturvan vaikutuksia

4.3 Yhteenvetoa sekä alustavaa pohdintaa tuloksista

Tutkimukselleni asettamiani tutkimuskysymyksiä ovat:

1. Mitkä ovat keskeiset pitkäaikaista viimesijaisen sosiaaliturvan käyttöä työikäisessä väestössä selittävät tekijät asiakkaiden näkökulmasta?

2. Millaiset tekijät tukevat haastateltavien selviytymistä arjessa?
3. Millaisena haastateltavat näkevät yhteiskunnan palvelujärjestelmän roolin hyvinvointinsa edistäjänä?

Seuraavaksi vedän yhteen niitä vastauksia, joita tutkimukseni valossa voin näihin kysymyksiin esittää.

Mitkä olivat keskeiset pitkäaikaista viimesijaisen sosiaaliturvan käyttöä työikäisessä väestössä selittävät tekijät asiakkaiden näkökulmasta?

Haastateltavieni tarjoamat selitykset omalle elämäntilanteelleen olivat pääasiassa melko yksilökeskeisiä, ja yleisimmin pääsyynä pidettiin terveydellisiä ongelmia. Aineistossa esiintyi paljon niin fyysisiä kuin mielenterveydellisiäkin ongelmia, joiden haastateltavat katsoivat heikentävän työkykyään. Muita selityksiä olivat puutteellinen koulutus ja aiempi päihderiippuvuus, tosin nämä syyt tulivat hieman vähemmän esille.

Sosiologinen viitekehys vaatii viemään päättelyä yksityisestä yleisempään, eli sijoittamaan yksilökeskeiset tulokset laajempaan yhteiskunnalliseen kontekstiin. Tämän vuoksi tarkastelin syitä pitkäaikaiseen sosiaaliturvan käyttöön ja työllistymisen esteisiin toimintamahdollisuuksien kautta. Kaikilla ihmisillä ei ole yhtäläisiä toimintamahdollisuuksia saavuttaa arvostettuja toimintoja, kuten työpaikkaa tai kohtuullista kulutusta. Tutkimuksessani selvisi, että ympäristön asettamat vaatimukset olivat useimmille haastateltavilleni liian kovia. Esimerkiksi työelämään pääsemiseksi ja siellä pärjäämiseksi olisi tarvittu toimintamahdollisuuksia, jollaisia haastateltavillani ei useinkaan ollut. Tällaisia olivat esimerkiksi riittävä terveys tai tarvittava koulutus. Parilla haastateltavalla oli niin hankala terveydellinen tilanne, että he toivoivat pääsevänsä eläkkeelle ja saavansa sitä kautta edes hieman paremman elintason. Tällaisissa tapauksissa vaikutti siltä, että palvelujärjestelmämme ei ollut toiminut riittävän hyvin. Tämä aiheutti haastateltavien toimintamahdollisuuksien kaventumista.

Edellä kuvatuista toimintamahdollisuuksien rajoitteista kärsivien ihmisten patistaminen töihin aktiivipolitiikan keinoin tuskin olisi kovin hedelmällistä. Se luultavasti lisäisi inhimillistä kärsimystä, mutta ei työn tarjontaa. Keinoja esimerkiksi kouluttamattomien työllisyysasteen nostamiseen pitäisi etsiä ennemmin matalasti koulutetun työvoiman kysynnän lisäämisestä sekä houkuttamista pitkäaikaistyöttömille ja syrjäytymisvaarassa oleville nuorille – eli pienten työtulojen ja sosiaaliturvan yhteensovittamisesta (Hiilamo 2014).

Haastatteluni eivät siis antaneet merkittävällä tavalla viitteitä siitä, että haastattelemani henkilöitä voisi syyttää laiskuudesta tai haluttomuudesta tehdä työtä. Keskustelussa työttömyyden syistä kannattaa muistaa rakenteellisen työttömyyden ongelma. Yle Uutiset uutisoi, että tämän vuoden heinäkuun lopussa Kuopion työttömyysaste oli 15,1 prosenttia, mikä tarkoittaa, että työttömien määrä oli 8000. Kuopiossa työttömyys on ollut yli 15 prosentin viimeksi vuoden 2002 heinäkuussa. ELY-keskuksen arvion mukaan työttömyys jatkaa Pohjois-Savossa syksyn aikana selvää kasvua, vaikka avointen työpaikkojen osalta on nähtävissä pientä positiivista kehitystä. (Yle Uutiset 2015b.) Tämän vuoden elokuussa työttömänä oli 1077 ihmistä enemmän kuin vuotta aiemmin. Pitkäaikaistyöttömien määrä oli kasvanut vajaan viidenneksen kyseisellä aikavälillä.

Millaiset tekijät tukivat haastateltavien selviytymistä arjessa?

Sosiaaliset suhteet osoittautuivat hyvin merkittäväksi selviytymistä tukevaksi tekijäksi aineistossani. Sosiaalisista suhteista saatiin elämään sisältöä, tukea ja taloudellista apua. Niiden voi olettaa vahvistaneen haastateltavieni sosiaalista kimmoisuutta eli kykyä selviytyä vastoinkäymisistä. Sosiaalista kimmoisuutta lisäsivät myös järjestötoiminta sekä sosiaaliturvan tarjoamat mahdollisuudet.

Haastatteluissa nousi esille sopeutumista kuvaavia asenteita ja ajattelutapoja. Tavoitteet ja haaveet oli pyritty suhteuttamaan elintasoon, ja joissain tapauksissa eteenpäin pyrkivä asenne vaikutti puuttuvan kokonaan. Kuitenkin valtaosa haastateltavistani vaikutti eteenpäin pyrkiviltä. Heillä oli yleensä jokin elämäntehtävä tai esimerkiksi ammatillinen tai koulutuksellinen tavoite. Uskon tämän olleen merkittävä selitys heidän optimismilleen.

Kannustinongelma ei vaikuttanut olennaiselta haastateltavieni elämää määrittävältä tekijältä. Yleensä töihin olisi haluttu lähteä, jos se olisi ollut mahdollista. Väitteet liian korkeista tuista eivät siis saaneet tässä tutkimuksessa tukea. Valtaosa vastaajista joutui turvautumaan taloudelliseen tukeen joko läheisten ja järjestöjen taholta. Tämä kertoo perusturvamme riittämättömästä tasosta, tai mahdollisesti siitä, etteivät haastateltavani osanneet tai halunneet hakea heille kuuluvia tukia. Myös väittämä, että sosiaaliturvan varassa elävät ihmiset valitsisivat välittömän edun kauempana tulevaisuudessa olevan edun sijaan, ei vaikuttanut tämän aineiston perusteella todennäköiseltä. Sen sijaan haastateltavilla ei vaikuttanut olevan juurikaan mahdollisuuksia tehdä valintoja, joilla saavutettaisiin suuri tulevaisuuden hyöty. Tästä esimerkkinä on nopeampi pääsy osaksi työelämää.

Yhteiskunnalla on mahdollisuus tukea yksilöiden selviytymistä monin tavoin. Luonnollisesti sosiaaliturvalla ja terveydenhuollolla ovat hyvin olennaiset roolit sen varassa elävien ihmisten hyvinvoinnin ja mahdollisuuksien kannalta. Sosiaalipalvelut voivat lisätä asiakkaidensa toimintamahdollisuuksia

esimerkiksi tarjoamalla erilaisia arkea tukevia palveluita, tietoa ja sosiaalista tukea. Järjestöjen mahdollisuudet mielekkään tekemisen ja sosiaalisten verkostojen tarjoamisessa ovat myös hyvät, ja niiden rooli on yhteiskunnassamme monella tavalla ensiarvioisen tärkeä. Tämän vuoksi yhteiskunnan tuki kolmannelle sektorille saattaa välillisesti tukea suuria määriä hankalassa tilanteessa eläviä ihmisiä, joilla on puutteelliset toimintamahdollisuudet tai muut selviytymiskeinot.

Millaisena haastateltavat näkivät yhteiskunnan palvelujärjestelmän roolin hyvinvointinsa edistäjänä?

Kuten on jo käynyt ilmi, yhteiskunnan palvelujärjestelmällä on moninaiset mahdollisuudet sen asiakkaiden hyvinvoinnin tukemiseksi. Toimeentuloturva ehkäisee Suomessa tehokkaasti absoluuttista köyhyyttä, mutta suhteellinen köyhyys on myös meillä ongelmana. Tässä tutkimuksessa haastatellut henkilöt kuitenkin kuvasivat olevansa melko tyytyväisiä tukiensa tasoon, vaikka monet joutuivat ottamaan vastaan taloudellista apua läheisiltään tai järjestöiltä. Sen sijaan sosiaaliturvaan liittyvä byrokratia saattoi olla hyvin turhauttavaa. Samoin kritiikkiä sai liian herkkä ”sakottaminen” osa-aikaisten töiden tekemisestä.

Palveluissa saatua henkilökohtaista kohtelua pidettiin hyvin tärkeänä. Työntekijän empaattisuus merkitsi paljon, ja kylmäkiskoisuus aiheutti pettymyksen ja katkeruuden tunteita. Yhteydenottoa viranomaisiin saatettiin jopa jännittää melko paljon, koska sen ajateltiin olevan työntekijästä kiinni, millaista palvelua kulloinkin saa. Myös harkinnanvaraisten tukien saamisen ajateltiin toisinaan riippuvan henkilöstä, jolta sitä haetaan. Siitä oltiin hyvin kiitollisia, kun kohdalle oli sattunut tehokas ja empaattinen viranomainen. Parhaimmillaan esimerkiksi sosiaalityöntekijältä sai todella arvokasta apua asunnon hankkimisesta lähtien.

Kuntouttava työtoiminta eri järjestöissä oli monelle haastateltavalle tärkeää. Se rytmitti päivää, tarjosi hyödyllisyyden tunteita ja lisäsi sosiaalista kanssakäymistä. Toiminta edesauttoi myös päihdeongelmista ja mielenterveysongelmista toipumista. Kuntouttavalla työtoiminnalla vaikutti siis olevan erittäin positiivinen vaikutus haastateltavien selviytymiseen ja mahdollisuudesta oltiin kiitollisia. Tämä oli mielenkiintoista, sillä itse oletin, että työn tekeminen 9 euron päiväkorpauksella aiheuttaisi ainakin jonkinlaisia epäoikeudenmukaisuuden tunteita. Kyse saattoi olla sopeutumisesta. Toisaalta on myös mahdollista, että tutkijalle haluttiin vakuutella tyytyväisyyttä, koska epäkiitollisuuden näyttämisen pelättiin aiheuttavan paheksuntaa.

Keitä pitkäaikaiset toimeentuloturvan käyttäjät tässä tutkimuksessa olivat?

Köyhien joukko on hajanainen ryhmä, vaikka heitä usein yhtenäistetään yhteiskuntapolitiikassa esimerkiksi syrjäytymisen kaltaisilla käsitteillä. Erilaisista hyvinvointivajeista kärsivien köyhien ryhmässä elintaso ja elämänlaatu sekä elämäntavat voivat vaihdella niin paljon, että köyhien tarkasteleminen yhtenä ryhmänä on ongelmallista. (Saari 2015, 162–163.) Tästäkin huolimatta pyrin seuraavaksi tekemään suuntaa-antavaa yhteenvetoa siitä, millaisena joukkona pitkäaikaiset toimeentuloturvan käyttäjät näyttäytyivät tässä tutkimuksessa.

Pitkäaikaisesti toimeentuloturvan varassa eläneiden ihmisten elämäntilanteisiin saattaa liittyä monimutkaisia ongelmia, jotka eivät ole suoraan yhteydessä pelkkään taloudelliseen niukkuuteen. Toisin sanoen heidän tyytyväisyytensä elämään ei välttämättä nousisi paljon, vaikka heidän rahatilanteensa kohentuisi merkittävästi. Tällaisten ihmisten kohdalla puhutaan huono-osaisuuden kasautumisesta. Kortteisen & Tuomikosken (1998) mukaan huono-osaisuuden kasautumista voi kuvata työttömyyden, köyhyyden ja sairastavuuden avulla. Mitä enemmän ongelmat keskittyvät samoille ihmisille, sitä selvemmin huono-osaisuus kasautuu. Heidän mukaansa suomalaiset työttömät selviytyvät keskimäärin varsin kohtuullisesti. Vakava huono-osaisuus kasautuu pitkäaikaistyöttömien vähemmistölle.

Jos kaikki tässä haastattelussa mukana olleet määritellään tuloköyhiksi, ja tarkasteluun otetaan mukaan työttömyys ja sairastavuus, voi valtaosan haastateltavistani ajatella olevan kasautuneesti huono-osaisia. Ainakin muutama heistä oli elänyt toimeentuloturvan varassa jo yli 10 vuotta, mutta kaikkien kohdalla asia ei selvinnyt. Lisäksi moni jäljitti ongelmiansa alkamisen jo lapsuuteen tai nuoruuteen. Huono-osaisuuden kasautumisen voisi sanoa olleen aineistossani yleistä, ja usein se oli alkanut jo pidemmän aikaa sitten.

Asia ei kuitenkaan ole niin yksinkertainen. Objektiiiviset ja subjektiiviset mittarit köyhyydestä ja eriarvoisuudesta antavat usein keskenään erilaisia tuloksia. Ulkopuolelta arvioitu ja ihmisen itsensä kokema huono-osaisuus eivät välttämättä kohtaa. Toisin sanoen huono-osaisuuden ulkoinen kategorisointi ei aina vastaa ihmisten omaan identiteettiin perustuvaa määrittelyä. (Ohisalo, Laihiala & Saari 2015.)

Tässä tutkimuksessa haastateltavat vaikuttivat olevan melko tyytyväisiä elämäänsä. Toisaalta tuloksen voi kyseenalaistaa, jos sitä tarkastellaan sopeutumisen, lyhyen haastattelun ja selviytymisen eetoksen valossa. Kyse saattoi olla siitä, että haastateltavat vakuuttelivat joko itseään tai haastattelijaa omasta tyytyväisyydestään, tai luottamusta haastattelijaan ei tuossa ajassa ehtinyt syntyä. Eräs haastateltava ei juuri mitenkään antanut haastattelun aikana ymmärtää, että olisi tyytymätön elämäänsä.

Kun lopuksi totesin, että hän vaikutti olevan melko tyytyväinen tilanteeseensa, hän vastasi painokkaasti, että ei kyllä ole. Hän ei kuitenkaan suostunut asiaa sen enempää valottamaan vaan tyytyi toteamaan, että haluaisi vaihtaa monta asiaa pois, mutta enää ei pysty siihen.

Otettiin subjektiivinen näkökulma huomioon tai ei, voi ainakin osan haastateltavistani mielestäni kategorisoida kasautuneesti huono-osaisiin. Nostin tähän aineistostani erään melko äärimmäisen tapausesimerkin kuvaamaan huono-osaisuuden monia ulottuvuuksia. Kyse on haastateltavan omista kertomuksista ja näkökulmista, eikä niitä ollut mahdollista mitenkään todentaa.

Nuori nainen on lähtöisin perheestä, jossa on alkoholismia. Koulussa häntä kiusataan, ja luottamus muita ihmisiä kohtaan kolhiintuu pahoin. Hän joutuu muuttamaan jo alaikäisenä pois kotoa säilyttäen kuitenkin hyvät välit toiseen vanhempaansa. Samalla hänestä tulee toimeentulotuen asiakas. Hän käy myös terapiassa, joka toimii hyvin siihen asti, kunnes terapeutti yhtäkkiä ilmoittaa, että jää eläkkeelle. Luottamus terapian mahdollisuuksiin heikkenee. Lapsisosaaliryöissä menee hyvin kunnes sosiaalityöntekijä vaihtuu. Kemat eivät kohtaa. Nuori irtisanotaan koulusta ja hän alkaa käyttää runsaasti alkoholia. Päihteidenkäyttöä ei kuitenkaan jatku montaa vuotta. Nuori nainen kokeilee useampaa koulua, mutta kaikki jäävät kesken. Täysi-ikäisenä hän löytää sosiaalipalveluista apua työllistymiseen ja aloittaa kuntouttavassa työtoiminnassa. Tämä työ ei kuitenkaan onnistu. Epäselvyydet byrokratian kanssa ovat nimittäin sakottaneet kuukausituloja reilusti, ja nainen sanoo joutuneensa fyysisen työn ohella käytännössä näkemään nälkää. Epäreiluuden kokemus vie viimeisetkin työhalut, ja luottamus myös sosiaaliviranomaiseen kärsii jälleen pahoin. Siivousalan osa-aikaiset työtään eivät onnistuneet, sillä nainen koki tuleensa kohdelluksi välinpitämättömästi. Elämään ovat nuoresta lähtien kuuluneet myös sairaalajakso, sillä takana on vakava onnettomuus ja vaikeuksia syömisestä. Nainen elää nyt avoliitossa ja on iloinen parisuhteestaan. Pärjääminen on kuitenkin hankalaa, ja erityisesti nälkä esiintyy haastattelussa arkea haastavana vakavana ongelmana. Velkaa on jo useita tuhansia euroja. Nainen on pian lähdessä opiskelemaan, mutta pelkää, että esimerkiksi syömisvaikeudet sotkevat opiskelun. Tunnelma on kuitenkin optimistinen.

Esimerkissä esiintynyt haastateltava oli kokenut elämässään kovia, eikä ollut onnistunut kunnolla sopeutumaan opiskelu- tai työpaikkoihin. Kokemukset palvelujärjestelmästä saadusta kohtelusta olivat melko huonoja, ja ihmisiin oli yleensä hankalaa luottaa. Taloudelliset ongelmat vaivasivat huomattavan paljon. Haastateltava ei kuitenkaan ollut luovuttanut tai lannistunut. Useammista epäonnistumisista huolimatta hän oli edelleen päättäväinen tavoitellessaan mielekästä koulutusta ja työpaikkaa. Vaikka ongelmien voimakkuus ja kasautuneisuus vaihtelivat haastateltavieni kesken melko paljon, voi tuollaisen sinnikkyuden nähdä luonnehtivan myös valtaosaa muista haastateltavista.

Saari (2015, 168–173) on jakanut huono-osaisuuden viidelle eri tasolle. *Ensimmäisellä tasolla* määrittävä tekijä on alhainen elintaso, ja tarkastelun kohteena ovat käytettävissä olevat tulot. Alhainen elämänlaatu on tässä ryhmässä vähäistä, eikä suurin osa siihen kuuluvista ihmisistä määritä itseään huono-osaisiksi. *Toisella tasolla* huono-osaisuus kytkeytyy viimesijaiseen sosiaaliturvaan. Tähän ryhmään kuuluvilla tulot ovat selkeästi pienemmät kuin edellisellä tasolla olevilla keskimäärin, vaikka lopullista tulokriteeriä Saari ei ole määritellytkään. Toisella tasolla elämään tyytyväisyys on kohtuullisen hyvää, huono-osaisen identiteetti vähäistä, ja ryhmäytyminen muiden samalla tasolla olevien kanssa on myös vähäistä. *Kolmannella huono-osaisuuden tasolla* viimesijaista turvaa joudutaan täydentämään muilla keinoin, kuten ruoka-avulla, päihde- ja mielenterveyspalveluilla tai diakoniatyön palveluilla. Tällä tasolla elämään tyytyväisyys on kohtuullista, huono-osaisen identiteetti merkittävä, ja ryhmäytymistä muiden samassa tilanteessa olevien kanssa esiintyy jonkin verran. *Neljännellä tasolla* huono-osaisuus sijoittuu huono-osaisuuden syvimpiin notkelmiin, joita ovat Saaren mukaan esimerkiksi eri kaupunkien tietyt yksittäiset ja yleensä tunnetut vuokratalot, jotka ovat toimineet kaikkein huono-osaisimpien asuin taloina. Noista taloista useimmat ovat perustettu organisoitujen yhteisöjen toimesta. *Neljännellä tasolla* yhdistyvät sekä resurssipohjainen että koettu huono-osaisuus, jatkuva keskinäinen vuorovaikutus ja ryhmän sosioekonominen samankaltaisuus. Huono-osaisen identiteetti on tällä tasolla suhteellisen vahva. Neljännelle tasolle sijoittuvat muun muassa asunnottomat sekä suonensisäisten huumeiden käyttäjät. *Viidennellä eli alimmalla tasolla* on huono-osaisten laitosväestö. Tämän ryhmän ydin elää vuosia vankilassa tai oikeuspsykiatrian yksiköissä, eikä heidän huono-osaisuudesta ole epäselvyyttä. Elämään tyytyväisyys on todennäköisesti alhaista, ja huono-osaisen identiteetti on vahva ja ryhmäytyminen jatkuva.

Jos haastateltavani sijoitettaisiin näille tasoille, sijoittuisivat he arvioni mukaan pääasiassa tasolle kaksi tai kolme. Valtaosa joutui toimeentuloturvan lisäksi turvautumaan ulkopuoliseen taloudelliseen apuun, ja moni käytti myös mielenterveyspalveluita. Useimmat olivat kuitenkin melko aktiivisia, ja elämään tyytyväisyys vaikutti olevan vähintään kohtuullinen. Identiteettiä en tässä tutkimuksessa tutkinut, mutta en usko kaikkien haastateltavieni omaksuneen huono-osaisen identiteettiä kovin vahvasti. Vaikutti myös siltä, että ainakin muutama haastateltava oli pian saamassa mahdollisuuden pyrkiä työelämään uuden koulutuksen turvin, joten huono-osaisuus saattoi jäädä vain väliaikaiseksi tilanteeksi.

Muutaman haastateltavistani sijoittaisin huono-osaisuuden neljännelle tasolle. Tutkimukseen osallistuneiden joukossa oli yksi asunnoton sekä muutama entinen vanki ja huumeidenkäyttäjä. Asia jäi hieman epäselväksi, mutta käsittääkseni he olivat ainakin jonkin verran velkaantuneita, ja päihdeongelmat oli vasta melko hiljattain saatu kuriin. Näkyvissä saattoi kuitenkin olla myös ”nouseminen”

kolmannelle tasolle, sillä ryhmään lukemani henkilöt eivät kuvanneet elämänlaatuaan erityisen alhaiseksi. Sen lisäksi heillä oli kontakteja myös muualla kuin omassa viiteryhmässään, ja he osallistuivat esimerkiksi erilaisiin järjestötoimintoihin. Lähitulevaisuuden tavoitteena saattoi myös olla palkkatuetuun työhön pääseminen.

5 POHDINTA

Tämän tutkimusprosessin aikana sain huomata, kuinka heterogeeninen joukko suomalaiset toimeentuloturvan pitkäaikaiset käyttäjät ovat. Kunkin elämäntarina, toimintamahdollisuudet sekä voimavarat ovat yksilöllisiä. Valtaosin haastatteluistani välittyi melko toiveikas mielenmaisema, mutta muutamien haastateltavan kertomuksia sävyttivät katkeruuden ja näköalattomuuden tunteet. Tutkimuksessa selvisi, kuten jo monissa aiemmissakin, että joillekin meistä kasautuu jo lapsuudesta lähtien vaikeuksia, joiden seuraukset saattavat olla melko tuhoisia. Toisinaan ihmiset, joiden sosiaalista kimmoisuutta kolhut ovat kuluttaneet lapsuusvuosista lähtien, joutuvat kamppailemaan vielä aikuisinakin esimerkiksi toimeentulovaikeuksien tai päihdeongelmien kanssa. Mieleeni heräsi tutkimusprosessin aikana kysymys, tunnistaako järjestelmämme asiakkaidensa joukosta riittävän hyvin sellaiset ihmiset, joilta on jokseenkin kohtuutonta vaatia normaalina pidettyä suoritustasoa ja menestystä esimerkiksi työmarkkinoilla. Erityisesti nuoriin toimeentuloturvan asiakkaisiin kohdistuu vastikkeellisuutta, johon vastaaminen voi tuottaa vaikeuksia. Vastikkeellisuus, johon ei syystä tai toisesta pystytä vastaamaan, voi johtaa yksilön entistä vaikeampaan ja monimutkaisempaan elämäntilanteeseen, kuten syvään köyhyyteen.

Synkistä hetkistä huolimatta aineiston kerääminen oli antoisaa ja pääsin tapaamaan hyvin sinnikkäitä ja positiivisen elämänasenteen omaavia ihmisiä. Huumori oli usein haastatteluissa läsnä, ja keskustelu oli toisinaan hyvin vuorovaikutteista. Koen, että sain tutkimuskysymyksiini vastauksia. Vaikka en voi tulosteni perusteella tehdä mahtipontisia yleistyksiä, uskon keränneeni arvokasta tietoa ihmisten omakohtaisista kokemuksista. Laadullinen lähestymistapani antoi yksittäisille ihmisille äänen, ja juuri sitä monet haastateltavani toivoivatkin.

Tutkimukseni tulokset olivat monilta osin yhteneväisiä johdantoluvussa esittelemieni haastatteluihin pohjautuvien tutkimusten kanssa (Ritakallio 1991, Isola, Turunen, Hänninen, Karjalainen & Hiilamo 2015, Hirvilammi & Mäki 2015). Yksi Ritakallion (1991) tutkimuksen keskeisistä tuloksista oli, että toimeentulotukiasiakkaiden keskeisin ongelma ei vaikuttanut olevan taloudellinen köyhyys. Toimeentulotuessa tuli esiin erityisesti se köyhyys, johon liittyy epävakaata työmarkkina-asema ja elämäntilanteen ongelmat. Myös tässä tutkimuksessa taloudelliset ongelmat eivät yleensä näyttäytyneet ongelmista pahimpina. Haastateltavieni elämä toki oli niukkaa, ja muilta saatuun taloudelliseen apuun turvauduttiin usein. Muutamaa tapausta lukuun ottamatta taloudellinen köyhyys ei kuitenkaan ihmisten kertomuksissa korostunut ensisijaisena ongelmana. Sen sijaan terveydelliset tekijät ja niiden seu-

rausta oleva heikko työmarkkina-asema olivat keskeinen ongelma, joka heikensi elämänlaatua. Ritakallion aineistossa korostui myös hyvinvointipuutteiden kasautuneisuus toimeentulotukiasiakkaiden kohdalla. Hän määritteli puolet aineistonsa tapauksista sellaisiksi, jotka kärsivät kasautuvista hyvinvointipuutteista. Puolet asiakkaista olivat siis sellaisia, joita kosketti vähintään kolme näistä kriteereistä: epävakaata työmarkkina-asema, materiaaliset elinolo-putteet, sairastavuus, heikko sosiaalinen ankkuroituminen, sosiaalinen moniongelmaisuus ja elämänhallinnan kokeminen puutteellisena. Tässä tutkimuksessa saamani tulokset eivät ole verrattavissa edellä mainittuun Ritakallion tulokseen. Arvioni mukaan epävakaata työmarkkina-asema ja sairaudet olivat yleinen yhdistelmä haastateltavien elämässä. Sen sijaan sosiaalinen kiinnittyminen ja elämänhallinta koettiin usein melko hyvinä. Täytyy kuitenkin muistaa, että käytössäni ei ollut objektiivisia mittareita, vaan tutkimukseni perustui haastateltavien omaan kokemukseen. Ritakalliolle selvisi myös, että perheettömät miehet olivat väestöosuutensa verraten asiakaskunnassa voimakkaasti yliedustettuina. Oman tutkimukseni perusteella tällaisia päätelmiä ei voinut tehdä aineiston suppeudesta johtuen.

Toimeentuloturvilla eläminen aiheutti haastateltavilleni epävarmuutta. Haastateltavat tiedostivat, että taloutta voi horjuttaa yksikin ylimääräinen kustannus, kuten sairastuminen tai pölynimurin hajoaminen. Myös Isolan ym. (2015) sekä Hirvilammin & Mäen (2013) tutkimuksissa todettiin, että toimeentulotuen saajilla ei ole turvaa tuovia säästöjä. Pienituloisuus rajoitti elämää myös esimerkiksi harrastusten osalta (Hirvilampi & Mäki 2013), kuten tässäkin tutkimuksessa kävi ilmi. Isola ym. (2015) uskovat, että varmuus katkeamattomasta toimeentulosta voisi kannustaa vastaanottamaan pieniäkin työtarjouksia. Oman aineistoni perusteella olen samaa mieltä. Etenkin henkilöt, jotka eivät ole varmoja omasta terveydentilastaan, lähtisivät varmasti helpommin kokeilemaan työelämää, ellei siihen liittyisi niin isoja taloudellisia riskejä. Samoin kuormittuneen ihmisen työntöä voi heikentää tieto siitä, että pieni työkeikka aiheuttaa ison määrän byrokratiaa. Tämän vuoksi pitäisi miettiä sellaisia muutoksia sosiaaliturvaan, jotka helpottaisivat ja tekisivät turvallisempaa työn vastaanottamisesta.

Isolan ym. (2015) mukaan myötätuntoiset kohtaamiset sekä vertaiset ja luontevat ympäristöt edistävät selviytymistä. Tämä tuli ilmi myös omassa tutkimuksessani, ja etenkin sosiaalityöntekijöiden suhtautumisella oli paljon merkitystä. Järjestötoiminnan kautta saatiin sosiaalista tukea ja vertaiskontakteja. Sen sijaan häpeän tai yksinäisyyden tunteet eivät omassa aineistossani korostuneet, toisin kuin Isolan ja muiden tutkimuksissa. Useimmat haastateltavani kertoivat, että heidän elämässään oli riittävästi luotettavia ihmisiä.

Isola ja muut tutkijat (2015) painottavat myös mielekkään elämänsisällön ja osallisuuden kokemusten myönteistä vaikutusta elämänlaatuun. Omassakin tutkimuksessani haastateltavat kaipasivat työelämään usein juuri siksi, että se tarjoaisi sisältöä, mielekästä tekemistä ja mahdollisuutta olla hyödyksi. Näitä kokemuksia saatettiin saada myös vapaaehtoistoiminnasta tai työtoiminnasta.

Hirvilammi & Mäki (2013) jakoivat perusturvan saajien toimintamahdollisuuksien rajoitteet yksilön omaan elämäntilanteeseen liittyviin rajoituksiin ja sosiaaliseen ympäristöön liittyviin rajoituksiin. Omaan elämäntilanteeseen liittyvät rajoitukset liittyivät koulutukseen, sairauksiin ja velkaantumiseen. Kaksi ensimmäistä rajoitusta korostuivat tässäkin tutkimuksessa. Iso osa haastateltavistani oli matalasti koulutettuja, ja moni katsoi riittävän koulutuksen puutteen rajoittavan mahdollisuuksia. Fyysiset ja psyykkiset sairaudet eivät pelkästään rajoittaneet toiminta mahdollisuuksia vaan aiheuttivat myös paljon kärsimystä. Velkaantuminen sen sijaan ei noussut aineistossani esiin kovin vahvasti toimintamahdollisuuksia rajoittavana tekijänä. Esimerkiksi pikavippeihin ei kukaan myöntänyt turvautuneensa, toisin kuin Hirvilammin & Mäen tutkimuksessa. Parissa haastattelussa kyllä pohdittiin työskentelyn mielekkyyttä, kun iso osa palkasta menee velkojen maksuun, mutta töihin oli silti päätetty pyrkiä. Varsinaisen kannustinongelmana en siis velkaantuneisuutta omassa aineistossani havainnut.

Sosiaaliseen ympäristöön liittyviä rajoituksia olivat Hirvilammin & Mäen (2013) tutkimuksessa sosiaalisten suhteiden puute, elatusvastuu ja hoivavelvoitteet sekä viranomaisten ja sosiaaliturvajärjestelmän ongelmat. Heidän haastattelemistaan perusturvan saajista osa asemoi itsensä hyvin sosiaalisiksi, mutta osa koki perusturvan varassa elämisen yksinäiseksi. Omatkin haastateltavani erosivat toisistaan paljon sosiaalisen aktiivisuuden suhteen. Harva kuitenkaan myönsi kokevansa yksinäisyyttä, ja valtaosalla oli mielestään riittävästi ihmissuhteita. Kuten olen jo aiemmin todennut, valikoitui haastateltavakseni melko aktiivisia ihmisiä, jotka yleensä olivat mukana jonkin järjestön toiminnassa. Tämä voi osaltaan selittää kokemuksia tyydyttävästä sosiaalisesta elämästä. Hirvilammin & Mäen aineistossa esiintyy hoivavelvoitteita, jotka rajoittivat toimintamahdollisuuksia. Omaan tutkimukseeni osallistui muutama yksinhuoltaja, jotka joutuivat oman pärjäämisensä lisäksi huolehtimaan myös lastensa pärjäämisestä. Lapset vaikuttivat kuitenkin olevan myös hyvin tärkeä voimavara ja tarjosivat elämälle tehtävän. Eräs puolisonsa menettänyt yksinhuoltajaäiti tosin kertoi uupuneensa siitä, että joutui olemaan lapselleen sekä äiti että isä. Tuollaisia vastauksia saivat myös Hirvilammi & Mäki tutkimuksessaan, vaikka pääosin perhesuhteet merkitsivät heidänkin haastateltaviltaan läheisten antamaa taloudellista ja sosiaalista tukea.

Hirvilammen & Mäen (2013) tutkimuksessa sosiaalitoimistossa asioiminen koettiin nöyryyttäväksi ja vaikeaksi, ja sosiaaliturvan säädösten kerrottiin rajoittavan työn vastaanottamista. Omassa tutkimuksessani ei juurikaan esiintynyt nöyryytyksen ja häpeän kokemuksia, mutta huonot kohtaamiset sosiaalipalveluissa olivat aiheuttaneet joillekin katkeruutta ja epäluottamusta. Toisaalta myös onnistuneita asiointikokemuksia oli paljon, ja hyvä työntekijä nähtiin tärkeänä voimavarana. Sosiaaliturvajärjestelmän byrokratia koettiin myös minun haastatteluissani hankalaksi, ja työn vastaanottamisen olisi toivottu olevan helpompaa.

Kannustinloukuista on olemassa vain vähän tutkimustietoa. Esittelin johdantoluvussa Virjon ym. (2006) sekä Parpon (2004) aihetta koskevat tutkimukset. Virjon työttömyysturvan saajia koskevassa tutkimuksessa kannustinloukut eivät vaikuttaneet olennaiselta työttömyyttä lisäävältä seikalta. Parpon tutkimuksessa 13 % vuoden aikana työttömyyttä kokeneista kotitalouksista oli työttömyysloukussa, eli tilanteessa, jossa kokopäivätyön vastaanotto ei oleellisesti lisää kotitalouden käteen jääviä tuloja. Parpo kuitenkin suhtautuu tuloksiensa yleistettävyyteen varovaisuudella ja toteaa, että on syytä pohtia kuinka suurena tulonsiirtojärjestelmän kannustinongelmaa on perusteltua pitää.

Oman tutkimukseni perusteella lähes kaikki haastateltavistani olivat motivoituneita tekemään työtä, ja osa oli parhaillaan kuntouttavassa työtoiminnassa. Osalla haastateltavistani oli mahdollisuus tehdä osa-aikaista työtä tai pieniä työkeikkoja. Niitä oltiin valmiita tekemään, vaikka se ei välttämättä näkyisikään kuukausituloissa juuri mitenkään. Osaa haastateltavista työnteko kuitenkin mietitytti. Mikäli työskentely ei jostain syystä onnistuisikaan, olisi rangaistuksena karenssi. Tutkimukseen osallistui myös muutama sellainen henkilö, jotka kertoivat terveydentilan estävän työskentelyn kokonaan, mutta eläkepäätöstä ei ollut ainakaan vielä saatu. Vain yksi haastateltava totesi suoraan, ettei ole järkeä mennä töihin, kun saman rahan saa muutenkin. Hänellä oli opiskelut kesken, joten kokopäiväinen työ ei ollut sillä hetkellä tavoitteena.

Tutkimukseni käsittelee aihetta, jota on melko vähän tutkittu Suomessa. Tässä kohderyhmässä ovat harvinaisia etenkin laadulliset tutkimukset, joissa sukellaan syvemmälle ihmisen arkeen ja ajatukseen. Tutkimukseni tulokset ovat monilta osin yhteneväisiä aiempien laadullisten tutkimusten kanssa, mikä lisää tulosten luotettavuutta. Lähestymistapani aiheeseen on kuitenkin osittain uudenlainen myös verrattuna aiempiin tutkimuksiin. Erityisesti sopeutumisen, sosiaalisen kimmoisuuden ja niukuuden teorit tarjoavat aiheeseen uusia tulokulmia. Sopeutumisnäkökulmani asettaa haastateltavieni kuvaukset omasta tyytyväisyydestään ja tavoitteistaan uudensuuntaan valoon. Löysin aineistostani suuren määrän sopeutumiseen viittaavia ajattelutapoja. Monet haastateltavat vaikuttivat olevan vakuuttuneita siitä, että nykyiseen elämäntilanteeseen oli pakko olla tyytyväinen, koska parempaakaan ei

olisi tarjolla. Haaveilua ei pidetty järkevänä, koska suuret tavoitteet olisivat epärealistisia ja aiheuttaisivat pettymyksiä. Tulokseni antavat aiheen olettaa, että koetun tyytyväisyyden mittarit eivät tyhjentävästi kuvaa suomalaisten toimeentuloturvan saajien hyvinvointia.

5.1 Ahtaasta taloudellisesta tulkinnasta kohti monipuolisempaa ihmiskäsitystä

Hyvinvointivaltion instituutiot heijastelevat erilaisia ihmisten käyttäytymistä koskevia oletuksia, jotka eivät ole aina julkilausuttuja (Hiilamo & Saari 2010). Pääministeri Juha Sipilän hallituksen strategisessa ohjelmassa (Valtioneuvoston kanslia 2015) erääksi tavoitteeksi on asetettu, että hallituskauden aikana sosiaaliturvaa uudistetaan osallistavaksi ja työhön kannustavaksi. Tavoite sisältää jo itsessään näkemyksen siitä, että sosiaaliturva passivoi niin merkittävää joukkoa sen käyttäjistä, että asiaan on syytä puuttua hallitusohjelmassa. Väitän omaan aineistooni ja tutkimuskirjallisuuteen perustuen, ettei tätä väitettä kannata pitää iteseselvänä totuutena. Vaikka olettaisimme väitteen olevan totta, pitäisi meidän pysähtyä pohtimaan ihmisluonnon olemusta. Jotta voitaisiin kehittää toimenpiteitä kyseisen tavoitteen saavuttamiseksi, on välttämätöntä määrittää, millaiseen ihmiskäsitykseen niiden kehittämisessä nojataan. On esitettävä kysymys, millaisten asioiden uskomme muokkaavan yksilöiden käyttäytymistä.

Esittelin johdantoluvussa eräänlaisen stereotypian siitä ihmiskäsityksestä, joka esiintyy usein esimerkiksi uusklassisessa talousteoriassa. Kyse oli niin sanotusta *Homo Economicuksesta*, joka toimii rationaalisesti ja pyrkii maksimimaaliseen hyötyyn taloudellisen voiton ja vapaa-ajan suhteen. Tämä ihmiskäsitys johtaa usein siihen päätelmään, että sosiaaliturva passivoi yksilöä. Ajatus ei ole vieras suomalaisille. Ylen Pirstoutunut Suomi –kyselytutkimuksessa selvitettiin suomalaisten ajatuksia sosiaaliturvan vaikutuksista esittämällä väite: ”Suomen sosiaaliturvet johtavat siihen, että liian harva ottaa vastuun omasta pärjäämisestään.” Alle 800 euroa kuukaudessa tienaavien vastaajien joukossa suurin osa ajatteli, että sosiaaliturvet eivät passivoi. Kaikissa tuloluokissa siitä ylöspäin enemmistö uskoi sosiaaliturvan passivoivaan vaikutukseen. Tämä on mielenkiintoinen tulos. Olisi myös mielenkiintoista tietää, kuinka moni sosiaaliturvan passivoivaan vaikutukseen uskovista on itse jossain vaiheessa elänyt sosiaaliturvan tai pienien tulojen varassa. Entä miten he itse ajattelisivat toimivansa, jos joutuisivat tulevaisuudessa tuohon ikävään tilanteeseen? Nämä kysymykset voisivat kertoa, mihin *Homo Economicukseen* uskovat henkilöt perustavat näkemyksensä. Onko heillä aiheesta tietoa tai kokemusta, vai ajattelevatko he ehkä itse olevansa tuon ihmiskäsityksen kaltaisia?

Homo Economicus ihmiskäsityksenä palvelee myös tietynlaista, oikeistolaiseksi miellettyä (talous)politiikkaa. Talouden jatkuvat vaihtelut ovat syventäneet epävarmuutta työmarkkinoilla ja saaneet ihmiset etsimään syyllisiä arkensa kurjistumiseen. Pulkan mukaan poliitikot ja media ovat toisinaan valinneet helpomman tien ja syyttävät laiskottelevia työttömiä sen sijaan, että olisivat perehtyneet tutkimuksiin ja vaihtoehtoihin talousteorioihin. Uusklassisen talousteorian pohjalta tehdyt politiikkasuositukset ja ”laiskat työttömät” -diskurssi vahvistavat toinen toisensa legitimizeettiä, mikä lisää niiden yleistä hyväksyttävyyttä. (Pulka 2014, 94.) Sosiaaliturvan heikentäminen ja vastikkeellistaminen ovat vaatineet tällaisen ihmiskuvan ”myymistä” suomalaisille, sillä muuten ne torjuttaisiin huono-osaisten syyllistämisenä ja rakenteellisten ongelmien yksilöllistämisenä (Julkunen 2001, 172).

Oletukseni edellä kuvatun ihmiskäsityksen virheellisyydestä johti minut tutkimaan pitkäaikaisten sosiaaliturvan käyttäjien omia näkemyksiä siitä, miksi he ovat tuossa tilanteessa. Kun etsin haastateltavia tähän tutkimukseen, pyrkimyksenäni oli löytää mahdollisimman paljon *Homo Economicusta* ulospäin muistuttavia ihmisiä. Tavoitteeni oli löytää pitkään sosiaaliturvan varassa eläneitä ihmisiä, joilla ei ole vakavaa sairautta, vammaa tai päihdeongelmaa, ja joilla ei vaikuta olevan mainittavia pyrkimyksiä päästä työelämään. Toivoin löytäväni haastateltavat sosiaalialan ammattilaisten kautta. Pyysin sosiaalityöntekijöitä miettimään, keitä heidän asiakkaistaan he voisivat pyytää haastatteluuni kriteereideni ollessa edellä mainitut. Tavoitteeni ei kuitenkaan toteutunut. Jouduin etsimään haastateltavani muita reittejä pitkin, eikä täsmälleen etsimäni kaltaisia henkilöitä löytynyt. Haastateltavani olivat pääosin melko aktiivisia ja kaipasivat varsinaiseen työelämään tai opintojen pariin. Osittain tämä voi johtua siitä, että tällaiseen tutkimukseen mukaan suostuvat henkilöt saattavat olla viiteryhmässään erityisen aktiivisia. Tosin vaivanpalkaksi lupaamani kahvipaketti saattoi houkutella haastatteluihin myös niin sanottuja passiivisempia ihmisiä. Toisaalta myös uskon, että ihmisten jäämistä pitkäaikaisesti työmarkkinoiden ulkopuolelle ei voi selittää pelkästään yksilöiden hyödyntavoittelusta käsin.

Taloudellinen selitysmalli tarkastelee sitä, kuinka suuren taloudellisen hyödyn työssäkäynti tarjoaa suhteessa perusturvaan. Taloudellinen *Homo Economicus* on rationaalinen ja pyrkii rahassa ja vapaaajassa mitatun taloudellisen hyödyn maksimointiin. *Homo Sociologicuksen* työhalu perustuu osallistumisen mahdollisuuksiin sekä siihen, että ihminen on prososiaalinen olento, jonka toimintaa ohjaavat taloudellista etua laajemmat motivaatiot sekä sopeutuminen vallitseviin normeihin. Tällaisen *sosiaalisen selitysmallin* mukaan kaikki ihmiset ovat periaatteessa työhaluisia, mutta ongelmana on työpaikkojen puute. Hiilamo pitää molempia edellä kuvattuja näkökulmia puutteellisina, mutta pitää sosiaalista selitysmallia parempana. Hän esittelee lisäksi *valikoitumisselityksen*, joka korostaa kilpailua työmarkkinoilla ja selittää työttömyyttä heikoilla kyvyillä, alhaisella koulutuksella ja puutteellisilla

verkostoilla. Tämäkään selitysmalli ei kuitenkaan ole tyhjentävä. Näiden kolmen selitysmallin poliittiset seuraukset ovat Hiilamon mukaan ratkaisevia. Jos työtä pidetään vapaa-ajan taloudellisena korvikkeena, sosiaaliturvasta muodostuu keino työn välttämiseen. Työttömät eivät siis hae töitä, jos on kannattavampaa jäädä sosiaaliturvan varaan. Tällöin sosiaaliturvan on aiheutettava sen käyttäjille piinaa, jotta erotettaisiin todelliset avuntarvitsijat työnvieroksujista. Jos taas ihmiset tulkitaan periaatteessa työhaluisiksi ja työkykyisiksi, sosiaaliturva voi olla antelias eikä piinaa tarvita. Edellinen selitysmalli edellyttää myös resurssien käyttämistä valvontaan, kun taas jälkimmäisen perusteella sitä ei tarvita. Valikoitumisselityksessä edellä kuvatut keinot eivät ratkaise sosiaaliturvan ongelmia. Ne eivät puutu avun tarpeen varsinaiseen syyhyn, eli työllistymisen estäviin yksilöisen ominaisuuksiin ja työmarkkinoiden rakenteeseen. (Hiilamo 2010.)

Aineistoni (n=17) perusteella laiskuus tai ahneus ei ollut lähellekään merkittävin syy pitkäaikaiseen sosiaaliturvan käyttöön. Pintapuolinenkin kurkistus käyttäjien elämäntilanteisiin ja –historioihin osoittaa, että yksilölliset tarinat ja kohtalot eivät tyhjenny siihen ihmiskuvaan, joka on suomalaisessa sosiaalipolitiikassa vallannut jalansijaa aina 1990-luvun sosiaalipoliittisesta reformista lähtien. Jos siis haluat tavata *Homo Economicuksen* ja lähdet etsimään häntä sosiaalitoimistosta, saatat joutua pettymään. Sekä valikoitumismalli että sosiaalinen selitysmalli ovat taloudellista selitysmallia käytökelpoisempia.

Työllä on välinearvon lisäksi mielestäni jonkinlainen itseisarvo. Työnteko on tavoite sinänsä, mikä voi johtua vahvasta kulttuurisesta työn korostamisesta. Tämän vuoksi voisi ajatella, että työn puuttuminen on jo itsessään köyhyyttä, sillä työttömältä on jäänyt olennainen tavoitetila saavuttamatta. Tällainen ajatus auttaisi ymmärtämään *Homo Sociologicuksen* kaipuuta työelämään ja halua tehdä työtä hyvin pienin taloudellisin hyödyin. Hänelle raha ei ole ensisijainen tavoite, vaan tärkeämpää on saavuttaa sosiaalisia suhteita, osallisuutta, arvostusta ja hyödyllisyyden kokemuksia. Tämä ei tietenkään sulje pois sitä tosiasiaa, että työstä saatu palkka helpottaa elämää monilta osin ja on siksi tärkeä tavoiteltava asia. Ihminen on hyvin harvoin täysin vapaa henkilökohtaisen taloudellisen hyödyn tavoittelusta, ja itsekkyyttä voi nähdä myös *Homo Sociologicuksen* tavoitteissa. Tavoiteltu hyöty vain on luonteeltaan sosiaalinen enemmän kuin taloudellinen.

Aineistoni perusteella työelämässä olennaisimpana seikkana ei siis nähdä vaurauden tavoittelua tai voiton maksimointia. Totta kai myös omat ja perheen taloudelliset tarpeet on saatava tyydytettyä, mutta ennen kaikkea työ tarjoaa merkitystä, itsenäisyyttä, sosiaalisia suhteita ja mahdollisuuden käyttää aikaansa mielekkäästi. Se rytmittää elämää ja edistää hyvinvointia. Kuten todettua, nähdäkseni työ vastaisi haastateltavieni mielestä erityisesti *sosiaaliin* tarpeisiin. Sosiaalisilla tarpeilla tarkoitan

tässä ihmissuhteiden lisäksi muun muassa halua olla hyödyksi ja taloudellisesti riippumaton, sekä tarvetta toimia yhteiskunnan työtä korostavan normin mukaisesti.

Myös Hiilamo & Saari (2010) kirjoittavat, että oletus omaa hyötyfunktioitaan maksimoivasta yksilöstä on vähintään puutteellinen. Vaikka ihmisten itsekkyyks on kiistämätöntä, on yhtä kiistämätöntä, että useimmat heistä jakavat reilutta koskevan sosiaalisen normin. Empiirisesti on muunneltua totuutta väittää, etteivät itsekkäät ihmiset ottaisi huomioon näitä normeja tehdessään erilaisia valintoja. Se, millaiseksi itsekkyyden ja reilouden muodostama ”sekoitus” muodostuu, riippuu Hiilamon ja Saaren mukaan sosiaaliturvan institutionaalista rakenteesta: mitä epäreilummaksi ihmiset institutionaalisen rakenteen kokevat, sitä todennäköisemmin heidän voi olettaa käyttävän sitä väärin.

Taloudellista selitysmallia ei pitäisi käyttää ensisijaisena perusteena rakennettaessa hallitusohjelman tavoittelemaa osallistavaa ja työhön kannustavaa sosiaaliturvaa. Koska aktiivipolitiikan vaikuttavuutta ja työttömien käyttäytymistä koskevat tutkimukset asettavat uusklassisen talousteorian oletukset kiistanalaisiksi, olisi niistä syytä luopua sosiaali- ja työvoimapolitiikkaa ohjaavina periaatteina (Pulkka 2014, 95). Mielestäni tulisi lähteä liikkeelle siitä olettamuksesta, että valtaosa sosiaaliturvan käyttäjistä haluaa päästä työelämään. Olisi pyrittävä ratkaisemaan esteet, jotka liittyvät työmarkkinoihin ja byrokraatiaan. On myös hyvä pitää mielessä, että sosiaaliturvan käyttäjää ei välttämättä kannusta rahan ja vapaa-ajan välisen hyödyn maksimointi. Aineistoni perusteella tämä olisi erittäin horjuva olettamus, vaan häntä kannustavat työn tarjoamat sosiaaliset hyödyt.

5.2 Toimintamahdollisuuksien puutteet ja syrjivät käytännöt

Löytääkseni mahdollisia syitä pitkäaikaiselle tukien käytölle tutkin sosiaaliturva-asiakkaiden toimintamahdollisuuksia ja voimavaroja. Fyysiset ja henkiset toimintakyvyn rajoitteet olivat aineistossani yleisiä. Joukossa oli sellaisiakin henkilöitä, jotka eivät pitäneet itseään työkykyisinä, mutta eivät kuitenkaan olleet saaneet eläkepäätöstä. Suurin osa kuitenkin piti itseään työkykyisenä ainakin kuntouttavan työtoiminnan vaatimukseen nähden.

Tässä tutkimuksessa saadut tulokset ovat yhteneväisiä monien muiden tutkimuksien kanssa. Esimerkiksi Hirvilammin & Mäen (2013, 136) tutkimuksessa keskeisin tulos on, että perusturvan saajien arjessa pienituloisuus oli vain yksi toimintamahdollisuuksia rajoittavista tekijöistä. Pienituloisuuden

lisäksi perusturvan saajien toimintamahdollisuuksia rajoittivat koulutuksen puute, sairaudet ja velkaantuminen. Sosiaaliin suhteisiin liittyvät rajoitteet ilmenivät yksinäisyytenä ja hoiva- ja elatusvastuina sekä lannistavina viranomais-suhteina.

Tunnettu filosofi Martha Nussbaum (2006, 113) mukaan esimerkiksi sokeuden, kuurouden tai pyörätuolilla liikkumisen kaltaiset fyysiset vajaatoimintaisuudet eivät ole ”luonnollisia” syitä työkyvyttömyydelle. Sen sijaan ne ovat seurausta syrjivistä käytännöistä. Esimerkiksi pyörätuolilla liikkuvat ihmiset voivat pärjätä mainiosti niin kauan kuin heidän ympäristönsä on suunniteltu esteettömäksi. Myös sokeat voivat tehdä työtä, jos käyttöön on tarjottu sopivia audioratkaisuja. On sosiaalisen ympäristön tuottamaa syrjintää, jos jokin fyysinen vamma estää työnteon.

Uskoisin, että valtaosalla tähän tutkimukseen haastattelemistani henkilöistä olisi ollut toimintakyvyn rajoitteista huolimatta mahdollisuus tehdä ainakin osa-aikaisesti töitä. Erityisesti jos työajat joustaisivat siten, että tehtävät olisi helppo siirtää myöhempään, mikäli esimerkiksi kivut kävisivät liian koviksi, olisi työnteko voinut mahdollistua ainakin osalle. Jos henkilö pystyy tekemään siivoustyötä esimerkiksi kolmena päivänä viikossa 9 euron päiväkorvausta vastaan, pystyisi hän luultavasti tekemään saman myös niin sanotussa oikeassa palkkatyössä. Nykyisessä järjestelmässä on kuitenkin hankalaa lähteä kokeilemaan normaalia työntekoa ja oman toimintakykynsä mahdollisuuksia. Vaikka henkilö onnistuisi löytämään työpaikan, saattaisi hän joutua karenskien muodossa maksamaan kovan hinnan siitä, ettei kyennytkään täyttämään työn ehtoja esimerkiksi selkäkipujen takia.

Voidaan pohtia, miksi köyhät eivät saa työstä palkkaa. Miksi työttömät ja köyhät laitetaan tekemään työtä jäljitteleviä toimintoja sen sijaan, että heille annettaisiin oikeita töitä? Eikö vastineeksi sosiaaliturvasta riitä, että esimerkiksi elää kunnolla, kehittää niukkaa ja ympäristöä säästävää elämäntapaa, on varastamatta, eikä aiheuta häiriötä? Toisin sanoen ihminen ottaisi kannettavakseen rakenteellisen työttömyyden ja köyhyyden taakan. (Julkunen 2006, 212.)

Suhtaudun kuntouttavaan työtoimintaan kriittisesti, vaikka myönnän sen ansiot. Mielestäni osatyökykyisille tai muuten vaikeasti työllistyville henkilöille pitäisi olla tarjolla palkkatyötä, joka huomioi yksilölliset rajoitteet, kuten äsken esitin. Sen lisäksi, että tämä olisi hyödyllistä työntekijöille, olisi se myös oikeudenmukaista, kohtuupalkkaista ja lisäisi ihmisten tuottavuutta. Joidenkin arvioiden mukaan tasa-arvoisessa yhteiskunnassa inhimillistä pääomaa voidaan hyödyntää tehokkaammin, jos myös pienituloisilla on paremmat mahdollisuudet kouluttautua ja osallistua työmarkkinoilla. Työ toimii parhaana reittinä ulos köyhyydestä ja epäsäännölliset työsuhteet, matala palkka sekä heikko koulutus lisäävät köyhyyden riskiä Suomessa. (Vaalavuo & Moisio 2014.)

5.3 Sosiaaliturvajärjestelmän ongelmakohtia ja asiakkaiden kehittämisehdotuksia

Sosiaaliturvajärjestelmä sisältää joitakin työskentelyintoa vähentäviä pulmallisia käytäntöjä, mutta tämä seikka ei vaikuttanut haastateltavieni elämäntilanteiden kannalta olennaiselta. Aineistossani korostui halu tehdä palkkatyötä, mutta se ei syystä tai toisesta ollut haastatteluhetkellä mahdolliselta tai järkevältä. Olen sitä mieltä, että työn vastaanottamisen näkökulmasta käsin ”liian suuret tuet” eivät olleet olennainen järjestelmään liittyvä epäkohta. Sen sijaan lyhyiden työsuhteiden ja keikkatöiden aiheuttamat toimenpiteet ja vähennykset sosiaaliturvassa tuntuivat haastateltavien asemassa epätarkoituksenmukaisilta ja lannistavilta. Kyse ei ollut vain siitä, että pätkättöiden tekemisen jälkeen kuukausitulot eivät välttämättä olleet lopulta yhtään sen suuremmat kuin ilman työntekoa. Huomionarvoista oli myös se, millaista vaivaa työskentely aiheutti byrokratian kanssa. Lyhyet työsuhteet nähtiin epävarmuutta ja epäsäännöllisyyttä lisäävänä tekijänä, koska kuukausitulojen pelättiin jopa laskevan, jos vahingossa teki ”liikaa” töitä. Tällainen riski voi tuntua liian suurelta esimerkiksi yksinhuoltajaäidin tai pitkäaikaissairaana näkökulmasta. Voi olla kohtuutonta vaatia töissä käymistä sen aiheuttamasta taloudellisesta epävarmuudesta ja lisäbyrokratiasta huolimatta, kun ottaa huomioon haastateltavieni arkeen liittyvät haasteet kuten sairaudet ja mielenterveysongelmat. Mielestäni sosiaaliturvajärjestelmän kannustavuutta olisi järkevintä lisätä toimeentuloturvan tulorajoja nostamalla sekä työnteosta aiheutuvia selvitysvaatimuksia järkeistämällä. Myös muualla on todettu, että sosiaaliturvaetuudet ovat pääsääntöisesti Suomessa varsin vaatimattomia esimerkiksi muihin Pohjoismaihin verrattuna. Ratkaisuja kannustinongelmiin pitäisi ensi sijassa etsiä tulonsiirtojen tulosidonnaisuuden lieventämisestä. (Sinko & Vihriälä 2007, 116.)

Kuivalaisen (2010) mukaan vähimmäisturvan tason on heikentynyt ja tuensaajien köyhyys kasvanut niin Suomessa kuin muissa Pohjoismaissa. Kuivalainen on tarkastellut kehitystä 1990-luvun alusta vuoteen 2005 neljässä Pohjoismaassa. Sama kehitys on tapahtunut myös useimmissa muissa läntisissä teollisuusmaissa. Keskeinen syy on vähimmäisturvan suhteellisen tason heikentyminen. Kehitys ilmentää Kuivalaisen mukaan yhteiskunnan polarisaatiota. Hän kyseenalaistaa, takaavatko perus- ja vähimmäisturva tällä hetkellä Suomessa perustuslain hengen mukaisen sosiaalisesti hyväksyttävän elintason, joka ei poikkea liikaa väestön keskimääräisestä elintasosta. Samankaltaisia pohdintoja herätti myös oma tutkimukseni, johon osallistuvista valtaosa turvautui läheisten ja kolmannen sektorin apuun taloudellisissa ongelmissa. Osa tutkimukseeni osallistuneista turvautui järjestöjen tarjoamaan ruoka-apuun. Tämän pidän erittäin ongelmallisena. Mielestäni hyvinvointivaltion tarjoamassa turvassa on selkeä aukko silloin, jos sen kansalaiset eivät pysty täyttämään niin olennaista perustarvetta

kuin ravinnon saaminen ilman kansalaisyhteiskunnan apua. Ruokajonojen yleistyminen ja jopa normalisoituminen on selkeä sosiaaliturvajärjestelmän ongelma.

Isolan ja muut tutkijat (2015, 82 - 83) arvioivat ruohonjuuritasolla tehtävää sosiaalityötä. Heidän mukaansa viranomaisen ja asiakkaan on luontevaa omaksua asioimista helpottavia tapoja ja vuorosanoja, jotka kuitenkin määrittävät asiakasta ja siten kaventavat hänen toimintatilaansa. Heidän aineistonsa perusteella sosiaali- ja työvoimatoimistojen odotustilat koetaan ahdistaviksi, ja ne muistuttavat asiakkaan yhteiskunnallisesta asemasta. Tutkijat ehdottavat, että kuntien tulisi muuttaa sosiaalityön käytäntöjä siten, että asiakkaita tavattaisiin toimistojen lisäksi myös heidän kotonaan, kaupungilla ja luonnossa. Palvelujärjestelmää pitäisi täydentää kunnallisella palvelulla, jossa vaikeuksissa kamppailevalle ihmiselle osoitettaisiin tarvittaessa ”oma ihminen”, joka houkuttelisi ulos, lähtisi yhdessä kokeilemaan harrastuksia, saattaisi lääkärin vastaanotolle ja auttaisi virastokäynneillä. Tässä työssä voitaisiin hyödyntää vertaisia.

Myös tähän tutkimukseen osallistuneilla sosiaaliturvan asiakkaila oli joitakin ehdotuksia palveluiden parantamiseksi. Osa heistä osallistui tutkimukseen ehkä juuri siksi, että saisi nämä ehdotukset ja muutenkin äänensä kuuluville. Haastatteluissa toivottiin, että sosiaalipalveluista voisi saada muutakin kuin taloudellista apua. Palvelu voisi joidenkin haastateltavien mielestä olla monipuolisempaa ja tarjota enemmän sosiaalista tukea. Erityisesti lapsiperheille pitäisi olla enemmän apua tarjolla. Työntekijöiden toivottiin myös jalkautuvan esimerkiksi ruokajonoihin. Nuorille toivottiin parempia ennaltaehkäiseviä palveluita ja oppisopimuskoulutusta haluttiin paremmaksi. Toimeentuloturvan käyttäjien toivottiin voivan tienata enemmän palkkaa ilman, että se heti vaikuttaisi tukiin. Sosiaalityöntekijöiden tavoittaminen oli joskus vaikeaa, ja eräs haastateltava toivoi asiakkaille sellaista yhteyshenkilöä, jolle voisi hätätilanteessa soittaa myös virka-ajan ulkopuolella.

5.4 Rakenteellisia ratkaisuja

Tuloerot ja suhteellinen köyhyys kasvoivat Suomessa merkittävästi vuosina 1995 – 2007. Kasvu selittyi Vaalavuon & Moision mukaan osin samoilla työmarkkinoiden ja tuotantorakenteen muutoksilla, joiden seurauksena tuloerot ovat kasvaneet useissa pienten tuloerojen maissa kymmenen viime vuoden aikana. Näitä muutoksia ovat tuotantoteknologian kehitys, funktionaalisen tulonjaon muutos sekä investointien väheneminen. Tärkeimpinä tekijöinä voidaan nähdä muutokset verotuksessa ja

etenkin pääomaverotuksen erillisuus ansiotuloveroista. Lisäksi etuuskien jääminen jälkeen yhteiskunnan yleisestä tulokehityksestä selittää merkittävän osuuden suhteellisen köyhyysasteen kasvusta, sillä köyhyysraja on sidottu keskituloon. (Vaalavuo & Moision 2014.)

Työikäisillä osallisuutta määrittää vahvasti se, onko heillä työtä. Työttömällä suurin heikon elämänlaadun riski liittyy rahojen riittävyyteen suhteessa tarpeisiin ja tyytyväisyyteen asuinympäristöönsä. Työllisiin verrattuna riski on miltei kolminkertainen. Parasta hyvinvointipolitiikkaa on työ ja siitä maksettava kohtuullinen palkka. Suomessa tarvitaan konkreettisia työ- ja asuntopoliittisia sekä sosiaaliturvaan liittyviä parannuksia, joilla kohennetaan heikommasta osallisuudesta kärsivien asemaa. Tarvitsemme työtä, kohtuuhintaisia asuntoja, perustoimeentulon turvaa, terveystalvuuja ja sosiaalisen toimintakyvyn tukea. (Vaarama ym. 2014.)

En sulkisi keskustelun ulkopuolelle mahdollisuutta luoda matalan osaamisen työpaikkoja. Esimerkiksi Apartheidin jälkeisessä Etelä-Afrikassa kylmät bensiiniasemat ovat kiellettyjä, koska huoltoasemien halutaan tarjoavan kouluttamattomille töitä (Hiilamo 2014). Myös pääministeri Juha Sipilän hallituksen strategisessa ohjelmassa (Valtioneuvoston kanslia 2015) on otettu huomioon työmarkkinoiden jäykkyys, mitä tulee puutteellisista toimintamahdollisuuksista kärsivien ihmisten työllistämiseen. Hallitusohjelmassa todetaan:

Selkeytetään sosiaaliturvajärjestelmää osatyökykyisten työllistymistä kannustavaksi ja edistäväksi. Edistetään vammaisten ja osatyökykyisten henkilöiden työllistymismahdollisuuksia avoimille työmarkkinoille. Alentuneen työkyvyn omaavien vaikeasti työllistyvien työttömien aktivoinnissa huomioidaan erilaiset osallistavat toimet

Tämä ajatus ei kuitenkaan ole täysin ongelmaton. Haasteena on, että tällaiset työmarkkinat saattaisivat painaa tulotasoa alaspäin ja lisätä merkittävästi työtä tekevien köyhien määrää. Tällä hetkellä Suomessa on työssä käyviä köyhiä arviolta noin puoli miljoonaa, ja määrä on lisääntymässä (Yle 2015a). Kokemukset muun muassa Yhdysvalloista osoittavat, että matalapalkkatyö ja epätavanomaiset työsuhteet saattavat ratkaista työttömyysongelman, mutta luoda toimeentulo-ongelman. Näissä tapauksissa toimeentulotuki on erittäin matalalla tasolla ja vastikkeellinen, jolloin toimeentulo pakottaa ottamaan minkä tahansa työn vastaan. Tässä olisikin otettava huomioon, miten sosiaalietuuksien yhteensovittamista voitaisiin kehittää tavalla, joka kannustaisi ottamaan vastaan epätavanomaisia töitä. Mahdollisia keinoja olisivat asumistuen tarkistusrajan nostaminen tulojen lisääntyessä sekä työmarkkinatuen maksaminen täysimääräisenä tiettyyn tulorajaan asti. Hiilamo kirjoittaa, että molem-

mat muutokset parantaisivat työntekijöiden taloudellista kannustavuutta, työntekijöiden liittyvää etuuksien tason vaihtelua ja vähentäisivät niin sanottua paperisotaa. Säästöjä saataisiin sekä byrokratiassa että toimeentulotuen menoissa. (Hiilamo 2003.)

Työttömien ja työvoiman ulkopuolella olevien edellytykset ottaa työtä vastaan riippuvat myös työkokemuksesta ja koulutuksen sopivuudesta tarjolla oleviin työtehtäviin. Koulutusjärjestelmä ei selvästi ole pystynyt riittävästi tai riittävän nopeasti tarjoamaan väestölle työelämässä vaadittavia, nopeasti muuttuvia valmiuksia. Järjestelmää olisikin syytä kehittää siten, että työvoimareserviä voitaisiin hyödyntää nykyistä paremmin. (Sinko & Vihriälä 2007, 111.) Sekä kansallisen taloudellisen kehityksen että yksilön mahdollisuuksien kannalta myös koulutukseen investointi on tärkeää ja edesauttaa köyhyyden ylisukupolvisen kierteen katkaisemista (Vaalavuo & Moisio 2014).

Puutteet muissa resursseissa pahentavat pienituloisuuden kokemusta. Sen vuoksi hyvinvointivaltion tulisi taata kaikille mahdollisuus käyttää laadukkaita sosiaali- ja terveystaloudellisia palveluita. Julkisen sektorin rooli eriarvoisuuden ja köyhyyden vähentämisessä on olennainen. Tämä pitäisi ottaa huomioon palveluiden saatavuudesta, laadusta ja rahoituksesta päätettäessä. (Vaalavuo & Moisio 2014.)

Ratkaisuksi köyhyyden ja byrokratian ongelmiin on esitetty myös erilaisia kansalaispalkka- eli perustulomalleja. Perustulolla tarkoitetaan sitä, että kaikille kansalaisille maksetaan säännöllisesti ja ehdoitta rahaa toimeentuloa varten. Se on universaali ja yksilökohtainen etuus, jonka saamiseen ei sisälly esimerkiksi tarveharkintaa tai velvoitteita. Perustulo vaikuttaa työn teettämiseen ja vastaanottamiseen eli kannustavuuteen, yksilöiden ja kotitalouksien työmarkkinakäyttäytymiseen, työllisyyteen ja työsuhteiden laatuun, toimeentulon tasoon ja muiden sosiaaliturvaetuuksien käyttöön. Lähiaikoina tehdyn kyselyn mukaan valtaosa suomalaisista pitää perustuloa hyvänä ajatuksena. Sopivana määrän kyselyssä pidettiin 1000 euroa kuukaudessa. (Airio, Kangas, Koskenvuo & Laatu 2015).

Haastatteluissani korostui kansalaisyhteiskunnan merkittävä rooli: järjestöt tarjosivat muun muassa vapaaehtoistoimintaa, kuntouttavaa työtoimintaa, sosiaalisia suhteita ja mielekästä tekemistä. Järjestötoiminnassa mukana olleet haastateltavat pitivät tätä mahdollisuutta erittäin tärkeänä. Sen vuoksi julkisen sektorin pitäisi jatkuvasti pohtia ja kehittää erilaisia yhteistyömuotoja järjestöjen kanssa. Sekä taloudellinen että muu tuki järjestöille on kansalaisten hyvinvoinnin kannalta todella tärkeää.

5.5 Jatkotutkimuksen tarpeita

Kuten jo aiemmin todettiin, nuorten miesten syrjäytyminen on noussut Suomessa suureksi huolenaiheeksi. Heidän elämäntilannettaan ja haaveitaan pitäisi tutkia lähemmin. Mistä on kyse tässä niin sanotussa syrjäytymisessä, jota henkilö ei itse välttämättä tunnista syrjäytymiseksi? Liittyykö siihen esimerkiksi masennusta, sosiaalisten tilanteiden pelkoa tai huonoja lapsuuden olosuhteita? Vai voiko kyse olla siitä, että kotona tarjolla olevat pelien kaltaiset virikkeet ovat kiinnostavampaa kuin ulos lähteminen? Aihe on tärkeä sekä inhimillisesti että yhteiskunnan kannalta, erityisesti ikärakenteen muuttuessa. Sitä on kuitenkin hankalaa tutkia, koska kohderyhmän edustajien tavoittaminen ja vastausten saaminen on todella haastavaa. Tässä tutkimuksessa käyttämäni keinot eivät riittäneet sosiaaliturvan varassa elävien nuorten miesten tavoittamiseen. Nuorten suosimat nettisivut (esimerkiksi Ylilauta) tai peliyhteisöt voisivat olla parempi kanava.

Kuntouttavan työtoiminnan muuttamista oikeaksi työsuhteeksi pitäisi pohtia ja selvittää. Uskon, että useat niistä ihmisistä, jotka tekevät kuntouttavaa työtä, voisivat yhtä hyvin olla myös palkkasuhteessa. Tämä kuitenkin vaatisi työltä tiettyä joustavuutta sekä sosiaaliturvan katkeamattomuutta myös siinä tapauksessa, jos työ ei onnistuisi. Siksi tarvittaisiin tutkimusta, joka selvittäisi sitä, millaisella mallilla palkkatyön tekeminen mahdollistuisi myös osatyökykyisille ihmisille.

Nyt jälkikäteen ajateltuna tässä tutkimuksessa olisi ollut hyvä ottaa huomioon köyhyyden, työttömyyden, toimintamahdollisuuksien puutteen ja muiden tekijöiden ylisukupolvisuutta. Lapsuuden olosuhteiden ja vanhempien tulonlähteiden selvittäminen olisi saattanut auttaa ymmärtämään haastateltavieni elämäntilannetta paremmin. Olisivatko esimerkiksi riippuvuudet tai mielenterveysongelmat olleet jäljitettävissä lapsuuteen, kuten osan haastateltavien kohdalla vaikuttikin olevan? Myös toimeentuloturvan käytön ”periytyvyys” on mielenkiintoinen teema, joka auttaisi arvioimaan yhteiskunnan tarjoamien mahdollisuuksien tasa-arvoisuutta ja oikeudenmukaisuutta.

Kun työttömyydestä puhutaan yksilötasolla, puuttuu meiltä usein käsitys siitä, millaisia valinnanmahdollisuuksia työttömällä henkilöllä todellisuudessa olisi. Tarvittaisiinkin rakenteellisempaa tutkimusta siitä, millainen tilanne on esimerkiksi avointen työpaikkojen ja niiden koulutusvaatimusten suhteen. Olisi kiinnostavaa käydä läpi avoimia työpaikkoja siitä näkökulmasta, millaisia ryhmiä ne rajaavat ulkopuolelle. Jos katsomme esimerkiksi Kuopion työtilannetta, olisi hyödyllistä tietää kuinka moneen avoimeen työpaikkaan voisi työllistyä esimerkiksi liikuntarajoitteisena tai ilman koulutusta.

Eräs kiinnostava tutkimusaihe on mielestäni sosiaalisen median kautta saatujen ja ylläpidettyjen ihmissuhteiden vaikutus selviytymiseen ja sosiaaliseen kimmoisuuteen. Usein todetaan ikään kuin annettuna, että verkossa ylläpidetyt ihmissuhteet eivät ole lähellekään yhtä merkittäviä kuin kasvokkaiset suhteet. Tosiasia kuitenkin on, että kaikilla ihmisillä ei ole pääsyä niin sanotun reaali maailman sosiaalisiin verkostoihin. Lisäksi joskus voi olla vaikeaa tavoittaa tai tavata ystävää hädän hetkellä, jolloin sosiaalisessa mediassa apu saattaa olla paljon lähempänä. Eräs haastateltavistani totesi, että hän oli vaikeiden kokemusten seurauksena menettänyt luottamuksensa ihmisiin ja joutui pärjäämään omin avuin. Hän tuli kuitenkin sitten ajatelleeksi, että onhan hänellä nykyään Facebookissa kavereita, joilta voi saada ainakin henkistä tukea. Hän kertoi jakavansa huoliaan Facebook-kavereilleen ja koki tämän mahdollisuuden positiivisena.

Eriarvoisuus ja hyvinvointierot ovat kasvava ongelma Suomessa, ja joukostamme löytyy todella huonossa asemassa eläviä ihmisiä. Siksi kaikki pyrkimykset ymmärtää huono-osaisuuteen liittyviä mekanismeja ovat hyvin tervetulleita. Erityisen tärkeää on tutkia niitä tekijöitä, jotka lisäävät eriarvoisuutta ja epätasa-arvoa. Pitäisi myös tutkia rakenteellisia mahdollisuuksia, joilla huono-osaisuutta voidaan ehkäistä ja vähentää. On tärkeää tiedostaa, ettei kaikilla suomalaisilla ole samanlaisia lähtökohtia tai mahdollisuuksia. Yhteiskunnan tulisi jatkuvasti miettiä ja selvittää, millaisia mahdollisuuksia sillä on tukea huono-onnisempien kansalaisten hyvinvointia ja selviytymistä. Tämä tutkimus on yksi yritys lisätä ymmärrystä heikommassa asemassa elävien ihmisten arjesta. Tavoitteeni on tarjota tutkittua tietoa julkisessa keskustelussa esiintyvien olettamuksien tilalle. Lisää tutkimusta kuitenkin tarvitaan, jotta esittämieni väitteiden todistusvoima kasvaisi ja uskottavuus lisääntyisi.

Lähteet

Ahokas, Jussi & Lauri Holappa. 2014. *Rahatalous haltuun, Irti kurjistuvasta talouspolitiikasta*. Helsinki: Like Kustannus Oy.

Ahola, Elina & Heikki Hiilamo. 2013. ”Toimeentulotuki ja perusturvan aukkokohtat, Tuen käyttö, saajaryhmät ja uudet asiakkaat Helsingissä 2008 - 2010.” Teoksessa *Toimeentuloturvan verkkoa kokemassa. Kansalaisten käsitykset ja odotukset*, toim. Ilpo Airio. Tampere: Kelan tutkimusosasto, 76 – 92.

Airio, Ilpo. 2013. ”Kuka kannattaa toimeentuloturvajärjestelmää?” Teoksessa *Toimeentuloturvan verkkoa kokemassa. Kansalaisten käsitykset ja odotukset*, toim. Ilpo Airio. Tampere: Kelan tutkimusosasto. 26 – 48.

Airio, Ilpo. 2013 ”Toimeentuloturva osana sosiaaliturvaa.” Teoksessa *Toimeentuloturvan verkkoa kokemassa. Kansalaisten käsitykset ja odotukset*, toim. Ilpo Airio. Tampere: Kelan tutkimusosasto, 8 – 25.

Airio, Ilpo, Olli Kangas, Karoliina Koskenvuo & Markku Laatu. 2015. *Kansa kannattaa perustuloa 1/3: Perustulolla suuri kannatus*. <http://blogi.kansanelakelaitos.fi/arkisto/2759> (Luettu 18. Lokakuu 2015.)

Alasuutari, Pertti. 2011. *Laadullinen tutkimus 2.0*. Tampere: Vastapaino.

Angerpuro, Kirsi. ”Mikä selittää tyytyväisyyskokemukset? Tulojen, toimeentulon muutosten ja vii-teryhmän valinnan vaikutus tyytyväisyyden kokemiseen.” Teoksessa *Kuka on köyhä? Köyhyys 1990-luvun puolivälin Suomessa*, toim. Olli Kangas & Veli-Matti Ritakallio. Helsinki: Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus, 137 - 156.

Beaulier, Scott & Bryan Caplan. 2007. ”Behavioral economics and perverse effects of the welfare state.” *Kyklos* 60:4, 485 - 507.

Blomberg, Helena, Johanna Kallio & Christian Kroll. 2010. ”Sosiaalityöntekijöiden mielipiteet köyhyyden syistä Pohjoismaissa.” *Yhteiskuntapolitiikka* 75:6, 589 – 602.

Elster, Jon. 1983. *Sour Grapes, Studies in the subversion of rationality*. New York: Cambridge University Press.

Erola, Jani. 2000. ”Häviävätkö luokkaerot? Kulutus pohjaisten luokkaerojen merkitys riskiyhteiskunnassa.” *Futura* 19:3, 26 - 40.

Hannikainen-Ingman, Katri, Susan Kuivalainen & Seppo Sallila. 2013. ”Toimeentulotuen asiakkaiden elinolot ja hyvinvointi.” Teoksessa *Toimeentulotuki 2010-luvulla Tutkimus toimeentulotuen asiakkuudesta ja myöntämiskäytännöistä*, toim. Susan Kuivalainen. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 81 - 112.

Heponiemi, Tarja, Mikael Wahlström, Marko Elovainio, Timo Sinervo, Anna-Mari Aalto & Ilmo Keskimäki. 2008. *Katsaus työttömyyden ja terveyden välisiin yhteyksiin*. Helsinki: Työ- ja elinkeinoministeriön julkaisuja 14.

Hiilamo, Heikki & Juho Saari. 2010. ”Sosiaalisten mahdollisuuksien politiikka.” Teoksessa *Hyvinvoinnin uusi politiikka - johdatus sosiaaliin mahdollisuuksiin*, toim: Heikki Hiilamo & Juho Saari. Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu, 13-36.

Hiilamo, Heikki. 2014. *Onko pitkäaikaistyötön vapaamatkustaja?* https://blogi.thl.fi/web/yp/etusivu/-/blogs/1833546;jsessionid=507D79F70E753544AF2263A044936404?p_p_auth=tKA1D27A (Luettu 16.10.2015.)

Hiilamo, Heikki. 2010. ”Pitkäaikaistyöttömän sosiaaliset mahdollisuudet.” Teoksessa *Hyvinvoinnin uusi politiikka - johdatus sosiaaliin mahdollisuuksiin*, toim: Heikki Hiilamo & Juho Saari. Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu, 265–288.

Hiilamo, Heikki. 2012. ”Sata euroa? Miksi ja miten perusturvaa korotettiin.” *Yhteiskuntapolitiikka* 77 (1), 95-102.

Hiilamo, Heikki. 2002. ”Sosiaaliturvan yhteensovittamisen kannustimet.” *Kansantaloudellinen aikakauskirja* 99: 3, 294 – 311.

Hiilamo, Heikki. 2011. *Uusi hyvinvointivaltio*. Helsinki: Like Kustannus.

Hiltunen, Liisa & Sirkka Keinänen-Kiukaanniemi. 2005. ”Koettu terveys ja sairastavuus.” Teoksessa *Lapin terveystutkimus*, toim. Simo Näyhä & Mauri Laakso. Oulu: Oulun yliopisto. Kansanterveystieteen ja yleislääketieteen laitos, 111 - 118.

Hirsjärvi, Sirkka, Pirkko Remes & Paula Sajavaara. 2014. *Tutki ja kirjoita*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.

- Hirvilampi, Tuuli & Sari Mäki. 2013. ”Toimeentulovaikeuksia, yksinäisyyttä ja alemmuuden kokemuksia, Perusturvan saajien rajalliset toimintamahdollisuudet.” Teoksessa *Takaisin perusteisiin, Perusturvan riittävyys kulutuksen näkökulmasta*, toim. Olli Kangas, Mikko Niemelä & Anu Raijas. Tampere: Kelan tutkimusosasto, 120 - 141.
- Ihalainen, Jarmo & Terttu Kettunen. 2012. *Turvaverkko vai trampoliini. Sosiaaliturvan mahdollisuudet*. Helsinki: Sanoma Pro Oy.
- Ilkka. 2013. *Risikko: Vastikkeettomasta sosiaaliturvasta päästävä eroon*. <http://www.ilkka.fi/uutiset/maakunta/risikko-vastikkeettomasta-sosiaaliturvasta-p%C3%A4st%C3%A4v%C3%A4-eroon-1.1437289> (Luettu 20.10.2015).
- Isola, Anna-Maria, Elina Turunen, Sakari Hänninen, Jouko Karjalainen & Heikki Hiilamo. 2015. *Syrjäytynyt ihminen ja kunta*. Helsinki: Kunnallisan kehittämissäätöön tutkimusjulkaisu-sarjan julkaisu nro 84.
- Julkunen, Raija. 2006. *Kuka vastaa? Hyvinvointivaltion rajat ja julkinen vastuu*. Helsinki: Sosiaali- ja terveysalan kehittämiskeskus.
- Julkunen, Raija. 2001. *Suunnanmuutos. 1990-luvun sosiaalipoliittinen reformi Suomessa*. Tampere: Vastapaino.
- Kahma, Nina. 2011. *Yhteiskuntaluokka ja maku*. Helsinki: Helsingin yliopiston Sosiaalitieteiden laitoksen julkaisuja 8.
- Kangas, Olli & Jaana Sikiö. 1996. ”Kunnon kansalaisia vai laiskoja lurjuksia? Suomalaisten käsitykset toimeentulotuen saajista.” Teoksessa *Kuka on köyhä? Köyhyys 1990-luvun puolivälin Suomessa*, toim. Olli Kangas & Veli-Matti Ritakallio. Helsinki: Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus tutkimuksia 65, 107–136.
- Kangas, Olli & Veli-Matti Ritakallio. 1996. Eri menetelmät – eritulokset? Köyhyyden monimuotoisuus. Teoksessa *Kuka on köyhä? Köyhyys 1990-luvun puolivälin Suomessa*, toim. Olli Kangas & Veli-Matti Ritakallio. Helsinki: Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus tutkimuksia 65, 11 – 67.
- Kangas, Olli. 1997. ”Self-interest and the common good: The impact of norms, selfishness and context in social policy.” *The Journal of Socio-Economics* 26:5, 475–494.
- Kannasoja, Sirpa. 2013. *Nuorten sosiaalinen toimintakyky*. Jyväskylä: Jyväskylä studies in education, psychology and social research 484.

- Karjalainen, Jarno & Pasi Moisio. 2010. ”Kannustin- ja byrokraatialoukut suomalaisessa sosiaaliturvassa.” Teoksessa *Suomalaisten hyvinvointi 2010*, toim. Marja Vaarama, Pasi Moisio & Sakari Karvonen. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 112 – 123.
- Kautto, Mikko. 2002. ”Työllisyys ja työstä syrjäytyminen.” Teoksessa *Hyvinvoinnin valinnat. Suomen malli 2000 - luvulla*, toim. Anu Kantola & Mikko Kautto. Helsinki: Suomen itsenäisyyden juhlarahasto Sitra, 68 - 88.
- Keck, Markus & Patrick Sakdapolrak. 2013. ”What is Social resilience? Lessons learned and way forward.” *Erkunde* 67:1, 5 - 19.
- Keskitalo, Elsa & Vappu Karjalainen. 2013. ”Mitä on aktivointi ja aktiivipolitiikka?” Teoksessa *Kaikki työuralle! Työttömien aktiivipolitiikkaa Suomessa*, toim. Vappu Karjalainen & Elsa Keskitalo. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 7 - 18.
- Kortteinen, Matti & Marko Elovainio. 2012. ”Millä tavoin huono-osaisuus periytyy?” Teoksessa *Monipolvinen hyvinvointi. Nuorisobarometri 2012*, toim. Sami Myllyniemi. Helsinki: Opetus- ja kulttuuri ministeriö, Nuorisotutkimusverkosto, Nuorisoasiain neuvottelukunta, 153 – 167.
- Kortteinen, Matti & Marko Elovainio. 2006. ”Miten auttaa huono-osaisia?” Teoksessa *Suomalaisten hyvinvointi 2006*, toim. Mikko Kautto. Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimus- ja kehittämiskeskus, 329 - 344.
- Kortteinen, Matti & Hannu Tuomikoski. 1998. Työtön. *Tutkimus pitkäaikaistyöttömien selviytymisestä*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.
- Kortteinen, Matti. 1992. *Kunnian kenttä. Suomalainen palkkatyö kulttuurisena muotona*. Tampere: Hanki ja jää Oy.
- Kuivalainen, Susan. 2010. ”Kestääkö suomalainen vähimmäisturva pohjoismaisen vertailun? Vertaileva analyysi vähimmäisturvan tasosta ja sen köyhyyttä ehkäisevästä vaikutuksesta neljässä Pohjoismaassa 1990-2005.” *Yhteiskuntapolitiikka* 75:4, 377 – 388.
- Kuivalainen, Susan. 2013. ”Toimeentulotuen muuttunut asema.” Teoksessa *Toimeentulotuki 2010-luvulla*, toim. Susan Kuivalainen. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 15 - 34.
- Kuopion kaupunki. 2015. *Tilastotietoa*. <http://www.kuopio.fi/web/kaupunkitietoa/tilastotietoa> (Luettu 25.10.2015).

- Lahelma, Eero & Ossi Rahkonen. 2011. ”Sosioekonominen asema.” Teoksessa *Sosiaaliepideologia. Väestön terveyserot ja terveyteen vaikuttavat sosiaaliset tekijät*, toim. Mikko Laaksonen & Karri Silventoinen. Helsinki: Gaudeamus Helsinki University Press, 41 - 59.
- Laki kuntouttavasta työtoiminnasta. 189/2001.
- Leino-Arjas, Päivi, Juha Liira, Pertti Mutanen, Antti Malmivaara & Esko Matikainen. 1999. ”Predictors and consequences of unemployment among construction workers: prospective cohort study.” *BMJ* 319, 600–605.
- Martikainen, Pekka & Netta Mäki. 2011. ”Työttömyys.” Teoksessa *Sosiaaliepideologia. Väestön terveyserot ja terveyteen vaikuttavat sosiaaliset tekijät*, toim. Mikko Laaksonen & Karri Silventoinen Laasonen. Helsinki: Gaudeamus, 90 – 105.
- Moorhouse, Anne & Marie L. Caltabiano. 2007. ”Resilience and unemployment: Exploring risk and protective influences for the outcome variables of depression and assertive job searching.” *Journal of employment counseling* 14, 115 - 125.
- Mullainathan, Sendhil & Eldar Sharfir. 2013. *Scarcity. Why having too little means so much*. New York: Times Books, Henry Holt and company.
- Myrskylä, Pekka. 2012. *Eva analyysi: Hukassa - Keitä ovat syrjäytyneet nuoret*.
<http://www.eva.fi/wp-content/uploads/2012/02/Syrjailyminen.pdf> (Luettu 11.10.2015).
- Niemelä, Mikko. 2007. ”Oma vika, epäonni vai rakenne? Suomalaisten köyhyyden syitä koskevat mielipiteet.” *Yhteiskuntapolitiikka* 72:6, 585 - 598.
- Niinistö, Sauli. 2015. *Tasavallan presidentti Sauli Niinistön uudenvuodenpuhe 1.1.2013*.
<http://www.president.fi/Public/default.aspx?contentid=266178> (Luettu 31.10.2015.)
- Nussbaum, Martha C. 2000. *Women and human development. The capabilities approach*. Cambridge: Cambridge university press.
- Nussbaum, Martha C. 2006. *Frontiers of Justice: Disability, Nationality, Species Membership*. Cambridge: Harvard University Press.
- Obrist, Brigit, Constanze Pfeiffer & Robert Henley. 2010. ”Multi-layered social resilience: a new approach in mitigation research.” *Progress in Development Studies* 10:4, 283 - 293.
- Ohisalo, Maria, Tuomo Laihiala & Juho Saari. 2015. ”Huono-osaisuuden ulottuvuudet ja kasautuminen leipäjonoissa.” *Yhteiskuntapolitiikka* 80:5, 435 - 446.

- Parpo, Antti. 2004. Kannustavuutta tulonsiirtojärjestelmään. *Tulonsiirtojärjestelmän muutokset, kannustinloukut ja tulonjako*. Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimus- ja kehittämiskeskus.
- Parsons, Talcott. 1951. *The social system*. Lontoo: The free press of Gelncoe.
- Poikolainen, Kari. 2011. ”Mitä addiktio ovat?” *Yhteiskuntapolitiikka* 76:2, 192 - 200.
- Polanyi, Karl. 1944/2009. *Suuri murros*. Suomentanut Natasha Vilokkinen. Tampere: Vastapaino.
- Prättälä, Ritva, Seppo Koskinen, Tuija Martelin & Eero Lahelma. 2007. ”Terveyserot ja niiden ka-ventamisen haaste.” Teoksessa *Terveystieteiden eriarvoisuus Suomessa. Sosioekonomisten terveyserojen muutokset*, toim. Hannele Palosuo, Seppo Koskinen, Eero Lahelma, Ritva Prättälä, Tuija Martelin, Aini Ostamo, Ilmo Keskimäki, Marita Sihto, Kirsi Talala, Elisa Hyvönen & Eila Linnanmäki. Hel-sinki: Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriön julkaisuja 23. 15 - 23.
- Pulkka, Ville-Veikko. 2014. *Osallistava sosiaaliturva, Syrjäytymisen ehkäisyä vai pakkotyötä?* Pro gradu- tutkielma. Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Rauhala, Unto. 1989. *Huono-osaisen muotokuva*. Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö.
- Ritakallio, Veli-Matti. 1991. *Köyhyys ei tule yksin. Tutkimus hyvinvointipuutteiden kasautumisesta toimeentulotukiasiakkailta*. Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö.
- Roivainen, Irene, Jari Heinonen & Satu Ylinen. 2011. *Köyhä byrokratian rattaissa*. Helsinki: Kun-nallisalan kehittämiskeskus.
- Ruotsalainen, Seppo. 2005. *Syrjäytyminen - syrjäyttäminen*. Helsinki: Kustannusyhtiö TA-Tieto Oy.
- Ryff, Carol. 1989. ”Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being.” *Journal of personality and social psychology* 57:6, 1069-1081.
- Saari, Juho. 2015. *Huono-osaiset. Elämän edellytykset yhteiskunnan pohjalla*. Helsinki: Gaudea-mus.
- Saari, Juho. 2005. ”Köyhyyspolitiikka.” Teoksessa *Köyhyyspolitiikka*, toim. Juho Saari. Helsinki: Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto ry, 7 – 27.
- Saari, Juho. 2012. *Onnellisuuspolitiikka. Kohti sosiaalisesti kestävää Suomea*. Helsinki: Kalevi Sorsa- säätiön julkaisuja 1/2012.

Sen, Amartya. 1993. ”Capability and Well-Being.” Teoksessa *The quality of life*, toim. Martha C. Nussbaum & Amartya Sen. New York: Oxford University Press, 30 - 53.

Sen, Amartya. 1983. ”*Poor, Relatively Speaking*.” *Oxford Economic Papers* 35:2, 153-169.

Sen, Amartya. 2009. *The idea of justice*. Lontoo: Penguin books.

Sinko, Pekka & Vesa Vihriälä. 2007. ”Rekrytointiongelmat, työvoiman tarjonta ja liikkuvuus.” Teoksessa *Rekrytointiongelmat, työvoiman tarjonta ja liikkuvuus*. Helsinki: Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 5, 9 – 121.

Small, Mario Luis, David J. Harding & Michéle Lamont. 2010 ”Reconsidering culture and poverty.” *The Annals of the American academy of political and social science* 629, 6 - 27.

Smith, Adam. 1776/2015. *Kansojen varallisuus. Tutkimus sen luonteesta ja syistä*. Suomentanut Jaakko Kankaanpää. Helsinki: Werner Söderström osakeyhtiö.

Smith, Trenton G., Christiana Stoddard & Michael G. Barnes. 2007. *Why the Poor Get Fat: Weight Gain and Economic Insecurity*. Washington: WSU School of Economic Sciences Working Paper Series 16.

Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus. 2015. *Syrjäytymisen ja köyhyyden ehkäiseminen*. <http://stm.fi/syrjaytymisen-ja-koyhyden-ehkaisy> (Luettu 26.10.2015).

Suomen virallinen tilasto. 2015. *Pienituloisuus koettelee etenkin nuoria aikuisia*. http://tilastokeskus.fi/til/tjt/2013/01/tjt_2013_01_2015-03-20_tie_001_fi.html (Luettu 26.10. 2015.)

Tammi, Tuukka, Tuuli Pitkänen & Jussi Perälä. 2011. ”Stadin nistit – huono-osaisten helsinkiläisten huumeidenkäyttäjien päihteet sekä niiden käyttötavat ja hankinta.” *Yhteiskuntapolitiikka* 76:1, 45 - 54.

Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. 2015a. Tilasto- ja indikaattoripankki Sotkanet.fi.

<https://www.sotkanet.fi/sotkanet/fi/taulukko/?indicator=szYKtA4KBAA=®ion=s07MBAA=&year=sy4rtU7S0zUEAA==&gender=t&abs=f&color=f> (Luettu 15.10.2015.)

Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. 2015b. *Perusturvan taso on kohentunut, mutta on edelleen matala*. <https://www.thl.fi/fi/-/perusturvan-taso-on-kohentunut-mutta-on-edelleen-matala> (Luettu 26.10.2015.)

- Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. 2015c. Tilasto- ja indikaattoripankki Sotkanet.fi. <https://www.sotkanet.fi/sotkanet/fi/taulukko/?indicator=szYKBAA=®ion=s07MBAA=&year=sy4rtU7S0zUEAA==&gender=t&abs=f&color=f> (Luettu 26.10.2015.)
- Teschl, Miriam & Flavio Comim. 2005. ”Adaptive preferences and capabilities: some preliminary conceptual explorations.” *Review of Social Economy* 63: 2, 230 - 247.
- Therborn, Göran. 2014. *Eriarvoisuus tappaa*. Suomentanut Tatu Henttonen. Tampere: Vastapaino.
- Tuomi, Jouni & Anneli Sarajärvi. 2013. *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.
- Työ- ja elinkeinoministeriö. 2008. *Työ- ja elinkeinoministeriön tutkimuskatsaus: Työttömyys vaikuttaa haitallisesti terveyteen ja hyvinvointiin*. https://www.tem.fi/ajankohtaista/tiedotteet/tiedotearkisto/vuosi_2008/tyo-_ja_elinkeinoministerion_tutkimuskatsaus_tyottomuus_vaikuttaa_haitallisesti_terveyteen_ja_hyvinvointiin.91726.news (Luettu 26.10.2015.)
- Työ- ja elinkeinoministeriö. 2015. *Työllisyyskatsaus*. https://www.tem.fi/files/43735/TKAT_Elo_2015.pdf (Luettu 11.10.2015.)
- Uusi Suomi. 2015. ”Suomi on todellisessa hädässä: Yhä useampi on työtön tahallaan”. <http://www.uusisuomi.fi/kotimaa/129360-tyonkarttajien-joukko-kasvaa-suomi-todellisessa-hadassa> (Luettu 23.10.2015.)
- Vaalavuo, Maria & Pasi Moisio. 2014. ”Tuloerojen ja suhteellisen köyhyyden kehitys.” Teoksessa *Suomalaisten hyvinvointi 2014*, toim. Marja Vaarama, Sakari Karvonen, Laura Kestilä, Pasi Moisio & Anu Muuri. Tampere: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 98 – 115.
- Vaarama, Marja, Susanna Munkkila & Katri Hannikainen-Ingman. 2014. ”Suomalaisten elämänlaatu nuoruudesta vanhuuteen.” Teoksessa *Suomalaisten hyvinvointi 2014*, toim. Marja Vaarama, Sakari Karvonen, Laura Kestilä, Pasi Moisio & Anu Muuri. Tampere: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 20 - 39.
- Valtioneuvoston kanslia. 2015. *Ratkaisujen Suomi. Pääministeri Juha Sipilän hallituksen strateginen ohjelma*. Helsinki: Valtioneuvoston julkaisusarja 10. http://valtioneuvosto.fi/documents/10184/1427398/Ratkaisujen+Suomi_FI_YHDISTETTY_netti.pdf/801f523e-5dfb-45a4-8b4b-5b5491d6cc82 (Luettu 26.10.2015.)
- Virjo, Ilkka, Simo Aho & Hannu Koponen. 2006. *Passivoiko työttömyysturva?* Helsinki: Työministeriön työpoliittinen tutkimus 303.

Williams, Wendy R. 2009. "Struggling with poverty: implications for theory and policy of increasing research on social class-based stigma." *Analyses of social issues and public policy* 9, 37 - 56.

Yle Uutiset. 2014. *Rikkaat ja pienituloiset Ylen kyselyssä: Sosiaalitet passivoivat ihmisiä.* http://yle.fi/uutiset/rikkaat_ja_pienituloiset_ylen_kyselyssa_sosiaalitet_passivoivat_ihmisiä/6995504 (Luettu 26.10.2015).

Yle Uutiset. 2015a. *Työllä pärjääminen on myytti – Suomessa on puoli miljoonaa työssäkäyvää köyhää.* http://yle.fi/uutiset/tyolla_parjaaminen_on_myytti__suomessa_on_puoli_miljoonaa_tyossakayvaa_koyhaa/8078329 (Luettu 11.10.2015.)

Yle Uutiset. 2015b. *Työttömyys on pahentunut – Kuopio yli 15 prosenttiin.* http://yle.fi/uutiset/tyottomuus_on_pahentunut__kuopio_yli_15_prosenttiin/8251521 (Luettu 20.10.2015.)

Liite 1

Tiedote

Etsitään haastateltavia tutkimukseen!

Olen sosiologian opiskelija Itä-Suomen yliopistolta. Etsin haastateltavia pro gradu- tutkimustani varten. Tutkin suomalaisten selviytymistä viimesijaisen sosiaaliturvan varassa.

Tarkoitukseni on haastatella kuopiolaisia henkilöitä, jotka ovat saaneet **yli vuoden ajan toimeentulotukea**. Toivon tavoittavani kaiken ikäisiä miehiä ja naisia. Haastattelu kestää n. 30-45 minuuttia.

Tarjoan haastateltaville vaivanpalkaksi osallistumisesta kahvipaketin.

Haastattelujen avulla on määrä selvittää:

1. Mitkä ovat keskeiset pitkäaikaista toimeentulotuen käyttöä selittävät tekijät asiakkaiden omasta näkökulmasta (esim. sairaus, huono työllisyystilanne tms.)?
2. Miten pitkäaikainen toimeentulotukiasiakkuus vaikuttaa ihmisten elämänlaatuun ja toimintakykyyn?

Opinnäytetyöni tulee olemaan osa isompaa tutkimushanketta, joka kulkee nimellä Suomalaisten selviytyminen. Oman tutkimukseni työnimenä on Selviytyminen viimesijaisen sosiaaliturvan varassa. Hankkeen johtajana toimii Itä-Suomen yliopiston sosiologian professori Juho Saari.

Tutkimukseen osallistuminen on vapaaehtoista ja luottamuksellista. Noin 30-45 minuuttia kestävät haastattelut nauhoitetaan ja nauhat puretaan kirjalliseen muotoon, jolloin haastateltavien tunnistetiedot poistetaan ja nauhoitteet tuhotaan. Haastattelun kirjallinen versio, jonka perusteella haastateltavaa ei siis voida tunnistaa, jää Suomalaisten selviytyminen- tutkimushankkeen käyttöön.

Mikäli haluat osallistua tutkimukseen, voit olla minuun yhteydessä suoraan puhelimitse tai sähköpostitse. Sovimme kanssasi yhdessä haastattelun paikan ja ajankohdan. Vastaan mielelläni kaikkiin lisäkysymyksiin!

Ystävällisin terveisin,

Laura Meriluoto

puh. 0442666120

laura.meriluoto1@gmail.com

Liite 2

Haastattelurunko

Minkä ikäinen olet?

Elätkö yksin vai jonkun kanssa?

Kuinka kauan olet elänyt toimeentuloturvan varassa?

Onko sinulla muita tuloja?

Onko sinulle tarjottu tai tarjoutunut mahdollisuuksia työllistyä tai aloittaa opiskelut sinä aikana, kun olet elänyt toimeentuloturvan varassa?

Oletko viimeisen kahden kuukauden aikana seurannut työpaikkailmoituksia tai opiskelupaikkoja tai laittanut hakemuksia työpaikkoihin tai koulutukseen?

Onko sinulla ollut viimeisen parin vuoden aikana isoja vastoinkäymisiä?

Millaisia hyviä asioita elämässäsi on? Mistä nautit?

Onko sinulla mielestäsi riittävästi luotettavia ihmisiä ympärilläsi?

Keneltä saat vaikeina aikoina tukea tai apua?

Uskotko ja luotatko, että sinulla on mahdollisuus saada osaamistasi vastaavaa työtä vuoden kuluessa?

Miten pärjät arkielämässäsi ilman työtä tai lisäkoulutusta?

Kaipaisitko työelämään tai opiskelujen pariin?

Uskotko ja luotatko siihen, että käyttämäsi palvelut auttavat sinua työhön tai koulutukseen?

Oletko joutunut olosuhteiden takia muuttamaan tavoitteitasi tai haaveitasi?

Riittävätkö rahasi kaikkiin pakollisiin menoihin?

Viekö taloustilanteesi paljon voimavarojasi? Jaksatko keskittyä muihin asioihin, kuten harrastuksiin, työn- tai koulutuksen hakuun?

Jos saisit tässä kuussa 100 euroa enemmän rahaa kuin normaalisti, mihin käyttäisit sen?

Pystytkö saavuttamaan itsellesi asettamasi tavoitteet vai jääkö sinulta asioita kesken? Onko sinulla hyvä itsekuri?

Onko sinulla terveyttä tai elämänhallintaa haittaavia tapoja tai paheita?

Miten olet käyttänyt päiväsi, iltasi ja viikonloppusi viimeisen viikon aikana?